

श्री खरतरगच्छीय ज्ञान मन्दिर, जयपुर

श्रेष्ठि-देवचन्द्र लालभाई-जैनपुस्तकोद्वारे ग्रन्थाङ्कः १०९

पञ्चमगणभृच्छीमत्सुधर्मस्वामिप्रणीतं खरतरगच्छगगनाङ्गणमास्करपाठकप्रवरश्रीमत्साधुरङ्गगणिसङ्कलितया

दीपिकया समलङ्कितं

श्रीसूयगडाङ्गसूत्रम् ।

(आवधश्रुतस्कन्धात्मकः प्रथमो विभागः)

सम्पादकः—क्रियोद्धारकश्रीमन्मोहनलालजीश्रुतिनिरविनेयविनेय-स्व० अनुयोगाचार्य-श्रीमत्केशरश्रुतिजीगणिवर-
विनेयो बुद्धिसागरो गणिः ।

प्रकाशकः—सुरतवास्तव्य श्रेष्ठि देवचन्द्रलालभाई जैनपुस्तकोद्धारकोशस्य कार्यवाहको-मोतीचंद मगनमाई चोकसी

वीराब्दा २४८५

विक्रमाब्दा : २०१५

शका १८८१

क्रिस्ताब्दा १९५९

प्रथम सस्करणम्

निष्कयं रूप्यकत्रयम्

प्रतयः ५००

इदं पुस्तकं श्रीहि-देवचन्द्र-लालभाई-जैन-पुस्तकोद्धारसंस्थायाः कार्यवाहक मोतीचंद-मगनभाई-चोकसी इत्यनेन भावनगरे महोदय मुद्रण-मन्दिरे शा. गुलामचंद लखुभाई द्वारा मुद्रापितम् ।

अस्य पुनर्मुद्रणाद्याः सर्वेडविकारा एतद् भाण्डागारकार्यवाहकैरायचीकृताः ।

All Rights. Reserved by the Trustees of the fund

Printed by Himatlal D. Patel at the Mahodaya Printing Press, Danapitha-Bhavnagar (Saurashtra).

Published for Sheth Devchand Lalbhai Jain Pustakoddhar Fund, at Sheth Devchand Lalbhai Jain Boarding House, Badekhan Chakla, Gopipura-Surat by Hon Trustee Motichand Maganbhai Choksi.

श्रेष्ठी देवचन्द लालभाई जहोरी

जन्म १९०९ वैक्रमाब्दे

निर्याणम् १९६२ वैक्रमाब्दे

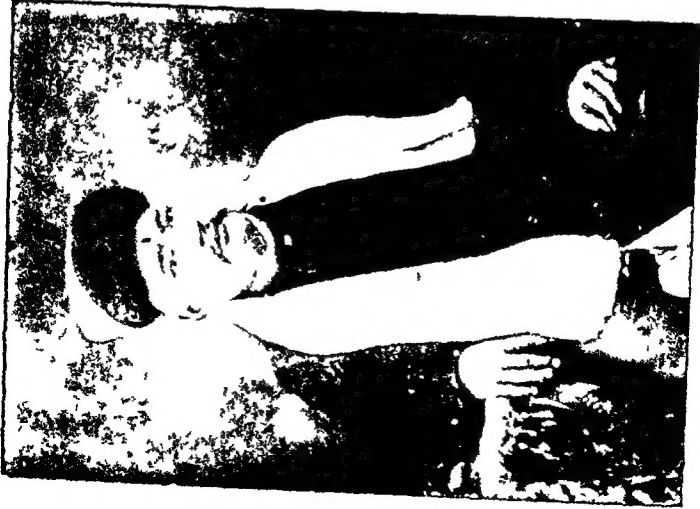
कार्तिकशुक्लैकादश्या (देवदीपावली सोमवासरे) पौषकृष्णतृतीयायाम् (मकरसकान्ति मंदवासरे)

सूर्यपुरे.

मोहमयीनगर्याम्.

The Late Sheth Devchand Lalbhai Javeri.

Born 22nd Nov. 1852 A D Surat, Died 13th January 1906 A.D Bombay

Sheth Devchand Lalbhai Jain Pustakodhar Fund, Series No 109

Shree Suyagadang Sutra.

(First Part) FIRST SHRUTSKANDH

By,

Shreemad Sudharmaswami

Commentary By

Shree Sadhurang Gani.

Vir Samvat. 2485

Vikrama. 2015

Price Rs. 3-0-0.

The Board of Trustees :

સંસ્થાનું દ્રસ્તીમંડળ :

1	Nemchand Gulabchand Devchand Zaveri	૧	શ્રી નેમચંદ ગુલાબચંદ દેવચંદ ઝવેરી
2	Talakchand Motichand	૨	" તલકચંદ મોતીચંદ
3	Babubhai Premchand	૩	" બાબુભાઈ પ્રેમચંદ
4	Amichand Zaverchand	૪	" અમીચંદ ઝવેરચંદ
5	Keshrichand Hirachand	૫	" કેશરીચંદ હીરાચંદ
6	Motichand Maganbhai Choksi	૬	" મોતીચંદ મગનભાઈ ચોકસી

Hon. Managing Trustee.

માનદ ચેતેલજી દ્રસ્તી

મકાશકીય નિવેદન

આગમ વિભાગના અગ્રગટ ઇંગોની આમારી પ્રકાશન યોજનામા આ તૃતીય પ્રકાશન ગ્રગટ કરતાં અનકૂલ આનંદ થાય છે. આ ઇંચને યે ભાગમા પ્રકાશન કરવાનું વિચાર્યું છે, કારણ કે ઇંચ આગો તૈયાર કરવામા ઘણો સમય થાય, જેથી પ્રથમ શ્રુતસ્કધ પ્રકાશિત કરીએ છીએ. રૂમો ૨૭૨ છે

આ ઇંચનું નામ પ્રકૃતમા સૂચગાડાંગ અને સંકૃતમા સૂત્રકૃતાંગ છે. ઇચને અંગે સામાન્ય માહિતી જાણવી જરૂરી છે, જે આપવી યોગ્ય ગણાશે.

અગીઆર અંગસૂત્રમાં સૂચગાડાંગનું સ્થાન ધીજ સૂત્ર તરીકે છે. સૂત્રકૃતાંગ સૂત્ર મૂલના કર્તા સુધર્મોદવામી ગણુધર. ભાષા પ્રકૃત (અર્ધઆગધી), શ્લોકસંખ્યા ૨૧૦૦ તેમા યે શ્રુતસ્કધ, પહેલામાં ૧૬ અને ધીજમા ૭ મળી ૨૩ અધ્યયન છે. સૂત્રકૃતાંગ સૂત્રમા સ્વદર્શન (જેનદર્શન)નું સ્થાપન અને પરદર્શન (ક્રિયાવાદી, અક્રિયાવાદી, અસાનવાદી, જગત્કર્તૃત્વવાદી આદિ વાદીઓ)નું નિરાકરણ છે.

સૂત્રકૃતાંગ સૂત્રની નિયુક્તિ ગાથા ૨૦૫-૨૦૮ની છે, શ્લોકસંખ્યા ૨૬૫ થાય, કર્તા ભદ્રબાહુરવામી છે. આ સૂત્ર ઉપર ભાષ્ય નથી. આ સૂત્ર ઉપર ચૂણ્ણિ શ્લોકસંખ્યા ૬૯૦૦ પ્રકૃત સરકૃતમા છે, તેના કર્તા જિનદાસગણ્ણિ મહત્તર છે, ચૂણ્ણિનું પ્રકાશન આગમપ્રભાકર શ્રીગુણવિજયભટ્ટ મહારાજ કરી રહ્યા છે. (જે અગાઉ અધ્યભટ્ટેવભટ્ટ કેશરીમલ્લની પેઢી રતલાસ તરફથી પ્રકાશિત થઈ છે), ટીકા-આ સૂત્ર ઉપર શ્રીશીલાકાવ્યાયની ટીકા છે સંસ્કૃતમાં. જેની શ્લોકસંખ્યા ૧૨૮૫૦ છે.

चिन्तनक्षेत्रमा ओद्देशर वेदान्तर, नीचि प्रभाषि सप्रश्रुतागोनि। पयाद आये छ ले लेनेतर सभाजने मणि। छपयोनी छ।

It is a second *Angura* Gram 2100 of the Jain *Angam*. It is published with *Niryukti* and *Silankas* Commentary in *Aganodaya Samiti Series* No 18 in the year 1917. And with Commentary of *Silanka & Harsukul* by *Dhanupatsibji*

It is Translated into English by H. Jaicobi in S B E Vol. 45

It consists of two parts, the second being probably younger than the first and mainly devoted to the refutation of the rival philosophical systems

- (1) *Niryukti* Consists of 208 gathas of *Bhadrabahu*
- (2) *Churni* - (Gram 1000 about) *Bhand Jindasgani*.
- (3) *Tika* Composed in 938 by *Silanka* gram 12850.
- (4) *Dipika* Composed in Sam 1583 by *Harskul* pupil of *Hemvimal Suri* of *Tapa gaccha* gram 6600.
- (5) Another *Dipika* Composed in Sam 1599 gram 13416 by *Sadburanga Upadhayay* of *Khartar gaccha*.
- (6) *Dipika* anonymous *Agra*. No. 27.
- (7) *Balarbodi* by *Parasachandra*, pupil of *Sadburatna* and the founder of *Parasachandra gaccha* Sam. 1572.

(8) Paryaya or explanation of difficult words.

(9) Vratī-annoymous

(10) Tika by Abhayadeva

જિનરત્નકોષના કર્તાએ પર્યાય વૃત્તિના કર્તાનો નિર્દેશ નથી કર્યો તેમજ અલયદેવની ટીકાનો નિર્દેશ કર્યો છે જે તપાસવાની જરૂર છે. ધીબ્દ સૂચનારાળ સૂત્ર અંગેના પ્રશ્નોનો ખ્યાલ નથી. એક દીપિકા પણ કર્તાના નિર્દેશ વિનાની જણાવી છે જેની પણ તપાસ જરૂરી છે, જે આગરામાં છે એમ જણાવે છે. આચાર્યશ્રી આનંદસાગરસૂરિજીની પ્રેરણાથી શ્રીપાલીતાણાના આગમખંડિરમાં આ સૂત્ર બિલાડે તેમજ સુરતના તામ્રપત્રાગમખંડિરમાં તામ્રપત્રાડે કરાવવામાં આવ્યું છે.

जैन साधु साध्वी संस्कृत भाषाके अधिकतर अभ्यासी देखे जाते हैं, पर संस्कृतसे अति सरल जैनत्वकी मातृभाषा कहीं जानेवाली प्राकृत और अर्धमागधीके अभ्यासमें उदासीन देखे जाते हैं, अभ्यास-प्रवृत्ति बढ़नी चाहिये । सरकारकी ओरसे बढनेवाली युनिवर्सिटियोंमें संस्कृत-पालीके लिये जहा डिग्रिया दी जाती हैं, वहा प्राकृत-मागधीकी प्रवृत्ति नगण्य है । जिसके लिये विचारवान जैनसघने प्रयत्नशील होना चाहिये, असु ।

भाषाशास्त्रियोंकी खोजसे उनके अभिमतसे पता चलता है कि श्वेताम्बर जैन आगमोंकी भाषा आज से २५०० वर्ष प्राचीन मानी जाती है । अर्धमागधी भाषा थोडा भयान पैकर पड़ी जाय तो बड़ी सरल मालूम देती है । रथानकवासी समाजकी ओरसे जैन आगमों पर अपने साम्प्रदायिक ढंगसे नई २ टीकाओंका निर्माण हो रहा है । यदि उसके निर्माता साम्प्रदायिक दुराग्रहसे रहित हों, तो अधिक वाञ्छनीय होता ।

इस दीपिकावृत्तिके साथ जो स्यगडाङ्ग मूल छपा है उसमें मागधी प्रयोग सुरक्षित दीखते हैं, जो अभ्यासीके लिये ध्यान देने की वस्तु है । शीलंकसूरिकी वृत्ति विस्तृतरूपसे वस्तुस्वरूपकी चर्चा करती है, वहा यह दीपिका अति सक्षिप्त रूपसे सिद्धान्तोंका प्रतिपादन करती है । दोनों विस्तृत और सक्षिप्त टीकाओंको गुरुगमसे पढनेवाले ही जैन दर्शनकी सर्वोदयभाषी सर्वतोमुखी रथाद्वाद शैलिका सही मूल्यांकन कर सकेंगे । इसके सम्पादन करनेवाले एवं प्रकाशन करनेवाले धन्यवादके पात्र हैं । इसके पठन-पाठनसे वस्तुस्वरूपकी हेय श्रेय उपादेय विशेषताको यथायोग्य ढंगसे आत्मपरिणत करे यही प्रार्थनीय । सबका कल्याण हो ।

उपाध्याय कवीन्द्रसामर

किञ्चित्प्रास्ताविकम् ।

विज्ञपाठकानां करकमले समर्प्यते सानन्दमेघः सूत्रकृताङ्गदीपिकायां आद्यश्रुतस्कन्धात्मकः प्रथमो विभागः । सङ्कल्यितारो ह्यस्या दीपिकायाः सुगृहीतनामधेया विद्वज्जनवरिष्ठाः श्रीमत्साधुरङ्गोपाध्यायप्रवराः ।

एते पाठकप्रवराः कदा कतमं विषयं ज्ञातिं कुलं वा ग्रामं नगरं पावया मासुः स्वजनुषा ? इत्यारिकायाः समाधाने नावाप्ता कापि साधनसामग्र्यव्यावन्मया अतो न निर्णेतुं शक्यते, यदि ह्य सन्नाप्स्यतेऽतः परं किञ्चित्साधनं तर्हि निवेदयिष्यते द्वितीये विभागे । या याः प्रतिकृतयोऽस्यां सशोधने उपयुक्ता मया तासां परिचयोऽपि तत्रैव दास्यते ।

सङ्कलनसमयादिकस्त्वस्याः स्वयं दीपिकाकारमहानुभावैरेवोल्लिखितमस्य श्रुतस्कन्धस्य ग्रान्ते, यथा—

“ श्रीजिनदेवसूरीणां-मादेशेन चिराद्युषाम् । उपजीव्य बृहद्दृष्टिं, कृत्वा नामान्तरं पुनः ॥ १ ॥ ”

“ श्रीसाधुरङ्गोपाध्यायै-द्वितीयाङ्गस्य दीपिका । संक्षेपरूचिजीवानां, हिताय सुखबोधिनी ॥ २ ॥ ”

“ लिलिखे वरलक्ष्मणे, निधिनन्दनरैक (१५९९) वत्सरे + (सौम्ये) ।

+ अनुष्टुभा लक्षणाजुसारेणैकस्य ‘ क ’ वर्णस्यैव श्रुतिरभूत्परं मुद्रणसमये नैतदश्रुतिमतं आर्याणां । पूर्युद्देशेन लिखिता एतच्चिह्नान्तर्गता शब्दाः, किन्तु तृतीयचरणान्ते एकस्यैव ‘ क ’ वर्णस्य वर्धनाज्जायते श्लोकपूर्तिरित्यथा—

“ लिलिखे वरलक्ष्मणे, निधिनन्दनरैक (के १५९९) । वत्सरे कार्तिके मासे, चतुर्मासिकपर्वाणि ॥ ३ ॥ ” एतदेव समीचीनमाभाति ।

अवि धूरार्हि सुषार्हि० ।	६४	अभिजुजिया रुद्रअसाहुकम्मा० ।	८३	अट्टावयं न सिक्खिएज्जा० ।	११२
अट्ट णाइण च सुदीण वा० ।	६५	अणासिया नाम मत्तासियाला० ।	८४	अकुसीले सया भिक्खू० ।	११४
अवि हरथपायडेदाय० ।	६६	अणुत्तर धम्ममिण जिणानं० ।	८८	अणुरसुओ वरालेसु० ।	११५
अट्ट कणणनासउज्जे० ।	६७	अणुत्तर धम्ममुद्दरइत्ता० ।	९०	अगिद्धे सइफासेसु० ।	११६
अन्न मणेण चित्ति० ।	६७	अणुत्तरागं परम मद्देसी० ।	९०	अइमाणं च माय च० ।	११६
अट्ट साविवापवाएणं० ।	६८	अरिंस च लोए अट्टवा परइथा० ।	९५	अट्टाकट्ट वेव निकाममीणे० ।	११८
अह तं तु भेदमावन्न० ।	६९	अपरिकल विट्ट ण हए च सिद्धी० ।	१००	अट्टाकट्टं वा न निकामएज्जा० ।	११९
अह णं से होइ सबलद्धी० ।	६९	अन्नरस पाणरिसहलोइयरस० ।	१०२	अरइ रइं च अभिभूय भिक्खू० ।	
अट्ट अंजणि अलकार० ।	७०	अन्नायपिडेणडहियासएज्जा० ।	१०२		१२०-१४६
असुरियं नाम महाहिताव० ।	७६	अवि हम्मममाणो फलगाव तठ्ठा० ।	१०३	अणुपुव्वेण महाघोर० ।	१२४
अत्थेण अप्प इह वंचइत्ता० ।	७९	अणु माण च माय च० ।	१०६	अतरिंसु तरित्तेने० ।	१२४
अट्टावर सासयट्टुकलधम्म० ।	८०	अतिकमंति वायाए० ।	१०७	अट्टावरे तसा पाणा० ।	१२४
अयं च तत्ते जलिय सज्जोयं० ।	८१	अत्थपिज्जासि पाणासि० ।	१०८	अतिमाण च मायं च० ।	१२९

अह ण वयमावन्नं । १३०
 अग्नाणि या ता कुसलावि संता० । १३१
 अणोवसखा इति ते चत्ताहु० । १३२
 अत्ताण जो जाणइ जो य लोमं० । १३९
 अट्ठो वि सत्ताण विवट्ठण च० । १३९
 अहातहियं तु पवेयइरस० । १४०
 अहो य राओ य ससुट्ठिएहिं० । १४०
 अह तेण मूढेण अमूढगरस० । १४२
 अरिंस सुठिच्चा तिविहेण तायी० । १४३
 अणुगच्छमाणे वितह वियाणे० । १४५
 अहा बुइयाइ सुसिकखएज्जा० । १४६
 अत्सए नो पच्छन्नमासी० । १४६
 अतए वितिगिच्छाए० । १४७

अकुवओ णवं नरिय० । १५८
 अणुसासण पुट्ठो पाणी० । १५९
 अणे लिभम खेयजे० । १६०
 अंतणि धीरा सेवंति० । १६०
 अंत करेति दुक्खाण० । १६१
 अणुत्तेरे य से ठाणे० । १६२
 अभविंसु पुरा धीरा० । १६२
 अहाह भगव-एव से दत्ते० । १६३

आसिले देविले चैव० । ५८
 आसंतिय ओसविया० । ६२
 आसंदियं च नवसुत्तं० । ७१
 आयतट्ठ सुआदाय० । १०७
 आघाय किक्खमाहेय० । ११०
 आसूणिमक्खिरागं च० । ११२
 आसंदी पलियके य० । ११३
 आधं मईममणुवीय धम्मं० । ११६
 आदीणवित्ती वि करेति पावं० । ११८
 आयं न कुज्जा इह जीवियट्ठी० । ११९
 आचक्खय चैव अबुद्धमाणे० । १२१
 आयगुत्ते सया दत्ते० । १२८
 आहातहियं तु पवेयइरस० । १४०

जहा दियपोतमपत्तजायं ।	१४९	इहरे य पाणे बुहे य पाणे ।	१३८	त	तेणावि सर्पि णम्मा णं । (गाथा	१०
जे ठाणओ य सयणासणे य०	१५०	इहरेण बुहेणण्डुसासितो ज० ।	१५१	२० थी २५) ।		
जमतीत पडुप्पन्न० ।	१५७	ण				
जीवित पिदुओ किम्मा० ।	१५९	णो पिहे णावपंगुरे० ।	३५	तमेव अविद्याणता० ।		१९
जे धम्म सुद्धमकवत्ति० ।	१६१	णो काहरे होज सजए० ।	३९	तं च भिक्खु परिज्जाय० ।		२४
जं मय सबसाहुण० ।	१६२	णहि णूण पुरा अणुसुतं० ।	४०	तम्हा दवि इक्ख पडिए० ।		३२
झ		ण य सखगमाहु जीविय० ।	४२	तवस व जहाइ से रयं० ।		३२
झाणजोग समाहट्टु० ।	१०८	णाइच्चो उएति ण अत्थमेत्ति० ।	१३४	तिरियां मणुया य दिव्वगा० ।		३६
ठ		ण तेसु कुञ्जे ण य पव्वहेज्जा० ।	१५१	त्तिविहेण वि पाण मा हणे०		४५
ठित्तीण सिट्ठा लवसत्तमा वा० ।	९२	णेता जहा अधकारसि राओ० ।	१५२	तत्थ दहेण सवीते० ।		४८
ठाणी विविहठाणाणि० ।	१०५	णो छायए णो वि य लूसएज्जा० ।	१५४	तं च भिक्खु परिज्जाय० ।		५१
ड		ण मिज्झइ महावीरे० ।	१५९	” ” ”		६१
डहरा बुद्धा य पासह० ।	२७			तमेणे परिभासति० ।		५४

हुन्मे जुंजह पाएसु० । ५५
 तत्तेण अणुसिद्धा ते० । ५६
 तस्य मंदा विसीयंति० । ५८
 तस्मा च बल्लए इत्थी० । ६४
 तर्हि च ते लोकणसपणादे० । ७७
 ते हम्ममाणा नरगे पवति० । ७८
 ते तिरपमाणे तलसमुदन्व० । ९७
 ते संपणादंसि पबल्लमाणा० । ८१
 तिक्खवाहिं सूलाहिडभिवाकयंति० । ८२
 तेसिपि तवो असुद्धो० । १०८
 तत्थिमा तत्तिया भासा० । ११४
 त मगं पुत्तरं सुद्धं । १२३
 तद्वा गिरं समारब्भ० । १२६

तमेव अविज्जाणंता० । १२८
 ते य भीओदग चैव० । १२८
 ते एवमकलंति अणुज्झमाणा० । १३४
 ते एवमकलंति समिच्च लोगं० । १३५
 ते एवमकलति समिक्खीय लोगं । १३६
 ते चक्खुलोगंसिद्ध णायगा व० । १३६
 तेऽतीयमुपपन्नमणायगाहं० । १३८
 ते णेव कुबंति न कारवित्ति० । १३८
 तितट्ठ इ च मेहावी० । १५८
 अ
 यणियं च सदाण अणुत्तरे व० । ११
 यणंति दुप्पवि तसंति कम्मी० । १००

द
 दुहओ ते ण विणरसति० । ८
 देवा गंधन्वरकस्वसा० । २८
 दूरं अणुपरिसया मुणी० । ३३
 दुक्खी मोहे पुणो पुणो० । ४१
 दारुणि सागापागाए० । ७०
 दाणाण सेहं अमयत्थपाणं० । ९२
 दुहावेयं सुअकखायं० । १०३
 दविए धंघणुग्गुक्खे० । १०५
 दाणट्ठया य जे पाणा० । १२६
 दुहओ वि ते न भासति० । १२७
 द
 धम्मपपन्नपा ता सा० । १४

वाळा बळा भूमिमणुसमंता० । ८१-८३	मिलकस्वू क्षमिलकसुरस०	१५	मणसा वयसा वेध०	१०४
भंजंति बालरस वहेण पुट्ठी० । ८३	मणसा जे पचरसंति० ।	१८	माहणा स्वत्तिया वेरसा० ।	१०९
भंजंति णं पुब्वमरी सरोसं० । ८४	मायाहि पियाहि ज्ञाप्यती०	२८	माया पिया ण्डुसा भाया० ।	११०
भाररस ज्ञाता मुणि मुंजएज्जा० । १०२	महत्ता पळिगोवजाणिया० ।	३५	मुसावायं बहिरु व० ।	१११
भासमाणो न भासेज्जा० । ११३	मा पेह पुरा पणामए० ।	३९	मुस न बूया मुणि अत्तगामी० ।	१२२
भूयाइं व समारब्भ० । १२६	मा पच्छ असायुतामवे० ।	४१	माहणे त्ति वा समणे त्ति वा० ।	१६३
भिकस्वू मुयेव तह विट्ठवम्भे० । १४६	मायं पियं पोस० ।	५०		
भूताभिसंकाइ दुगुंलमाणे० । १५४	मुहुत्ताणं मुहत्तरस० ।	५३	रायाणो रायऽमवा य० ।	५१
भूएहि न विरुज्जेज्जा० । १५८	मा एयमवममंता० ।	५९	रागदेसाभिभूतप्पा० ।	५७
भाषणाजोगसुद्धप्पा०	मणवंधणेहि जेगेहि० ।	६३	राओ वि छट्ठिया संता० ।	७२
म	महीइ सज्जंमि ठिठे णमिदे० ।	८९	रहिरे पुणो ववसमुत्तियंगे० ।	७७
माहणा समणा एगे० । १४-२१	मच्छा य कुम्मा य सिटीसिवा य० ।	९९	रक्खेसु णाए जइ सामली वा० ।	९१
	माहणो कट्टु मायाओ० ।	१०४		

२

हरियाणि भूताणि विज्वगणि० ।	१६	होलावाय सदीवाय० ।	११४	हणंतं नाणुजाणेज्जा० ।	१२६
हुएण जे सिद्धिमुदाहरति० ।	१९	हम्ममाणो न कुप्पेज्जा० ।	११५	हास पि णो संघति पावधम्मो० ।	१५४

परिशिष्ट नं. २

दीपिकागत सुभाषित गद्य-पद्यसंग्रहः ।

“ जीवो सन्नायपरु-वणा य वेसि वहेण धंघोत्ति । ”	१	“ बंधरस मिच्छअविरह-कसायजोगत्ति हेयवो चवरो । ”	२
“ एस खलु गंये, एस खलु मोहे, एस खलु मारे, एस खलु निरए, इयं गट्टिए लोए । ”	१	“ अह वेसि विणासे च, विणासो होह देहिणं । ”	४
“ इय नाणं कियादीण, इया अन्नाणिणो किया । ”	१	“ एक एव हि भूतात्मा, देहे देहे न्यवरियतः । ”	४-५
“ पासतो पंगुलो वड्डो, भावमाणो य अंधवो ॥ १ ॥ ”	१	“ अच्छिणीमीलणमिच्छं, नरिय सुहं दुक्खमेव अणुबद्धं । ”	४
“ संजोगसिद्धीह फल वयंसि ”	१	“ नरए नेरइयाणं, अहोनिस्सि पन्नमाणण ॥ १ ॥ ”	४
		“ तदि देवा चवरिया, वरवणीगीयवाइयरवेणं । ”	

- निधं सुहिंया पमुइया, गयंपि कालं न याणंति ॥२॥ ” ५
- “ देवाण देवलोए, जं सुक्खं तं नरो सुमणिओवि ।
न भणइ वांससएण वि, जस्स वि जीहासयं हुज्जा ॥३॥ ” ५
- “ तिरिया कसकुसारा, निवायवहवंधमारणसयाहं ।
नैव इहं पावंता, परत्थ जइ नीमिया हुंता ॥ ४ ॥ ” ५
- “ केच्चिल्लक्ष्मभरयः, कोटिभरयश्च केऽपि केऽपि नराः ।
केऽपि च नात्मभरयः, फलमेतत्सुकृतदुक्कृतयोः ॥५॥ ” ५
- “ कण्टकस्य च तीक्ष्णत्वं, मयूरस्य विचित्रता ।
वर्णाश्च ताम्रचूडानां, स्वभावेन भवन्ति हि ॥ १ ॥ ” ६
- “ अकर्ता निर्गुणो भोक्ता, आत्मा साङ्ख्यस्य दर्शने ।
प्रकृतेर्विरहो मोक्षः, तन्नाशे स स्वरूपतः ॥ १ ॥ ” ६
- “ महारंभयाए महापरियाहयाए कुणिमाहारेण,
पंचवियवहेण जीवा नेरइयात्ताए कम्मं पक्खिंति । ” ७

- “ नैन छिन्दन्ति राखाणि, नैनं दहति पावकः ।
न चैनं क्लेदयन्त्यापो, न शोषयति साकतः ॥ १ ॥ ” ८
- “ अल्लेखोऽयमभेखोऽयमविकारी स उच्यते ।
नित्यः सततगः स्थाणु-रचलोऽय सनातनः ॥ २ ॥ ” ८
- “ तर्पांसि यातनाश्चित्राः, सयमो भोगवञ्चना ।
अतिहोत्रादिकं कर्म, बालकीदृक् लक्ष्यते ॥ १ ॥ ” १०
- “ प्राप्तव्यो नियतिबलाश्रयेण योऽर्थः,
सोऽवश्यं भवति नृणां शुभोऽशुभो वा ।
भूतानां महति कृतेऽपि हि प्रयत्ने,
नाभाव्यं भवति न भाविनोऽस्ति नाशः ॥ १ ॥ ” १२
- “ न देवमिति सञ्चित, लज्जेदुद्यममारमनः ।
अनुद्यमेन करतैलं, तिलेभ्यः प्राप्नुमर्हति ॥ १ ॥ ” १२
- “ स्वयोनितं पुरुषसिंहमुपति लक्ष्मीः । ” १२

- “ त्रिति कसाया भवमणत । ” ८५
- “ दीयते क्रियमाणस्य, कोटि जीवितमेव वा ।
वनकोटि न गृहीयात, सर्वो जीवितुमिच्छति ॥ १ ॥ ” ९२
- “ वक्त्रा गुच्छा गुन्मा, लया य वसी य पञ्चगा चैव ।
तणवलयहरियओसहि-जलवहकुहणा य बोवठवा ॥ १ ॥ ” ९४
- “ बह्वंधअन्भवस्त्राणा-दाणपरषणविलोयणार्हेण ।
सन्वजहो वदओ, वसगुणिओ वक्त्रसि कयाणं ॥ १ ॥ ” ९५
- “ तिव्वयरे य पओसे, सयगुणिओ सयसहरसकोटिगुणो ।
कोडाकोटिगुणो वा, हुज्ज विवागो बहुतरो वा ॥ २ ॥ ” ९५
- “ तद्देव भत्तपाणेसु, पयणे पयावणेसु य ।
पाणभूयदयट्ठाए, तम्हा भिक्खू न पए न पयावए ॥ १ ॥ ” ९६
- “ जलनिरिसया जीवा, पुढवीकट्टनिरिसया ।
हरमति भत्तपाणेसु, तम्हा भिक्खू न पयावए ॥ २ ॥ ” ९६

- “ विसप्पे सठवओ धारे, बहुपाणविणासणे ।
नरिय जोइसमे सत्थे, तम्हा जोइ न दीवए ॥ ३ ॥ ” ९६
- “ जायतेयं न इच्छति, पावगं जलइत्तए ।
तिस्समन्नयरं सत्थं, सन्वओ वि दुरासयं ॥ १ ॥ ” ९६
- “ पार्हेण पट्ठिण वा वि, चट्ठु अणुदिसामवि ।
अहे दाहिणओ वा वि, एहे उत्तरओ वि य ॥ २ ॥ ” ९६
- “ भूयाणं एसमाघाओ, दण्ववाहो न संसओ ।
तं पदेवपयावट्ठा, संजया किंवि नारमे ॥ ३ ॥ ” ९६
- “ तम्हा एयं वियाणित्ता, दोस दुग्गइवधुणं ।
अगणिकायारामारंभं, जावज्जीवाइ वज्जए ॥ ४ ॥ ” ९६
- “ सो एसो जरस गुणा, वियरंविडणिवारिया दसदिसासु ।
इदरा कट्ठासु सुन्वसि, पच्चल अज्ज दिट्ठोसि ॥ १ ॥ ” १०२
- “ अयाअत्तानि रयानानि, सर्वाणि विवि चेह तत् ।

- देवासुरमनुष्याणां—सुख्यश्च सुखानि च ॥ १ ॥ ” १०५
- “ धर्म एको हि शाश्वतः । ” १०५
- “ कथाया यस्य नो छिन्ना, यस्य नात्मवशं मनः ।
इन्द्रियाणि न गुप्तानि, प्रव्रज्या तस्य जीवन्म ॥ १ ॥ ” १०८
- “ कंसेसु कंसपायसु, कुंहसोयसु वा पुणे ।
भुजतो असणपाणाइ, आयारा परिभरसइ ॥ १ ॥ ” ११३
- “ गभीरविजया एए, [पाणा दुष्पडिहेहगा] XXX] ११३
- “ गोयरगपविट्टो व, न निसीएज्ज कत्थइ ।
कहं च न पबधेज्जा, चिट्ठिचा ण व संजए ॥ १ ॥ ” ११३
- “ तिण्हमन्नयरगसरस, निसेज्जा जरस कएई ।
जराए अभिभूयरस, बाहियरस तवस्सिणो ॥ १ ॥ ” ११४
- “ जीवेण भंते ! हसमाणे वा उरसुयमाणे वा कइ कम्म-
पगडीओ वंधइ ?, गोयसा ! सत्तविहवंधए वा
अट्टविहवंधए वा ” ११५

- “ जेण परो दूमिज्जइ, अवराहो होइ जेण भणिण ॥
अप्पा पढइ किलेसे, तं न हु जंपंति गीयथा ॥ १ ॥ ” ११९
- “ एणो मे सासओ अप्पा, नाणदंसणसंजुओ ।
सेसा मे बाहिरा भावा, सव्वे संजोगलक्खणा ॥ १ ॥ ” ११९
- “ अकचां निर्गुणो भोक्ता, आत्मा कापिलदर्शने । ” १२१
- “ क्रियैव फलदा पुष्टा, न ज्ञान फलदं स्मृतम् ।
यतः स्त्रीभक्ष्यभोगज्ञो, न ज्ञानात्सुखितो भवेत् ॥ १ ॥ ” १२१
- “ अजरामरवद्दालः, छिद्यते धनकान्यथा ।
शाश्वतं जीवित चैव, मन्यमानो धनानि च ॥ १ ॥ ” १२१
- “ सामन्नमणुवरतरस, कसाया जरस उक्कटा हुति ।
मन्नामि उच्छुण्फ व, निष्फलं तरस चारिव ॥ १ ॥ ” १३०
- “ पढम नाण तओ दया, एवं चिट्ठइ सव्वसजए ।
अन्नाणी किं काही ?, किं वा नाही ? छेयपावनं ॥ १ ॥ ” १३६

इति श्रीपाठकप्रवरश्रीमत्साधुरङ्गाणिवरविहितया दीपिकया समलंकृतः

श्रीसूयगङ्गाङ्गसूत्र-प्रथमश्रुतस्कन्धः ।

श्रेष्ठ देवचंद्रलालभाह जैन पुस्तकोदारे ग्रन्थाङ्क १०९

॥ ॐ ह्रीं अर्हं नमः ॥

परमसुविहितश्रीमत्खरतरणच्छविभूषणमहोपाध्यायश्रीमत्साधुरङ्गगणिवर्यमुन्मिषतया दीपिकाया समलङ्कृतं ।

सयगडाङ्गसूत्रम् ।

नमः श्रीवर्द्धमानाय, स्वामिने परमात्मने । यदीयदर्शनादेव, परानन्दो विजृम्भते ॥ १ ॥
नानालब्धप्रधानाय, निधानाय महौजसाम् । अज्ञानध्वान्तविध्वंस-दध्याय श्रुतवेधसे ॥ २ ॥
श्रीवीरस्वामिनः शिष्य-राजाय गुणधारिणे । संयमश्रीपवित्राय, गौतमस्वामिने नमः ॥ ३ ॥ शुभम् ॥
सज्ज्ञानसुधया हार्दं, चक्षुर्यैर्विमलीकृतम् । भवन्तु गुरवस्ते तु, सुप्रसन्नदृशो मयि ॥ ४ ॥
श्रीसाधुरङ्गोपाध्यायै-र्द्धितीयाङ्गस्य दीपिका । संक्षेपस्वचिजीवानां, हिताय सुखबोधिनी ॥ ५ ॥ [विरच्यत इति शेषः]
जिनप्रवचनं नौमि, श्रीमदहर्हप्रकाशितम् । यानपात्रायितं येन, जन्तूनां भवसागरे ॥ ६ ॥
नत्वेतान् परमाभीष्टान्, स्तुत्वा च श्रुतदेवताम् । सम्यक्त्वदीपिकां कुर्वे, द्वितीयाङ्गस्य दीपिकाम् ॥ ७ ॥

सयं तिवायए पाणे, अदुवाऽन्नोहिं घायए । हणंतं वाऽणुजाणाइ, वेरं वड्डइ अप्पणो ॥ ३ ॥

व्याख्या—स परिग्रहवानसन्तुष्टः सन् भूयस्त्वदर्जनपरः समर्जितोपद्रवकारिणि च द्वेषमुपगतः प्राणिनः प्राणानतिपातयति, पुनः स परिग्रहग्रही लोभाभिभूतः सन् स्वयं व्यापादयति अर्वाैरपि]मानपि (१) घातयति, त[म्र]तश्चान्यान् समनुजानीते, तदेवं कृतकारितानुमतिभिर्जीवोपमर्दनेन जन्मान्तरशतान्घातमनो वैरं वर्द्धयति, ततश्च दुःखपरम्परारूपवन्धनान्नमुच्यते । किमुक्तं भवति ? परिग्रहारन्मानिरतो जन्तुलोभाभिभूतः सन् स्वयं प्राणिनः अतिपातयति, अपरैर्घातयति मतोऽन्यान् समनुजानीते, ततश्च जन्मान्तरशतान्यनुबन्धिष केवलं वैरमेव वर्द्धयति, उपलक्षणार्थत्वात्प्राधादादयोऽपि वन्धहेतवो द्रष्टव्या इति भाथार्थः ॥ ३ ॥ पुनर्वन्धमेवाधित्याह—

जरिंस कुले समुप्पत्ते, जेहिं वा संवसे नरे । ममाईं लुप्पईं बाले, अन्नमन्नोहिं मुच्छिते ॥ ४ ॥

व्याख्या—यस्मिन्कुले राष्ट्रकूटादौ समुत्पन्नः, यैर्वा समं वसति पांशुक्रीडादिकं करोति, एवंविधो 'नरो' मनुष्यः पितृमातृभ्रातृभगिनीभार्यापुत्रादिषु 'ममत्ववान्' ममतां कुर्वन्-स्वपरिवारे स्निह्यन् बालो-ऽज्ञो लुप्यते, ममत्वजनिवेन कर्मणा 'लुप्यते' विलुप्यते, कुत्र ? संसारे-नारकातिर्यग्मनुष्याभरलक्षणे 'बाध्यते' पीडयते । इदमुक्तं भवति—'बालो'ऽज्ञो 'नरो' मनुष्यः स्वपरिवारममतोद्धनत्ववेत्ताः संघातुर्गातके संसारे सदसद्विवेकशून्यः सन् परिश्रमति, ततश्च तिर्यग्जनरकादिषु असातवेदनया पीडयत इति भाथार्थः ॥ ४ ॥ किं वा जानन् वन्धनं त्रीटयतीत्यस्योत्तरमाह—

वित्तं सोयरिया चेव, सबमेयं न ताणए । संखाय जीविउं चेव, कम्मुणा उ त्तिउट्ठइ ॥ ५ ॥

व्याख्या—‘वित्तं’ सचित्तमचित्तं वा ‘सोदर्याः’ आतृमणिन्यादयः संसारान्तर्गतस्यासुप्ततो दुस्सहा-अतिकटुकाः शारीरमानसा वेदनाः समनुभवतो न ‘त्राणाय’ रक्षणाय भवन्ति, इति ‘सङ्ख्याय’ ज्ञात्वा जीवितं च भित्तं प्राणिनां ज्ञपरिज्ञया ज्ञात्वा प्रत्याख्यानपरिज्ञया च सचित्ताचित्तपरिग्रहं प्राणुपधातस्वजनस्नेहादीति बन्धनस्थानानि प्रत्याख्याय कर्मणः सकाशाद्बुध्यति-अपमच्छति-कर्मणः पृथग् भवति, यदि वा ‘कर्मणा’ क्रियया संयमानुष्ठानरूपया बन्धनाद्बुध्यति । इदमुक्तं भवति-जीवस्य संसारसागरान्तर्भूततो दुस्सहा वेदनाः समनुभवतो वित्तं सोदर्याश्च त्राणाय न भवन्ति इति ज्ञपरिज्ञया ज्ञात्वा प्रत्याख्यानपरिज्ञया च सर्वं धनस्वजनादिसम्बन्धं प्रत्याख्याय कर्मणः पृथग्भवतीति नाथार्थः ॥ ५ ॥

स्वसमयप्रतिपादनानन्तरं परसमयप्रतिपादनायाह—

एए गंधे विउक्कम्म, एगे समणमाहणा । अयाणांता विउस्सिता, सत्ता कामोहि माणवा ॥ ६ ॥

व्याख्या—एतान् ग्रन्थान् अर्हदुक्तान् ‘वृष्टकम्म’ परित्यज्य ‘एके’ केचन, न सर्वे, श्रमणाः-शाक्यादयो ‘ब्राह्मणाः’ बृह[बार्ह]स्पत्यमतानुसारिणः अजानानाः ‘विविधं’ अनेकप्रकारं ‘उत्’ प्राबल्येन ‘सिताः’ बद्धाः-स्वसमयेष्वभिनिविष्टाः-स्वमतकदाग्रहग्रस्ताः, एवंविधा मानवाः स्वस्वदर्शनानुसारिण इच्छामदनादिके कामे आसक्तास्सन्तः प्रवर्तन्ते । इदमुक्तं भवति-अर्हदुक्तान् ग्रन्थान् दयारसमयान् परित्यज्य स्वमतिविकल्पितग्रन्थेषु आसक्ता एके श्रमणब्राह्मणाः परवादिनः

एवमेवेति जंपति, मंदा आरंभनिरसया । एगे किञ्चा सयं पावं, तिवं दुक्खं नियच्छइ ॥ १० ॥

व्याख्या—‘ एवं ’ पूर्वोक्तन्यायेन ‘ एके ’ केचन परवादिनः आत्माऽद्वैतवादमाश्रित्य ‘ जल्पन्ति ’ प्रतिपादयन्ति । किम्भूतास्ते ? ‘ मन्दा ’ जडाः—सम्यक्परिज्ञानविकलाः, अत एव ‘ मन्दाः ’ शुक्तिविकला आत्माद्वैतपक्षसमाश्रयणात्, तथाहि—यद्येक एवात्मा स्यात्तात्समबहुत्वं ततो ये ‘ सत्त्वाः ’ प्राणिनः कृपिवलाः ‘ आरम्भे ’ प्राण्युपमर्दनकारिणि व्यापारे निःश्रितास्ते स्वयमेवारम्भकतं पापफलमनुभवन्ति, नान्ये, यथात्मा एक एव सर्वत्र तर्हि एकेन विहिते पापे तत्फलं सर्व-एवानुभवन्ति, एकेन विहिते पुण्ये तच्छुभफलमपि सर्वेऽप्यनुभवविध्यन्ति, न चैवं दृश्यते, स्वस्वकर्मफलभुजः सर्वेऽपि प्राणिनः, यद्येक एवात्मा सर्वगतः शरीरं शरीरं प्रति जलचन्द्रवत्प्रतिभासते तर्हि एके सुखिनः एके दुःखिनः एके सधनाः एके निःस्वाः एके सुखाः एके ग्राज्ञाः एके राजानाः एके रत्नाः एके सुरूपाः, एवं अन्धाः काणाः कुब्जाः पङ्गवाः, एके पटुशरीरा हत्यादि व्यवस्था व्यभिचरन्ति, तस्माद्यत्किञ्चिदेतत् । यदिवा एकधौर्मादिकमसमञ्जसं करोति, स एव वधवन्धनच्छेदन-भेदनादिकां विडम्बनां सहते, नापरे, यद्येक एवात्मा स्यात्तर्हि एकेन जन्तुना कतेऽपराधे सर्वेऽपि सुरा मानवास्तिर्यञ्चो नारकाश्च सर्वेऽपि सदृशमेव दुःखरूपां विडम्बनामनुभवन्ति, न चैवं दृश्यते, यतो नारकाः सर्वदाऽपि दुःखरूपां विडम्बनामनुभवन्तो दृश्यन्ते “ अञ्छिनिमीलणमिच्चं, नत्थि सुहं दुक्खमेव अणुवद्धं । नरए नेरहयाणं, अहो-

१ अक्षिनिमीलनमात्रं नास्ति सुखं दुःखमेवानुवद्धं । निरये नैरयिकाणां अहर्निशं पच्यमानानाम् ॥ १ ॥

निस्तिं पञ्चमाणाणं ॥ १ ॥ ” इति वचनत् । देवाश्च सदाऽपि सुखिन एव, यतः “ तर्हि देवा वंतरिया, वरतरुणी-
गीयचाहयरवेणं । निचं सुहिया पमुइया, गयपि कालं न याणंति ॥ २ ॥ ” एवं वैमानिका अपि सुखिनः
“ देवाणं देवलोए, जं सुखं तं नरो सुभणिओवि । न भणइ वाससएण वि, जरस वि जीहासयं हुज्जा ॥ ३ ॥
तिर्यञ्चस्तु दुःखिन एव “ तिरिया कसंकुसारा-निवायवहवंधमारणसयाइ । नेव इहं पार्विता, परतथ जइ
नीमिया हुता ॥ ४ ॥ ” महुण्यास्तु केऽपि सुखिनः केऽपि दुखिनः “ केचिल्लक्ष्मभरयः, कोटिभरयश्च केऽपि
केऽपि नराः । केऽपि च नात्मभरयः, फलमेतत्सुकृतदुक्कृतयोः ॥ ५ ॥ ” एवं चातुर्गतिका अपि प्राणिनः
सुखदुःखव्यवस्थया व्यवस्थिता विलोकयन्ते, यतः “ प्रत्यक्ष एव विश्वेऽस्मिन्, प्रपञ्चः पुण्यपापयोः । यद्विभिन्नं
जगतस्सर्वं, सुखदुःखव्यवस्थया ॥ १ ॥ ” एवं स्थिते ये केचन वादिनः “ एक एव हि भूतात्मा, देहे देहे व्यव-
स्थितः । एकधा बहुधा चैव, दृश्यते जलचन्द्रवत् ॥ १ ॥ ” इत्यादिप्ररूपयन्ति, तत्सर्वं मिथ्या, किञ्च-सर्वगतत्वे
आत्मनो बन्धमोक्षाद्यभावः, तथा प्रतिपाद्यप्रतिपादकविवेकाभावाच्छास्त्रप्रणयनाभावश्च स्यादिति, तेनोन्मत्तप्रलपितमिव
भवदुक्तं न सङ्गतिमङ्गतीति श्रुत्या सर्वगतात्मवादी मौनमालम्ब्य स्थितः ॥ १० ॥ अथ तज्जीवतच्छरीरवादी ग्राह—

१ तत्र देवा व्यन्तरिका वरतरुणीगीतवादितरवेण । नित्य सुखिताः प्रमुदिता गतमपि कालं न जानन्ति ॥ २ ॥ २ देवातां
देवलोके यत्सुख तत्ररः सुभणितोऽपि । न भणति वर्षशतेनापि यस्यापि जिह्वाशत भवेत् ॥ २ ॥ ३ तिर्यञ्चः कपाङ्कुशारानि-
पातवधवन्धनमारणशतानि । नैवेह प्राप्नुयुः परत्र यदि नियमिता अभूवन् ॥ ४ ॥

सुत्पादयति । अत्राह परं:-ननु यदि भूतव्यतिरिक्तः कश्चिदात्मा न विद्यते न च पुण्यापुण्यफलं न च परलोकस्त्वहिं कथं जगद्विचित्र्यं घटते ? तथाहि-कश्चिदीश्वरः परो दद्रिः एक सुखी एको दुःखी इत्येवंप्रकारा जगद्विचित्रता कुतो जाता ? इत्यत्रोच्यते-स्वभावात्, तथाहि-कुत्रचिच्छलाशकले प्रतिमास्यं निष्पाद्यते, तच्च कुलुमागरचन्दनादिविलेपनानुभोग-मनुभवति, स्रग्धूपाद्यामोदं च गृह्णाति, अन्यस्मिंस्तु पाषाणखण्डे पादक्षालनादि क्रियते, न च तयोः पाषाणखण्डयोः शुभाशुभे स्तः, यदुदयात्-पाषाणखण्डौ शुभाशुभावस्याविशेषमनुभवतः, इत्येवं स्वभावाज्जगद्विचित्र्यं, यत-“कण्टकस्य च तीक्ष्णतवं मयूरस्य विचित्रता । वर्णाश्च ताम्रचूडानां, स्वभावेन भवन्ति हि ॥ १ ॥” इति वज्रीवतच्छरीरवादिमतं गतम् ॥ १२ ॥ अथ अकर्तृवादमतिरूपणायाह—

कुर्वं च कारयं चैव, सर्वं कुर्वं न विज्झई । एवं अकारओ अप्पा, एवं ते उ पगब्भिया ॥ १३ ॥

व्याख्या-ते अकर्तृत्व]वादिन एवं कथयन्ति-आत्मा अमूर्तो नित्यः सर्व व्यापी चेति, अत एव न स्वय क्रिया करोति न चान्यान् कारयति, एतावता आत्मा स्वयं क्रियायां न प्रवर्तते नाप्यन्यं प्रवर्तयति, यद्यपि स्थितिक्रिया 'शुद्धाप्रति-विम्बोदय' न्यायेन [अपास्फटिकन्यायेन च] भुजिक्रिया करोति तथापि समस्वक्रियाकर्तृत्वं तस्य नास्तीत्येतददर्शयति-‘सर्वं कुर्वं ण विज्झई’ सर्वा परिस्यन्दनादिकां देशादेशान्तरागमिलक्षणां क्रियां कुर्वन्नात्मा न विद्यते, सर्वव्यापित्वेना-मूर्तत्वेनाकाशस्यैवात्मनो निःक्रियत्वमिति । तथा चोक्तं-“अकर्त्ता निर्गुणो भोक्ता, आत्मा साहचर्यस्य दर्शने ।

१ स्वभाववादी । २ सुद्विबद्धदृष्टौ ।

[प्रकृतेर्विरहो मोक्षः, तज्ज्ञादो स स्वरूपतः ॥१॥] +] एवमनेन प्रकारेणात्मा अकारक इति साङ्ख्यया, एवं प्रगटिमताः प्रगल्भवन्तो धार्ढ्यवन्तः सन्तो-भूयो भूयस्तत्र तत्र प्रतिपादयन्ति, यथा-प्रकृतिः करोति पुरुष उपभुङ्क्ते, तथा बुद्ध्यभ्यवसितमर्थं पुरुषश्चेतयते, इत्याद्यकारकादिमतमिति ॥ १३ ॥ साम्प्रतं तज्जीवतच्छरीरकारकवादिनो मतं निराचिकीर्षुराह—
जे ते उ वाङ्मणो एवं, लोए तेसिं कुतो सिया ? । तमाओ ते तमं जंति, मंदा आरंभानिस्सिया ॥ १४ ॥

व्याख्या—तत्र ये तावच्छरीराव्यतिरिक्तात्मवादिनः ‘एवं’ पूर्वोक्तया नीत्या भूताव्यतिरिक्तमात्मानमभ्युपगतवन्तः, अत्र कोऽर्थः ? भूतान्येव कायाकारपरिणतानि धावनवल्गनादिक्रियां कुर्वन्ति, न पुनस्तद्व्यतिरिक्तः कश्चिदात्माख्यः पदार्थोऽस्ति, एवं (?) भूताव्यतिरिक्तात्मवादिन एवं प्रज्ञापयन्ति । अथ ते निराक्रियन्ते-यदि भूताव्यतिरिक्तः कश्चिदात्माख्यः पदार्थो नास्ति तर्ह्यर्त्तमाभावे योऽयं लोकश्चातुर्गतिकसंसारो भवाद्भवान्तरगतिलक्षणः प्राक्प्रसाधितः सुभगदुर्भगसुरूपकुरूपेश्वरदारिद्र्यादिगतया जगद्वैचित्र्यलक्षणश्च, स एवम्भूतो लोकस्तेषां कुतो भवेत् ? कया शुक्तया घटेत् ? आत्मनोऽनभ्युपगमाच्च कथञ्चिदित्यर्थः, अतस्ते नास्ति काः परलोकयायिजीवानभ्युपगमेन पुण्यपापयोश्चाभावमाश्रित्य यत्किञ्चनकारिणोऽह्लानरूपास्तमसः सकाशादन्यत्तमो यान्ति भूयोऽपि ज्ञानावरणादिरूपं महत्तरं तमः सञ्चिन्वन्ति, यदि वा तमसः परं तमो यान्ति-सप्तमनरकपृथिव्यां सौरव-महाराौरव-काल-महाकाला-प्रतिष्ठानाख्यं नरकावासं यान्तीत्यर्थः । किमिति ? यतस्ते ‘मन्दा’ जडा-सूक्ष्माः सत्यपि सर्वजगत्प्रसिद्धे शुक्लपुष्पपत्रे आत्मनि मिथ्याभिनिवेशात्तदभावमादृत्य × प्राण्युपमर्दकारिणि विवेकिजन-

+ भाण्डारकरप्रती । × परलोकाभावं ।

भावात्, असदुत्पत्तौ कर्तुर्व्यापार एव न परिस्फुरति, ततश्च सर्वेऽपि भावाः सर्वदापि नियतिभावमाश्रिताः, नित्या एव सन्तीति भावः, असतः पदार्थस्योत्पत्तिरेव न सम्भवति तर्हि कथमुत्पद्यते विनश्यते च, आविर्भावतिरोभावमात्रत्वादुत्पत्ति-
विनाशयोरिति भाग्यार्थः ॥ १६ ॥

इत्यारमपष्ठवादिमत निरूपितं, अस्योत्तरं निर्युक्तिकारेण प्रादायि, तन्निर्युक्तिगाथाव्याख्यानं बृहद्वीकातोऽवसेयं । अथ
अफलवादाधिकारमाविर्भावयन्नाह—

पंच खंधे, वयंतेगे, बाला उ खणजोइणो । अन्नो अणन्नो नेवाहु, हेउयं च अहेउयं ॥ १७ ॥

न्याख्या—‘एके’ केचन वादिनो बौद्धाः पञ्च स्कन्धान् वदन्ति, रूप-वेदनौ-विज्ञान-संज्ञा-संस्कारौख्याः पञ्चैव
स्कन्धा विद्यन्ते, एतेषां परमार्थः पददर्शनसमुच्चयादिग्रन्थान्तरेभ्योऽवसेयः, बौद्धानां मते पञ्च स्कन्धा एव, न चैतेभ्यो

+ १—“तत्र रूपस्कन्धः पृथिवीधातवादयो रूपादयश्च” (बृहद्वृत्तिः) “रूपमिति रगरगायमाणपरमाणुप्रचयः, बौद्धमते हि
स्थूलरूपस्य जगति विवर्त्तमानपदार्थजातस्य तद्दर्शनोपपत्तिभिर्निराक्रियमाणत्वात्परमाणव एव तात्त्विकाः ।” (पददर्शनसमु०)

२—“सुखा दुःखा अदुःखसुखा चेति वेदना-वेदनस्कन्धः ।” (बृहद्वृत्तिः), “वेदनेति-वेद्यत इति वेदना, पूर्वभवपुण्यपाप-
परिणामबद्धाः सुखदुःखानुभवरूपाः । भिष्टुर्भिक्षामट्थरणकण्टके लग्ने प्राह—‘इत एकनवतेः कल्पे, शक्त्या मे पुरयो हतः । तेन
कर्मविपाकेन, पादे विद्धोऽस्मि भिक्षवः । ॥ १ ॥” (पद्द०)

३—“रूपविज्ञानं रसविज्ञानमित्यादि विज्ञानं-विज्ञानस्कन्धः” (बृहद्वृत्तिः) । “विज्ञानमिति विशिष्ट ज्ञानं सर्वक्षणीकृतं,

व्यतिरिक्तः कश्चिदस्माख्यः पदार्थोऽव्यक्षेणाव्यवसीयते, तदव्यभिचारिलिङ्गग्रहणाभावात्तद्व्यनुमानेन, न च प्रत्यक्षा-
नुमानव्यतिरिक्तमर्थविसंवादि प्रमाणान्तरमस्तीत्येवं बाला इव बालाः-यथावस्थिताथीपरिज्ञानात्, इत्येवं बौद्धाः प्रतिपा-
दयन्ति, तथा च स्कन्धाः क्षणयोगिनः-क्षणमात्रावस्थायिन इत्यर्थः । पूर्ववादिभ्योऽसावन्यथा प्ररूपयति, तमेव श्लोक
पञ्चार्द्धेन दर्शयति-‘अन्नो अपन्नो’ इत्यादि, ते हि बौद्धा यथाऽऽत्मपृष्ठवादिनः साहचर्यादयो भूतव्यतिरिक्तमात्मानम-
भ्युपगतवन्तः, यथा च चार्वाकाः भूतव्यतिरिक्तं चैतन्याख्यमात्मानमिष्टवन्तः, तथा बौद्धा नैवाहु-न चोक्तवन्तः । तथा
‘हेडयं च अहेडयं’ तथा हेतुभ्यो जातो हेतुकः-कायाकारपरिणतभूतनिष्पादित इति, तथा अहेतुकोऽनाद्यपर्यवसितत्वाच्चिर-
यदुक्तं-‘यत्सत्तत्क्षणिकं यथा जलधरः सन्तश्च भावा इमे, सत्ताशक्तिरिहार्थकर्मणि मितेः सिद्धेष्टु सिद्धा च सा । नाप्येकैव-
विधाऽन्यदाऽपि परकृत्रैव क्रिया वा भवेद्, द्वेधाऽपि क्षणभङ्गसङ्गतिरतः साध्ये च विश्राम्यति ॥ १ ॥’ इति विज्ञानम्” । (षड्द०)

४-“संज्ञास्कन्धः-संज्ञानिमित्तोद्ग्रहणात्मकः प्रत्ययः ।” (बृहद्दृष्टिः), “संज्ञेति संज्ञा-नाम, कोऽर्थः ? सर्वमिदं सांसारिकं
सचेतनाचेतनस्वरूपव्यवहरणं संज्ञामात्रं-नाममात्रं, नात्र कलत्रपुत्रमित्रभ्रात्रादिसम्बन्धो घटपटादिपदार्थसार्थो वा पारमार्थिकः ।
तथा च तत्सूत्रं-‘तानीमानि भिक्षवः । संज्ञामात्रं-व्यवहारमात्रं सवृत्तिमात्रमतीतोऽन्वाऽनागतोऽन्वा सहेतुको विनाशः
श्वाकाश पुद्गला’ इति । ” (षड्दर्शन०) ।

५-“सरस्कारस्कन्धः पुण्यापुण्यधर्मसमुदाय इति ।” (बृहद्दृष्टिः) । “सरस्कार इति, इहपरभवविषयसन्तानपदार्थनिरीक्षण-
प्रबुद्धपूर्वभावानुरूपसरस्कारस्य प्रमातुः स एवायं देवदत्तः सैवेय दीपकलिकेत्याद्याकारेण ज्ञानोत्पत्तिः सरस्कारः । ” (षड्दर्शन०) ।

पण्डितमन्याः बाला उच्यन्ते । किमिति बालाः ? यतस्ते किञ्चित्सुखदुःखादि जन्तूनां नियतिकृतं किञ्चिदनियतिकृतं न मन्यन्ते, केवलं भवितव्यतावशान्नियतिकृतमेव मन्यन्ते, अत एव 'अजापणा' अज्ञानिनो बुद्धिरहिताः, जैनास्तु किञ्चिन्नियतिकृतं मन्यन्ते तथा किञ्चिदनियतिकृतमपि पुरुषाकारकालेश्वरस्वभावकर्मादिकृतं मन्यन्ते, तत्र कथञ्चित्सुखदुःखादिपुरुषाकारसाध्यमप्याश्रीयते, यतः फलं क्रियातः सम्भवति, क्रिया च पुरुषाकारापत्ता वर्तते, तथा चोक्तं—“न दैवमिति सञ्चिन्त्य, लज्जेदुष्यममात्मनः । अनुद्यमेन कस्तैलं, तिलेभ्यः प्रातुमर्हति ॥ १ ॥” किञ्च—“उद्योगिनं पुरुषसिंहसुपैति लक्ष्मी” इति वचनात्पुरुषकारकृतं मन्यन्ते । आर्हतास्तु स्याद्वादप्ररूपिणः, न नियतिवादिबदेकान्तप्ररूपिणः “कालो सहावनिर्ह, पुञ्चकयं पुरिसकारणे पञ्च । समवाये सम्मत्तं, एगंते होइ मिच्छत्तं ॥ १ ॥” इति वचनात् । ते तु नियतिवादिन एकान्तपक्षाश्रयणान्मिथ्यादृश एवेति गार्थः ॥ ४ ॥ अथैषामपायदर्शनायाह—

एवमेगे उ पास्तथा, ते भुजो विरपगडिभया । एवं उवटिया संता, ण ते दुःखविमोक्खया ॥ ५ ॥

व्याख्या—एवमेके नियतिवादमाश्रिताः सर्वस्मिन्नपि वस्तुनि नियतानियते सति एके नियतमेवावश्यं भाव्येव, कालेश्वरादिनिराकरणेन निर्वृत्तकतया नियतिवादमाश्रितास्ते पार्श्वस्थाः, युक्तिकदम्बकाद्रहिस्तिष्ठन्तीति पार्श्वस्थाः, परलोकक्रियातो वा पार्श्वस्थाः, ते हि परलोकसाधिकां क्रियां न मन्यन्ते, नियतपक्षाश्रयणाद्यङ्गान्यं तद्भविष्यतीति वचनात्तपश्चरणादिक्रियास्तु पराङ्मुख्याः, यदि वा पाश इव पाशः—कर्मबन्धनं, तच्च युक्तिविकलनियतवादप्ररूपणं, तत्र स्थिताः

१ कालः स्वभावो नियतिः, पूर्वकृत पुरुषाकारः कारणाणि पञ्च । समवाये सम्यक्त्वमेकान्ते भवति मिथ्यात्वम् ॥ १ ॥

१ समवा-
ध्ययने
द्वितीयो-
द्देशके-
नियति-
वाद निरा-
करणम् ।

पाशस्थाः, अन्येऽपि ये कालेश्वरादिकारणिका एकान्तवादिनस्तेऽपि पार्श्वस्थाः पाशस्था वा द्रष्टव्या इति । ते कथम्भूताः ?
'विप्रगलिभताः' धाढ्योपेताः परलोकमाधिकामु क्रियासु प्रवर्तमाना अपि सन्तो नात्मदुःखविमोक्षकाः, असम्यक्प्रवृत्तत्वा-
न्नात्मानं दुःखात्संसाररूपादिमोचयन्तीति गाथार्थः ॥ ५ ॥ उक्ता नियतवादिनः, साम्प्रतमज्ञानिमतं दूषयितुं दृष्टान्तमाह—
जविणो मिगा जहा संता, परिताणेण वज्जिया । असंकियाइं संकंती, संकियाइं असंकिणो ॥ ६ ॥

व्याख्या—यथा 'जविनो' वेगवन्तः सन्तो मृगाः परित्राणेन वर्जिताः—सम्यग्बिबेकविकला अशङ्कनीयानि कूट-
पाशादिरहितानि स्थानानि शङ्कन्ते—निर्भयेषु स्थानेषु भयं कुर्वन्ति । यानि पुनः 'शङ्काडहाणि' शङ्कायोग्यानि वागुरादीनि,
तत्र शङ्कामकुर्वाणास्त्वत्र तत्र निर्भयतया पर्यटन्ति, विवेकविकलत्वात् । अशङ्कनीयेषु शङ्कां कुर्वन्ति, शङ्कनीयेषु निर्भयाः
पर्यटन्तीति गाथार्थः ॥ ६ ॥ पुनरपि तमेवार्थमाविष्करोति—

परियाणियाणि संकंता, पासियाणि असंकिणो । अन्नाणभयसंविगा, संपल्लिति तहिं तहिं ॥ ७ ॥

व्याख्या—परित्राणयुक्तानि निर्भयानि स्थानानि, तेषु शङ्कमाना—मूढत्वादिपर्यस्तमतयस्त्रातर्यापि भयसुत्प्रेक्षमाणाः
'पाशितानि' अनर्थोत्पादकानि, तेषु अशङ्कितः, कोऽर्थः ? यानि निर्भयानि स्थानानि तेभ्यो बिभ्यन्ति, यानि समयानि
स्थानानि तेभ्यो न शङ्कन्त इत्यर्थः । ततश्च अज्ञानेन भयेन च 'संविग'ति सम्यग्बुद्ध्याप्ता—वशीकृताः सम्यग्बिबेकविकलाः
पाशवागुरादिके बन्धने सम्पर्यटन्ते, तथैतेऽपि नियतवादिनः परित्राणार्हेऽप्यनेकान्तवादे शङ्कां कुर्वाणाः युक्तया अवदमानकं

भवितुमलं, यतः—“पुढमं नाणं तओ दया, एवं चिट्ठह सच्चसंजए । अत्ताणी किं काही ?, किं वा नाही ? य छेयपाचमं ॥ १ ॥” इति गार्थः ॥ १२ ॥ पुनरप्यज्ञानिनां दोषदर्शनायाह—

जे एयं नाभिजाणंति, मिच्छहिट्ठी अणारिया । मिगा वा पासबद्धा ते, घायमेसंतिउणंतसो ॥ १३ ॥

व्याख्या—ये अज्ञानिनस्ते कर्मक्षपणोपायं न जानन्ति, आत्मीयासद्वहग्रस्ताः मिथ्यादृष्टयः अनार्यास्ते मृगा इव पाशबद्धा ‘घातं’ विनाशमेप्यन्ति अनन्तशो जन्मजरामरणान्यनुभविष्यन्ति, मृगस्त्वेकवारमेव श्रियते, अज्ञानवादिनस्त्वनन्तैर्मरणैर्मरिष्यन्तीति गार्थः ॥ १३ ॥

ये पुनरज्ञानिनः स्वकदाग्रहं न त्यजन्ति तानुद्दिश्य विशेषमाह—

माहणा समणा एगे, सवे नाणं सयं वदे । सवे लोगेऽवि जे पाणा, न ते जाणंति किंचण ॥ १४ ॥

व्याख्या—‘एके’ केचन ब्राह्मणाः ‘अमणाः’ परिव्राजकाः आत्मीयात्पीयं ज्ञानं वर्णयन्ति, परं तानि ज्ञानानि परस्परविरोधेन प्रवृत्तत्वाच्च सत्यानि, तस्मादज्ञानमेव श्रेयः । अज्ञानवादिन एव प्ररूपयन्ति—वादिनः सर्वेऽपि स्वस्वमतानुरागेणः सन्तः पृथक्पृथग्मनवीनामेव प्ररूपणा कुर्वन्ति, ततश्चास्मादृशां मनसि सन्देहो जायते—का सत्या का चासत्येति, ततश्चाज्ञाने सति नवीनां प्ररूपणां कर्तुं न शक्यते लोकानां मनसि शंसयोऽपि नोत्पद्यते, अतः अज्ञानमेव चारु,

१ प्रथमं ज्ञानं ततो दया एवं तिष्ठति सर्वस्यतः । अज्ञानी किं करिष्यति ? किं वा ज्ञास्यति ? छेक[श्रेयः]पापकम् ।

सर्वस्मिन्नापि लोके ये प्राणिनो न ते किञ्चन जानन्ति, यदपि गुरुपारम्पर्यागतं तेषां किञ्चन ज्ञानमस्ति तदपि छिन्नमूल-
त्वादवितथं न भवतीति गार्थार्थः ॥ १४ ॥ एतदेव दृष्टान्तद्वारेण दर्शयितुमाह—

मिलक्खू अमिलक्खुस्स, जहा तुत्ताणुभासप्प । ण हेउंसे विजाणाइ, भासिअं तऽणुभासप्प ॥ १५ ॥

व्याख्या—यथा कश्चिन्मलेच्छुः आर्यभाषां न वेत्ति, परममलेच्छस्य—आर्यस्य भाषितं तदनुभाषते, परं स मलेच्छुः
आर्यस्य तदभिप्रायं न वेत्ति, यथाऽनेनानया विवक्षया भाषितं इति न सम्प्रजानाति, न च 'हेतुं' निमित्तं निश्चयेनासौ
मलेच्छस्तद्भाषितस्य जानाति, केवलं परमार्थशून्यं तद्भाषितमेवानुभाषते इति गार्थार्थः ॥ १५ ॥

एवं दृष्टान्तेन दाष्टान्तिकं योजयति—

एवमज्जाणिया पाणं, वयंतावि सयं सयं । निच्छयत्थं न याणंति, मिलक्खू व अबोहिया ॥ १६ ॥

व्याख्या—एवमिति यथा मलेच्छुः अमलेच्छस्य परमार्थमजानानः केवलं तद्भाषितमनुभाषते, एवमज्जानिकाः—सम्यग्ज्ञान-
रहिताः श्रमणाः ब्राह्मणाः स्वीयं स्वीयं ज्ञानं प्रमाणत्वेन वदन्तोऽपि निश्चयार्थं न जानन्ति, निश्चयार्थमजानानाः मलेच्छवद-
परोक्तमनुभाषते 'अबोहिकाः' बोधिरहिता [अतोऽज्ञानमेव श्रेयः×] इति गार्थार्थः ॥ १६ ॥ अथामीपां(दोष+)
दर्शनायाह—
अज्जाणियाण वीमंसा, नाणेण विणियच्छति । अप्पणो य परं नालं, कत्तो अज्जाणुभासणं ? ॥ १७ ॥

× दृढदृढो । + एतच्चिन्हान्तर्गतः पाठोऽस्मात्परिवर्द्धितः ।

व्याख्या—ये हि कुतश्चित्कारणान्मनसा ' प्रादुःख्यन्ति ' प्रद्वेषमुपयान्ति तेषां वधपरिणतानां चित्तं शुद्धं न विद्यते, तदेवं यत्तैरभिहितं—यथा केवलमनःप्रद्वेषेऽप्यनवयं—कर्मोपचयाभावः, तत्तेषामप्रवृत्त्यं—अस्तस्य—सृष्टा, यतो मनसोऽशुद्धत्वात्, न ते संवृत्चारिणः—न ते संवरे प्रवर्तन्ते इति । यतः कर्मबन्धे मुख्यं कारणं मन एव, यदि मनोव्यापारे सति न बन्धस्तर्ह्यन्यत्कर्म-बन्धकारणं किमस्तीति भावः ॥ २९ ॥ अथ क्रियावादिनामनर्थपरम्परां दर्शयितुमाह—

इच्चेयाहिं दिट्टीहि, सातागारवणिस्सया । सरणं ति मज्जमाणा, सेवन्ती पावभं जणा ॥ ३० ॥

व्याख्या—इत्येताभिः पूर्वोक्ताभिर्दृष्टिभिः—प्ररूपणाभिस्ते वादिनः सातगौरवनिश्चिताः—मुखशीलतायामासक्ता यत्किञ्चनकारिणो यथालब्धभोजिनश्च संसारोद्धरणार्थमस्मदीयं दर्शनं ग्रहणमिव मन्यमानाः विपरीतानुष्ठानिन ' अवयं ' पापमेव कुर्वन्ति व्रतिनोऽपि सन्तः जना इव जनाः—प्राकृतपुरुषसदृशाः पामरा इति भाथार्थः ॥ ३० ॥

अस्यैवार्थस्योपदर्शकं दृष्टान्तमाह—

जहा अस्साविणी नावं, जाइअंधो दुरुहिया । इच्छई पारमागंतुं, अंतरा य विसीयती ॥ ३१ ॥

व्याख्या—यथा अस्माविणीं सच्छिद्रां नावं जात्यन्धः समासह ' पारं ' तटमागन्तुं—प्राप्तुमिच्छत्यसौ, तस्याश्चासावि-
णीत्वेनोदकच्छुत्तत्वादनन्तराले—जलमध्ये एव विपीदति—वारिणि निमज्जति इति भाथार्थः ॥ ३१ ॥

साम्प्रतं दाष्टान्तिकयोजनार्थमाह—

एवं तु समणा एगे, मिच्छदिट्ठी अणारिया । संसारपारकंखी ते, संसारं अणुपरियट्ठति ॥ ३२ ॥ ति बोमि ॥

व्याख्या—यथाऽन्धः सच्छिद्रायां नावि समारूढः पारगमनाय नालं, तथा एके श्रमणाः शाक्यादयो मिथ्यादृष्टयः पिञ्जिताशनानुमतिदानादनायाः स्वदर्शेनानुरागेण संसारपारकांक्षिणो—मोक्षाभिलाषुका अपि सन्तः संसारमेव—चतुर्गति-संसरणरूपमेवानुपर्यटन्ति, भूयोभूयस्त्वत्रैव जन्मजरामरणदौर्गत्यादिक्लेशमनुभवन्तोऽनन्तमपि कालमासते, न विवक्षितमोक्ष-सुखमाप्नुवन्तीति, ब्रवीमीति पूर्ववदिति गार्थार्थः ॥ ३२ ॥

द्वितीयाह्ने समयाख्याध्ययनस्य द्वितीयोद्देशकः समाप्तः ।

द्वितीयोद्देशकानन्तरं तृतीयः समारभ्यते, द्वितीयोद्देशके स्वसमयग्ररूपणा कृता, इहापि सैव क्रियते । तथाहि—
जं किंचि उ पृतिकडं, सड्डिमागंतुमीहितं । सहस्संतरियं भुंजे, दुपक्खं चेव सेवइ ॥ १ ॥

व्याख्या—यतिकञ्चिदित्याहारजातं स्तोकमप्यास्तां प्रभूतं, तदपि पृतिकृत—मायाकर्मिकाहारसिक्थेनाप्युपस्पृष्टमास्तां तावदाधाकर्म, तदपि न स्वयं कृतं अपितु श्रद्धावता—ऽन्येन भक्तिमताऽपरानागन्तुकाहुद्दिश्य ईहितं—चेष्टितं निष्पादितं, तच्च सहस्सान्तरितमपि यो भुञ्जीतासौ द्विपक्षं—गृहस्थपक्षं प्रव्रजितपक्षं चासेवते, किन्पुनर्य एते शाक्यादयः स्वयमेवाधाकर्मतया ✕ निष्पाद्य स्वयमेव चोपशुञ्जते, ते च सुतरां द्विपक्षासेविनो भवन्तीत्यर्थः, अथवा ईर्यापथं साम्प्रतायिकं च कर्म आदत्ते,

✕ “ स्वयमेव सकलमाहारजातं निष्पाद्य ” इति वृहद्वचनौ ।

तदेवाह-अयं लोको देवोऽसः-कर्षकेणैव बीजवपनं कृत्वा देवेन निष्पादितोऽयं लोक इत्यर्थः, 'देवगुप्तो' देवरक्षितो वा, इत्येवमादिकं सर्वमज्ञानमिति । तथा ब्रह्मणा उप्तो ब्रह्मोऽस इत्ययं लोक इत्यपरे, तेषामयमभ्युपगमः- 'ब्रह्मा' जगत्पितामहः, स वैक एवादावासीत्, तेन च प्रजापतयः सृष्टास्त्वैश्व क्रमेणैतत्सकलं जगदिति गार्थार्थः ॥ ५ ॥

ईसरेण कडे लोए, पहाणाइ तहावरे । जीवाजीवसमाउत्ते, सुहदुकवसमन्निए ॥ ६ ॥

व्याख्या—एके वदन्ति ईश्वरकृतोऽयं लोकः, तथा प्रधानादिकृतो लोकः, [प्रधानं-]सत्त्वरजस्तमसां साम्यावस्था-प्रकृतिस्त्वक्तुतोऽयं लोकः, तथा अन्ये स्वभावनिष्पन्नोऽयं लोक इति, यथा-कण्टकास्तीक्ष्णाः, विविक्ताः मयूराः, ईक्ष्वो मयूराः, निम्बः कटुकः, लहसणो दुर्गन्धः, पद्मं सुगन्धं, एते पदार्था यथा स्वभावनिष्पन्नास्तथा लोकोऽपि स्वभावादेव, न केनापि कृतः । परं कथम्भूतोऽयं लोकः जीवाजीवस[मायुक्तः]मनितः, तथा सुखमानन्दरूपं दुःखं त्वसातोदयरूपं, ताभ्यां समनितोऽयं लोक इति गार्थार्थः ॥ ६ ॥ किञ्च—

सयंभुणा कडे लोए, इति वुत्तं महेसिणा । मारेण संशुया माया, तेण लोए असास्ते ॥ ७ ॥

व्याख्या—एके वदन्ति स्वयम्भु-विष्णुरन्यो वा, स च एक एवादावभून्न वैकाकी रमवे, द्वितीयमिष्टवान्, तवस्त्व-चिन्तानन्तरं द्वितीया शक्तिः समुत्पन्ना, तदनन्तरं जगत्सृष्टिश्चैतदेवं महर्षिणोक्तं-कथितं, ततः स्वयम्भुवा लोकं निष्पाद्य अति सम्भारभयाद्यमाख्यो भारयतीति भारो व्यधापि, तेन मारेण माया [संस्तुता-] कृता, तथा मायया लोकोऽयं

प्रियतेन, ततो लोकोऽयमशाश्वतः अनित्यो विनाश्वीति च नाथार्थः ॥ ७ ॥ अपिच—

साहणा स्मणा एगे, आह अंडकडे जगे । असो तत्तमकासी य, अजाणंता मुसं वदे ॥ ८ ॥

व्याख्या—एके ब्राह्मणाः ‘अमणा’^१स्त्रिदण्डप्रभृतयः एवमाहुः—रेवमुक्तवन्तः, यथा—अण्डकृतं जगत्—अण्डाज्जातमित्यर्थः, यदा न किञ्चिदपि वस्त्वासीत्, पदार्थशून्योऽयं संसारस्त्वदा ब्रह्माऽप्स्वण्डमसृजत, तस्माच्च क्रमेण हृद्धाद् द्विधा-भावमुपगतादूर्द्धाऽधो विभागोऽभूत्, तन्मध्ये च सर्वाः प्रकृतयः पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशसमुद्रसरित्पर्वतमकराकरनिवेशादिसंस्थितिरभूदिति, एवम्भूते चास्मिञ्जगति ‘असौ’ ब्रह्मा, तस्य भावस्त्वत्त्वं—पदार्थजातं तदण्डादिप्रक्रमेण अकार्यं^२त्, ते च ब्राह्मणादयः परमार्थमजानाना [एवं] मृषा वदन्ति—अन्यथाऽवस्थितमन्यथा प्ररूपयन्तीति नाथार्थः ॥ ८ ॥

अथ देवोप्मादिजगदादिनामुत्तरदानायाह—

सप्तर्हिं परियाप्ताहिं, लोथं बूया कडेत्ति य । तत्तं ते ण विजाणंति, ण विणासी कयाइवि ॥ ९ ॥

व्याख्या—स्वकीयैः स्वकीयैः पर्यायै—रभिप्रायैर्युक्तिविशेषैरयं लोकः कृत इत्युच्यते—अभिहितवन्तः, तद्यथा—देवोप्मा ब्रह्मोप ईश्वरकृतः प्रधानादिनिष्पादितः स्वयम्भुवा निष्पादितः तथाऽण्डजश्चायं लोक इत्यादि स्वकीयाभिर्युक्तिभिः प्रतिपादयन्ति, यथाऽस्मदुक्तमेव सत्यं, नान्यदिति । ते चैवंवादिनः सर्वेऽपि ‘तत्त्वं’ परमार्थ—यथावस्थितलोकस्वभावं न [वि] जानन्ति—

+ “ न च तत्त्वतो जीवरस्य मृतिरस्ति, तेन मायैषा, ” इति ह.

कर्मलघवः स्वयं यानपानकल्पाः संसारमहोदधेर्जन्तून्तारणसमर्थास्तान्, भिक्षुः शरणं [परि]व्रजेद्-गच्छेदित्यर्थः ॥ ३ ॥

कथं पुनस्त्वेन अपरिग्रहेण अनारम्भेण च वर्त्तनीयमित्येतदर्थमप्येतुमाह—

कड्डेसु दाससेसेज्जा, विज्ज दत्तेसणं चरे । अगिद्धो विप्पमुक्को अ, ओमाणं परिवज्जाए ॥ ४ ॥

व्याख्या—गृहस्थैः स्वार्थं निष्पादित्वा ओदनादयस्ते कृता उच्यन्ते, तेषु 'कटेषु' परकवपरनिष्ठितेषु षोडशोद्गमसदोप-
परिहारेण यो भ्रास-आहारस्त्वमेपये-न्मुगयेत्-याचेत् । तथा 'विद्वान्' संयमकरणकनिपुणः । निःश्रेयसबुद्ध्या दत्त-
मित्यनेन षोडशोत्पादना दोषाः परिहृता द्रष्टव्याः । एवंविधे आहारे स भिक्षुश्चरे-दञ्जुतिष्ठेदित्यनेन दशैपणादोषाः परि-
गृहीता इति मन्तव्यम् । 'अगृद्धो' रागाद्वैपरहितो भोजने, अनेन पञ्च भ्रासैपणादोषा निरस्ता मन्तव्याः । तथा विप्रमुक्को
रागादिभिः परेषामपमानं + अधिसहेवेति, एवंविधो भिक्षुर्भवतीति गाथार्थः ॥ ४ ॥

इदानीं परवादिमतमेवोद्देशार्थाधिकाराभिहितं, तदर्थयन्माह—

लोगवायं निसामेज्जा, इह मेगोसिमाहिंयं । विवरीयपन्नसंभूयं, अन्नोहिं बुद्ध्याणुयं ॥ ५ ॥

व्याख्या—लोकानां पापणिहकानां *पौराणिकानां* वा वादो लोकवादः, यथा स्वमसिप्रायेण यो यस्याभ्युपगमस्तं निशा-
मये-च्छृणुया-ज्जानीयादित्यर्थः । इहा-स्मिन्संसारे 'एकेषां' केषाञ्चिदिदमाख्यात-मयमभ्युपगमः, तदाख्यातं-कीदृशं ?

+ '—परावमदर्शित्व परिवर्त्तयेत्-परित्यजेत्, न ज्ञानमद तपोमद च कुर्यादिति भावः ।' इति बृहद्बुद्धिः ।

‘विवरीयपन्नसंभूय’मिति विपरीतप्रज्ञासम्भूतं-विपर्यस्तबुद्धिप्राथितं ‘अन्नेहि जुह्याणुभं’ अन्यैरविवेकिभिर्यदुक्तं तदनुगं-अवि-
वेकिभिर्यद्भाषितं पुनस्तदनुसारेण प्रवर्तितं, एवंविधं विपर्यस्तबुद्धिरचितं पाषण्डलोकवादं निशामये-च्छृणुयादिति गार्थार्थः ॥ ५ ॥

अथ तमेव लोकवादं दर्शयितुमाह—

अणंते नितिष्ट लोए, सासए ण विणस्सती । अंतवं णितिष्ट लोए, इति धीरोऽतिपासइ ॥ ६ ॥

व्याख्या—अनन्तोऽयं लोकः, यो यादृगिहभवे स तादृगेव परमवेऽप्युत्पद्यते, पुरुषः पुरुष एव अङ्गना अङ्गनैव, अथवा
‘अनन्तो’ऽपरिमितो-निरवधिक इति । तथा ‘नित्यः’ अप्रच्युतानुत्पन्नसिधिरैकस्वभावो लोकः । तथा शास्त्रतो न कदाचिद्विन-
श्यति । तथा ‘अंतवं’ अन्तोऽस्यास्तीति अन्तवान् “सप्तद्वीपा वसुन्धरे”ति, इतो नाधिको न न्यूनः, स च तादृक्परि-
माणो नित्यः, इत्येवं ‘धीरः’ कश्चित्साहसिको अन्यथा प्ररूपणाद्व्यासादिरिवातिपश्यति [इव] अतिपश्यति । तदेवम्भूत-
मनेकभेदभिन्नं लोकवादं निशामयेदिति गार्थार्थः ॥ ६ ॥ किञ्च—

अपरिमाणं वियाणाइ, इहमेगेस्सिमाहिंयं । सवत्थ सपरिमाणं, इति धीरोऽतिपासइ ॥ ७ ॥

व्याख्या—यस्य वस्तुनः क्षेत्रतः कालतश्च ‘परिमाणं’ इयत्ता न विद्यते तदपरिमाणं, एके वादिनो वदन्ति-अस्माकं
तीर्थकुदपरिमाणं जानाति, परं न सर्वज्ञः, इह जगति सर्वज्ञः कोऽपि नास्ति, एकेषां-सर्वज्ञापह्नववादिनामिदमाख्यातं-इदं

तुसि ए य विगयगिद्धी, आया[णीयं]० संरक्त्व ए । चरियासणसिज्जासु, भत्तपाणे य अंतस्सो ॥ ११ ॥

व्याख्या—विधिविध-मनेकप्रकारं दशविधचक्रवालसामाचार्यं उ[पितो-ब्धु]पितः । पुनः कीदृशभवति साधुः ? विगत-
गुद्धिः-आहारादौ लोत्पत्तारहितः, + आदानीयं-ज्ञानदर्शनचारित्र्यरूपं रत्नोन्नयं सम्यग्प्रक्षिति, यथा यथा रत्नत्रयस्य
वृद्धिर्भवति तथा तथा कुर्यादित्यर्थः । कथं चारित्रं पालितं भवति ? तदर्थयति-“ चरियासणसिज्जासु” चि, साधुना हि सति
प्रयोजने शुभमाश्रयद्विना गन्तव्यं, तथा सुप्रत्युपेक्षिते सुप्रमाजिते चात्तने उपवेष्टव्यं, तथा ‘शय्यायां’ वसतौ संस्तरके वा
सुप्रत्युपेक्षितप्रमाजिते स्थानादि विधेयं, तथा भक्ते पाने चान्तशः सम्यगुपयोगवता भाव्यमिति गार्थार्थः ॥ ११ ॥

पुनश्चारित्रशुद्ध्यर्थं चरगुणानधिकृत्याह—

एतेहि तिहिं ठाणेहिं, संजते सययं मुणी । उक्कसं जलणं णूमं, मज्झत्थं च विगिच्च ए ॥ १२ ॥

व्याख्या—एतानि त्रीणि स्थानानि, तद्यथा-ईर्यासमितिरित्येकं स्थानं १, आसनं शय्येत्यनेनादानमाण्डमाश्रितिक्षेपणा-
समितिरिति द्वितीयं स्थानं २, भक्तवपानमित्यनेनैषणासमितिरुपात्ता, भक्तवपानार्थं च संप्रविष्टस्य भाषणसम्भवाद्भाषासमिति-
राक्षिप्ता भवति, सति चाहारे उच्चारप्रश्रवणादीनां सद्भावात् परिष्ठापनासमितिरुपायातेत्येतच्च तृतीयं स्थानं ३, एतेषु त्रिषु

× समीचीनोऽय प्रतिभाति पाठो धृत्ति-दीपिकाकारयोरभिप्रायेण । + “ आदीयते-प्राप्यते मोक्षो येन तदादानीयं-ज्ञानादि-
त्रयं, तत्सम्यक्प्रक्षयेत् । ” इति हर्षकुलगणिः ।

स्थानेषु संयतो भुतिः 'उत्कर्षो' मानः + 'ज्वलनः' क्रोधः 'णुमं' ति माणा 'मध्यस्थो' लोभः, एतांश्चतुरोऽपि कषायान् भुतिः सदा 'विभिच्य'ति विवेचयेदात्मनः पृथक्कुर्यादिति गाथार्थः ॥ १२ ॥ पुनः साधुगुणानेवाह—

समिते उ सदा साह, पंचसंवरसंवुडे । सितेहि असिते भिक्खू, आमोक्खाय परिवएजासि तिबोमि ॥

व्याख्या—एवंविधः साधुरामोक्षाय × परिव्रजेत्, समितिभिः समितः पञ्चप्रकारसंवरसंवृतः, तथा गृहपाशादिषु 'सिताः' बद्धाः गृहस्थाः, तेषु 'असितो' अबद्धः—गृहिषु मूर्च्छामकुर्वणः, पङ्काधारपङ्कजवत् "जहा पोमं जले जायं, नोवल्लिप्पह चारिणा" इति वचनात् । एवंविधः साधुः संयमानुष्ठानरतो भवेत्स्वमिति विनेयस्योपदेशः । इतिरुच्ययनपरिसमाप्ते, ब्रवीमीति गणधर एवमाह—यथा तीर्थकृतोक्तं तथैवाहं ब्रवीमि, न स्वमनीषिकयेति गाथार्थः ॥ १३ ॥

[इति श्रीपरमसुविहितस्वरतरगच्छविभूषणमहोपाध्याय—श्रीमत्साधुरङ्ग—गणिवर्यविहितायां]

श्रीसूत्रकृताङ्गदीपिकायां समयाख्यं प्रथममध्ययनं समाप्तमिति ।

+ "ननु क्रोध एवादौ सर्वत्र स्थाप्यते, अत्र तु कथं मानः ? इति चेदुच्यते—माने सत्यवद्व्यभवावी क्रोधः, क्रोधे च सति मानः स्यान्न वेत्यर्थस्य दर्शनाय कमोहज्जनमिति" इयं कुलगणिः ।

× "आमोक्षाय—अशेषकर्मपापमलक्षणमोक्षार्थं 'परि' समन्ताद्ब्रजेः" इति बृहद्ब्रजौ ।

गर्हिते नरकादिस्थानानि, न च तस्याशुभाचरितस्य कर्मणो विपाकेन अस्पृष्टो मुच्यते जन्तुः, नाशुक्लं कर्म विलीयते, तपोविशेषमन्तरेण दीक्षाप्रवेशादिना न तदपगमं विधत्त इति गार्थार्थः ॥ ४ ॥ अधुना सर्वस्थानानित्यतो दर्शयितुमाह—

देवा गंधर्वरक्वसा, असुरा भूमिचरा सरीसिवा । राया नरसिद्धिमाहणा, ठाणा ते विचर्यति दुक्खिया ॥ ५ ॥

व्याख्या—सुगमैव, × नवरमेते पूर्वोक्ताः सर्वेऽपि स्वकीयानि स्थानानि दुःखिताः सन्तस्त्यजन्ति, यतः सर्वेषामपि प्राणिनां प्राणपरित्यागे महदुःखं समुत्पद्यते इति गार्थार्थः ॥ ५ ॥ किञ्च—

कामोहि य संथवेहि य, कम्मसहा कालेण जंतवो । ताले जह वंधणच्चुते, एवं आउखयन्मि तुद्धई ॥ ६ ॥

व्याख्या—कामैर्विषयादिभिः संस्ववैर्मातृपितृस्वशुरादिजनितैः, तत्रासक्ताः सन्तः कर्मविपाकसहिष्णवो भवन्ति, कः ? काले +, के ? जन्तवः, को भावः ? विषयादिष्वासक्ताः जन्तवः कर्मविपाककाले कर्मविपाकमनुभवन्ति, परं न कोऽपि स्वजनादिदुःखाभायते, यथा च तालफले ' वन्धनाद् ' हुन्ताव्युतं सद्वश्यं पतत्येव, एवं असावपि जन्तुः स्वाद्युषः क्षये ' हुत्यति ' जीविताव्यवते इति गार्थार्थः ॥ ६ ॥ अपि च—

× " देवा—ज्योतिष्कसौधर्माया, गान्धर्वराक्षसयोः पलक्षणार्थत्वाददृष्टप्रकारा व्यन्तराः, असुरा—दशधा भवनपतयः, ये चान्येऽपि भूमिचराः, सरिस्तुपास्त्रिष्वस्तथा राजानश्चकिहरिप्रमुखा, नराः—सामान्यमनुष्याः, भेष्टिनः—पुरमहत्तरा ब्राह्मणाश्च । " इति द्रष्टव्यं ।

+ सप्तम्यर्थे तृतीयाऽत्र मूले, दुहद्व्युत्तकारेण तु तृतीयैव व्याख्याता ।

जेयावि बहुस्सुते सिया, धम्मिय माहण भिक्खुए सिता ।
अभिन्मकडेहिं सुच्छते, तिवं ते कस्मेहिं किञ्चती ॥ ७ ॥

व्याख्या—ये चापि बहुश्रुताः धार्मिका ब्राह्मणाः भिक्षादाः × स्यु-र्भवेयुः, तेऽपि 'अभि' समन्तात् 'न्म' चि कर्म माया वा, तत्कृतैरसदनुष्ठानैर्मूर्च्छितास्तीव्रमत्यर्थं कर्माभिरशुभैर्भ्रष्टाः कृत्यन्ते-पीडयन्ते जन्तव इति गार्थार्थः ॥ ७ ॥
साम्प्रतं ज्ञानदर्शनचारित्र्यमन्तरेण नापरो मोक्षमार्गोऽस्तीति दर्शयन्नाह—

अह पास विवेगमुट्ठिते, अवितिण्णे इह भासई धुवं । णाहिसि ? आरं कओ परं, वेहासे कस्मेहिं किञ्चती ॥

व्याख्या—'अह पास' चि + शिष्यं प्रति गुरुवक्ति यथा-मो शिष्य ! त्वं पश्य-कश्चित्तीर्थिको 'विवेकं' परिग्रह-परित्यागं कृत्वा 'उत्थितः' प्रव्रज्याविषये सावधानोऽभूत्, परं सम्यक्परिज्ञानाभावाद्बितीर्णः-संसारसमुद्रात्स्वयं न तीर्णस्तथापि भाषते-अस्मदीयाद्वाचारान्मुक्तिवरितं, तवश्चाहो !! शिष्य ! तन्मार्गं प्रपन्नस्त्वं 'आरं' इहलोकं 'परं' परलोकं कथं ज्ञास्यसि ? अपितु न ज्ञास्यसि, तवश्च इहलोकपरलोकभ्रष्टः सन् 'वेहास' चि अन्तराले स्थित एव स्वकृतैर-शुभैः कर्मभिः 'कृत्यते' पीडयते इति गार्थार्थः ॥ ८ ॥

पुनः शिष्य आह-ननु तीर्थिका अपि निष्परिग्रहास्ततश्च तत्कथं न मोक्षावाप्तिरित्येवदाशंक्याह—

× भिक्षाप्रहीतुमिच्छकाः । + 'अथेत्यनन्तर'मिति बृहद्ब्रूतौ ।

व्याख्या-परीपहोपसर्गैरभिदुतः सन् एवं विचिन्तयेत्, न च तावत् अहमेवैकः परीपहोपसर्गैर्लुप्ये-पीड्ये, अपि त्वस्मिँल्लोके अन्येऽपि प्राणिनस्त्रिर्यमनुव्यादयोऽतिदुस्सहैर्दुर्बैर्लुप्यन्ते-पीड्यन्ते, परं तेषां सम्यग् विवेकाभावात् काऽपि निर्जरा, एवं [ज्ञानादिभिः] सहितो वा आत्महितः सन् पश्येत्-कुशाग्रीयया बुद्ध्या अनन्तरोदितं पर्यालोचयेत् । तथा ' अणिह ' चि क्रोधादिभिरपीडितः सन्-गजसुकुमालादिबन्महासत्त्वः परीपहैः स्पृष्टोऽपि तानधिसेहेत-मनःपीडां न विदध्यादिति । अथवा ' अनिहे ' इति तपःसंयमे परीपहसहने वा अनिगृहितबलवीर्यो भूयादिति गार्थार्थः ॥ १३ ॥ अपि च-

धुणिष्या कुलियं च रेववं, किसप् देहम[णस्सणाईहिं+]णास्सणा इह ।

अविहिंसामेव पठवए, अणुधम्मो मुणिणा पवेदितो ॥ १४ ॥

व्याख्या-यथा कुडवं गोमयादिलेपेन सलेपस्सन् झाड्या[जाषट्ठ]मानं लेपापगमात्कुशं भवति, एवं हे मुने ! त्वमपि 'धूत्वा' विधूय लेपं कुडयवत् देहं [अनशनादिभिः] कुशयेद्-अपचितभांसशोणितं विदध्यात्तदपचयाच्च कर्मणा।म-पचयो भवतीति भावः, तथा [न विहिंसा] अ[वि]हिंसा, तामेव प्रकर्षेण ब्रजे-दहिंसाप्रधानो भूयादित्यर्थः । 'अणुधम्मो' मोक्षं प्रत्यनुकूलो धर्मो ' मुनिना ' सर्वज्ञेन ' प्रवेदितः ' कथित इति गार्थार्थः ॥ १४ ॥ किञ्च-

सउणी जह पंसुगुडिया, विहुणिय धंसयती सिथं रयां। एवं दवितोवहाणवं, कम्मं खवति तवस्सिमाहणे॥ १५

+ हर्षकुलीयदीपिकाऽऽदर्शयं पाठो युज्यतेऽपि चैवंविध एव दृत्त्याद्याभिप्रायतः ।

व्याख्या—‘शकुनिका’ पक्षिणी यथा ‘पांशुना’ रजसा अवगुण्ठिता सती अङ्गं ‘विभूष’ कम्पयित्वा तद्रजः ‘सितं’ बद्धं ‘ध्वंसयति’ अपनयति, एवं तपस्वी माह्नो-† ‘द्वित्तो’ द्रव्यो-भव्यो मुक्तिवगमनयोग्यः ‘उपधानवान्’ तपोयुक्तः कर्म ज्ञानावरणीयादिकं क्षपयति-अपनयतीति गार्थार्थः ॥ १५ ॥ अथानुक्कलोपसर्गमाह—

उद्वियमणगारमेत्सणं, स्मणं ठाणाठितं तवस्सिणं ।

उहुरा बुद्धा य पत्थए, अवि सुस्से ण य तं लभे जणा ॥ १६ ॥

व्याख्या—‘अनगारं’ अमणं संयमोत्थानेन एवणां प्रत्युत्थितं-प्रवृत्तं उत्तरोत्तरविशिष्टवर्णोनिष्टप्रदेहं स्थानस्थितं कदाचित् ‘उहुराः’ पुत्रनष्टादयो ‘बुद्धाः’ मातृपितृप्रभृतयः ‘उज्झिक्कामयितुं’ प्रव्रज्यां मोचयितुं प्रार्थयेयुस्ते तं साधुमेवं वदेयुः-वयं भवता प्रतिपाल्याः, न त्वामन्तरेण कोऽपि नः पालयिता, एवं च ते भणन्तोऽपि जनाः पुत्रादयः अपि ‘शुभेयुः’ अमं गच्छेयुर्न च तं साधुं विदितपरमार्थं ‘लभेन्’ नैवात्मक्यं विद्वयुरिति गार्थार्थः ॥ १६ ॥ किञ्च—

जइ कालुणियाणि कासिया, जइ रोयंति य पुत्तकारणा ।

द्वियं भिक्खुं समुद्वियं, नो लब्भंति ण संठवित्तए ॥ १७ ॥

व्याख्या—यद्यपि ते मातृपितृपुत्रकलत्रादयः ‘कारुण्यानि’ करुणाप्रधानानि वचांसि अनुष्ठानानि कुर्युः ‘रोयंति’ चि

† “मा वधीरिति प्रवृत्तिर्यस्य स प्राकृतशैल्या माह्नः” इति हर्षकुलगाणिः ।

वेयालियमगमागधो, मणवयसा काष्ण संबुडो ।

चिच्चा वित्तं च णाइटो, आरंभं च सुसंबुडे चरे ॥ २२ ॥ ति वेमि ॥

व्याख्या—कर्मविदारणसमर्थं मार्गमागतो भूत्वा त्वं मनोवाकायसंबुतः पुनस्त्यजवा वित्तं ज्ञातीयांश्च स्वजनान् सावधारम्भं च सुसंबुतः संयमाबुष्टानं चरेदिति गार्थः ॥ २२ ॥ ब्रवीमीति पूर्ववत् ।

[इति] वैतालीयस्य प्रथम, [उद्देशकः], प्रथमानन्तरं द्वितीयः प्रारभ्यते—

प्रथमे उद्देशके भगवता श्रीश्रृणुमस्वामिना स्वपुत्राणां देशना प्रतिपादितः, इहापि सैवाभिधीयते, तत्रेयमादिमा गाथा—
तवसं व जहाइ से रयं, इति संखाय मुणी ण मज्जती ।

गोयन्नतरे य माहणे, अहऽसेयकरी अन्नोसि इंखिणी ॥ १ ॥

व्याख्या—यथोरगः स्वां ' त्वचं ' निर्मोकं परित्यागार्हत्वात्पस्वित्यजति, न तत्र प्रतिबन्धं विधत्ते, तथा साधुरपि रज इव रजो—ऽष्टप्रकारं कर्म अकषायित्वेन परित्यजति, एवं कषायाभावात्कर्मभावः, इति ' सह्याय ' ज्ञात्वा मुनिर्न मज्जति—
मदं न करोति, कथं ? गोत्रेण काश्यपादिना, अन्यतरग्रहणेन शेषाण्यपि मदस्यानानि त्यजेत् ' माहनः ' साधुः, न केवलं मदं त्यजति, अश्रेयस्करी—पापकारिणी [' इंखिणि ' चि] निन्दा, साऽप्यन्येषां न कार्येति गार्थः ॥ १ ॥

अथ परनिन्दादीषमधिकृत्याह—

जो परिभवई परं जणं, संसारं परियत्तई चिरं ।

अहु इंखिणीया उ पाविया, इति संखाय मुणी ण मज्जाति ॥ २ ॥

व्याख्या—यो ह्यविवेकी परं जनं परामवति-हीलयति स पुमान् तत्कृतेन कर्मणा चिरं संसारोदधौ 'परिवर्त्तते' परि-
अमति 'अहु'चि अ[य]तः परपरिभवादवश्यं संसारे अमणं, अतः 'इंखिणी' निन्दा 'पापिकैव' सदोपैव, अथवा 'इंखिणी'
उच्चस्थानादधमस्थाने पातयति, इत्येवं 'सह्याय' ज्ञात्वा मुनिर्जित्यादिभिर्पथाऽहमुत्तमवंशजः श्रुतवोस्त्वपरवी, असौ तु
मत्तो हीन एवेति न माद्यति-न मदं विधत् इति गार्थः ॥ २ ॥ अथ यद्विधेयं तद्वर्शयितुमाह—

जेयावि अणायगे सिया, जेवि य पेसगपेसए सिया ।

जे मोणपदं उवट्टिए, णो लजे समयं सया चरे ॥ ३ ॥

व्याख्या—अन्यस्तवचिष्ठतु, यः कोऽप्यनायकः-यस्यापरः प्रभुः कोऽपि नास्ति, एवंविधश्चक्रवर्त्यादिकः स्या-ऋवेत्,
यश्चापि प्रेष्यस्यापि प्रेष्य-स्तस्यैव राज्ञः कर्मकरस्यापि कर्मकरः, सोऽपि चेन्मौनपदं-संयमस्त्वं समाश्रितः सोऽप्यलज्जमान-
उत्कर्षमकुर्वन् सर्वाः क्रियाः परस्परतो वन्दनप्रतिवन्दनादिका विधत्ते । इदमुक्तं भवति-चक्रवर्त्तिनाऽपि मौनीन्द्रपदमुप-
स्थितेन पूर्वाप्रव्रजित[मात्मप्रेष्यमपि वन्दमानेन लज्जा न विधेया [इतरेण चोत्कर्ष], एवं सामान्येनापि विनयवैयाहृत्यादिकाः
सर्वाः क्रियाः कार्या, एवं समभावं सदा भिक्षुश्चरेत्-संयमोहुक्तो भवेदिति गार्थः ॥ ३ ॥

अथ बहुजननमने धर्मे व्यवस्थितो यादृधं धर्मं प्रकाशयति तदर्थयितुमाह—

वहवे पाणा पुढो सिया, पत्तेयं समयं समीहिया । जे मोणपदं उवाटिते, विरतिं तत्थ अकासि पंडिष् ॥८॥

व्याख्या—बहवो—जनन्ताः प्राणिनः पृथक् पृथिव्यादिभेदेन स्रक्ष्मवादरपर्याप्तापर्याप्तभेदेन नरकगत्यादिभेदेन वा संसार-
माश्रिताः, तवस्ते सर्वेऽपि प्राणिनः सुखाभिलाषिणो दुःखद्विष इति पर्यालोच्य यस्तेषु समातां आनयति—आत्मसाध्यं गणयति
स साधुः, यः पुनर्मौनीन्द्रपदमृषस्थितस्तेषु माध्यस्थ्यमुपस्थितस्त्वहमे विरतिं करोति स पण्डित इति गार्थः ॥ ८ ॥ अपिच—
धम्मस्स य पारए सुणी, आरंभस्स य अंतए ठिए । सोयंति य णं ममाइणो, णो लब्भंति णियं परिगहं ॥९॥

व्याख्या—स पूर्वोक्तगुणयुक्तः साधुधर्मस्य श्रुतचारित्ररूपस्य पारगः सिद्धान्तपारगामी, स एव सिद्धान्तवत्तत्त्ववेत्ता
सम्यक् चारित्राजुष्ठापी वा, चारित्रमधिकृत्याह—‘आरम्भस्य’ सावधानुष्ठानरूपस्य ‘अन्ते’ प्रान्ते स्थित इति,
आरम्भाजिह्व इति भावः, एवंविधो मुनिर्भवति । ये पुनर्नैवंविधा भवन्ति ते अकृतसुकृताः सन्तो मरणे दुःखे वा
समुपस्थिते आत्मानं शोचन्ति, यदि वा हृष्टमरणादावर्थनाशे वा ‘ममाइणो’ ‘चित् ममेदमहमस्य स्वामीत्येवमव्यवसायिनः
शोचन्ति, तवश्च ते शोचमाना अपि गतं मृतं नष्टं परिग्रहं आत्मीयमपीष्टं वा न लभन्ते—न प्राप्नुवन्ति, यदि वा धर्मस्य
पारगं मुनिं आरम्भाजिह्वत्वं स्वजना मातापित्रादयो ममत्वयुक्ताः स्नेहालवः शोचन्ति, परं न च तं साधुं निजम—प्यात्मीय-
परिग्रहं बुद्ध्या गृहीतमपि लभन्ते, नात्मसात्कुर्वन्तीति गार्थः ॥ ९ ॥ तदेवाह—

इह लोके दुहावहं विदू, परलोके य दुहं दुहावहं । विद्धं सणधम्ममेव तं, इति विज्जं कोऽगारमावसे ? ॥ १० ॥
 व्याख्या—इहलोकेत्यादि, इहलोके हिरण्यस्वजनादिममलोत्पादितकर्मजं दुःखं भवति, तदुपादाने कर्मो-
 पादानं, तथा हिरण्यादिपरिग्रहदुःखा स्वीक्रियते, परं विध्वंसनधर्म—न चिरावस्थायि, एवं जानन् कः सकर्णो मनुष्यः
 ‘अगारवासं’ गृहवासमावसेत् ? यतः—“ दाराः परिभवकाराः, बन्धुजनो बन्धनं विध्वं विषयाः । कोऽयं जनस्य
 मोहो ?, ये रिपवस्तेषु सुहृदाद्या ॥ १ ॥ ” इति गाथार्थः ॥ १० ॥

पुनरप्युपदेशान्तरमाह—

महता पालिगोवजापिया, जावि य वंदणपूयणा इहं । सुहुमे सहे दुरुद्धरे, विउमंता पजहेज्ज संथवं ॥ ११ ॥

व्याख्या—इह साधोः स्वजनाद्यभिष्वङ्गो भावतः ‘पालिगोपो’ कर्दमस्वतस्मो जानीहि, यथा महान् पङ्कः प्राणिनां दुरुत्त-
 रस्तथा स्वजनादिस्नेहः, इति ज्ञात्वा राजादिनिकायस्य[या] वन्दनापूजना साऽपि साधोः पलिमन्यकरी—स्वाध्यायादिविभ्र-
 करी मन्तव्या, ततश्च साधुना कर्मोपशमजं फलमित्येवं मत्वा राजादिवन्दनपूजनादौ उत्सेको न विधेयः । किमिति ? यतो
 गर्वात्मकमेतदुरुद्धरं स्वप्नं शल्यं वर्तते, इति ज्ञात्वा विद्वान् साधुस्तेषु ‘संस्ववं’ परिचयं प्रजह्यात्—त्यजेदिति गाथार्थः ॥ ११ ॥

अत्र नागार्जुनीया अप्येवं पठन्ति + —

+ नेयं निम्नोल्लिखिता गाथा व्याख्याता हर्षकुलगणिभिः ।

नो अभिकंखेज्ज जीविं, नो वि य पूयणपत्थए सिया ।

अउझत्थमुविंति भेरवा, सुत्तागारगयस्स भिक्खुणो ॥ १६ ॥

व्याख्या—स भिक्षुस्त्वैभैरवरूपसर्गः पीड्यमानोऽपि जीवितं नाभिकंक्षेत्, जीवितनिरपेक्षेणोपसर्गः सोढव्याः, नैवोप-
सर्गसहनद्वारेण पूजाप्रार्थकः स्यात्—न पूजाधामिलापी भवेत् । एवं जीवितपूजानिरपेक्षस्य ते उपसर्गः अभ्यस्तभावं—समीप-
भावमुपगच्छेद्युः, द्यूत्यागारगतस्य साधोरेवं स्त्रीतोष्णादिजनिता उपसर्गः सुसहा भवन्तीति गार्थार्थः ॥ १६ ॥

पुनरप्युपदेशान्तरमाह—

उवणियतरस्स ताइणो, भयमाणस्स विविकमासणं ।

सामाइयमाहु तस्स जं, जो अप्पाण भए ण दंसए ॥ १७ ॥

व्याख्या—येनात्मा ज्ञानादाबुधनीततरः, एतावता ज्ञानादौ आत्मा स्यादितोऽस्ति येन, तस्य साधोस्त्रायिनः—परात्म-
न्नाणनिरतस्य तारकस्य, तथा भजमानस्य 'विविकतं' स्त्रीपशुपण्डकादिवर्जितमासनं—वसत्यादिसेवमानस्य, तस्यैवभूतस्य
साधोः सामायिकं समभावरूपमाहुः सर्वज्ञाः । यथात्मानं भये परीपश्यसर्गजनिते न दर्शयेत्, तद्वीरुर्न भवेत्तस्य सामायिक-
माहुरिति गार्थार्थः ॥ १७ ॥ किञ्च—

उसिणोदगत्तत्तभोइणो, धम्मट्ठियस्स मुणिस्स हीमतो ।

संसन्निग असाहु राइहि, असमाही उ तहांगयस्स वि ॥ १८ ॥

अथाख्या—उष्णोदकतप्तमोजिनः साधो[खिदण्डोदवृत्त]उष्णोदकपायिनः, अथवा उष्णमेव पिबति, न शीतलं कृत्वा पिबतीति भावः, धर्मे श्रुतचारित्ररूपे स्थितस्य मुनेः ‘हीमतो’ लज्जावतः, एवविषयस्य साधो राजादिकसंसर्गोऽप्यसमाधये स्यात्—अयानादिविषमकृदेव जायत इति माथार्थः ॥ १८ ॥ पुनरुपदेशान्तरमाह—

अहिगरणकडस्स भिक्खुणो, वयमाणस्स पसज्झ दारुणं ।

अट्टे परिहावती बहू, अहिगरणं न करेज्ज पंडिप्प ॥ १९ ॥

अथाख्या—‘अधिकरणकरस्य’ कलहकरस्य भिक्षोः ‘प्रसह्य’ प्रकटमेव ‘दारुणां’ कर्कशां वाचं ब्रुवतः ‘अर्थो’ मोक्षः संयमो वा, स बहुपरिहीयते, एतावता कषायवतः कलहं कुर्वतः कर्कशां वाचं ब्रुवतः साधोः संयमार्थो हीयते—संयमो ब्रह्मसमुपयाति । बहूना कालेन सञ्चितं विकृष्टेन तपसा यन्महत्पुण्यं तत्सर्वमधिकरणं कुर्वतः साधोः क्षयमुपैति । “× जं अज्झियं चरित्तं, देस्सुणाए य पुव्वकोडीए । तं पि कसाहयमित्तो, हारए नरो मुहुत्तेण ॥ १ ॥ जं अज्झियं

× यदर्जितं चारित्रं देशोनया च पूर्वकोट्या । तदपि कषायितमात्रो हारयेन्नरो मुहुत्तेन ॥ १ ॥ यदर्जितं शमीसखकैस्त्वपो-
नियमब्रह्मचर्यसंयैः । मा ह्य तत्कलहायन्तारयाष्ट शाकपत्रैः ॥ १ ॥ शमीसखकैरिति “लज्जा निम्ने वक्खभेदे” इत्यनेकार्थवचनाद्-
वक्खभेदकत्तैः शमीपत्रैरिति ।

योऽयं धर्मः क्षान्त्यादिलक्षणोऽनुत्तरः—प्रधानस्वं स्वीकृत, यथा द्युतकारः शेषमेककाद्यपहाय 'कण्ड' [कृतयुगं—चतुष्कं] गृह्णाति, एवं 'पण्डितः' साधुरपि गृहस्थ—कुप्रावचनिक—पार्श्वस्थादिभावमपहाय सम्पूर्णं महान्तं सर्वोत्तमं [धर्म] गृह्णीयादिति गार्थः ॥ २४ ॥ पुनरप्युपदेशान्तरमाह—

उत्तर मणुयाण आहिया, गामधम्मा इति मे अणुस्सुयं ।

जंसि विरता स्समुट्ठिया, कासवस्स अणुधम्मचारिणो ॥ २५ ॥

व्याख्या—'उत्तराः' प्रधानाः—दुर्जया 'ग्रामधर्माः' शब्दादिपञ्चविधयाः सर्वज्ञैराख्याताः मनुष्याणां, इत्येतन्मया श्रुतं, पूर्वं श्रीऋषभस्वामिना स्वपुत्रेभ्यः प्रतिपादितं, ततः पाश्चात्यगणधराः सुधर्मस्वामिप्रभृतयः स्वशिष्येभ्यः प्रतिपादयन्ति, येभ्यो ग्रामधर्मेभ्यो विरताः 'समुत्थिताः' सम्यक्संयमेन ते 'काश्यपस्य' ऋषमस्वामिनो वर्द्धमानस्वामिनो वा यो धर्मस्तदनुचारिण—स्वीर्थकरप्रणीतधर्मानुष्ठायिनो भवन्तीति गार्थः ॥ २५ ॥ किञ्च—

जे एयं चरंति आहियं, नायएण महया महेसिणा ।

ते उट्ठिय ते स्समुट्ठिया, अन्नोऽन्नं सारिंति धम्मतो ॥ २६ ॥

व्याख्या—ये मनुष्याः ग्रामधर्मेभ्यो विरतिं कुर्वन्ति, आख्यातं महता महर्षिणा—ज्ञातपुत्रेण, ये धर्मं चरन्ति त एव संयमोत्थानेन कुर्वन्ति कपरिहारेणोत्थितास्त एव सम्यक्प्रार्थनापरित्यागेनोत्थिताः, नान्ये, त एव यथोक्तधर्मानुष्ठायिनो,

अन्योऽन्यं-परस्परं 'धर्मतः' धर्ममाश्रित्य धर्मतो वा अद्वयन्तं सारयन्ति, पुनरपि सद्धर्मे प्रवर्तयन्तीति माथार्थः ॥ २६ ॥ किञ्च—
मा पेह पुरा पणामए, अभिकंखे उवधिं धुणि तए । जे दूमणएहि णो णता, ते जाणंति समाहिमाहितं ॥
व्याख्या—'पुरा प्रणामकान्' पूर्व भुक्तान् शब्दादिविषयान् 'मा प्रेक्षस्व' मा स्मर, तेषां स्मरणमपि महतेऽनर्थयि,
अनागतंश्च नाकांक्षेत्, अधिकंक्षेत् 'उपधि' मायां अष्टप्रकारं वा कर्म, तद्धननाय-तदपनयनायामिकंक्षे-दभिलषेत्,
तदेवानुष्ठानं कुर्यादेन माया अष्टप्रकारं च कर्म अपयाति । तथा 'जे दूमणएहि'ति दुष्टमनःकारिण उपतापकारिणो वा
शब्दादयो विषयास्तेषु ये महामत्स्वा न नताः, कोऽर्थः ? ये पञ्चविधविषयेषु नासक्तास्ते सन्मार्गानुष्ठायिनः आत्मनि आहित-
आत्मनि व्यवस्थितं 'समाधि' रागद्वेषपरित्यागरूपं धर्मव्यानं जानन्ति, नान्य इति माथार्थः ॥ २७ ॥

णो काहीए होजि संजए, पासणीए ण य संपसारए । नञ्चा धम्मं अणुत्तरं, कयकिरिए ण यावि मामए ॥ २८

व्याख्या-संयतो गोचरचर्यायां भ्रमन् काथिको न भवति-न कथाः कथयति, तथा विरुद्धां-पैशून्यापादिनीं रूपादि
विकथां वा न कुर्यात्, राजादिना प्रश्नादि पृष्टः सन् प्रश्नादिकथ[कः-प्राश्न]िको न स्यात्, न च सम्प्रसारको-देव-
शृष्टिपण्यसमर्धमहर्धादिअर्थकाण्डादिष्वचककथाविस्तारको भवेत् । किं कृत्वा ? ज्ञात्वा अनुत्तर धर्म, सम्यग्ज्ञातस्य धर्म-
स्यैतावदेव फलं, यद्विकथापरिहारेण सम्यक्क्रियावान् स्यात् । 'कयकिरिए'ति कृतक्रियश्च + मयेदमहमस्य स्वामीत्येवं

+ "कृता-स्वभ्यस्तरा 'क्रिया' समयमानुष्ठानरूपा येन स कृतक्रियस्तथाभूतश्च न चापि मामको" इति बृहद्चौ

संवृद्धकम्मस्स भिक्खुणो, जं दुक्खं पुटुं अवोहिण् । तं संजमतोऽवचिज्जई, मरणं हेच्च वयंति पंडिया ॥१॥

व्याख्या—‘संवृत्तानि’ रुद्धानि कर्माणि मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकपाययोगरूपाणि वा यस्य भिक्षोः, यद्दुःख-मसद्वैद्यं, तदुपादानरूपं वाऽष्टप्रकारं कर्म ‘स्पृष्टं’ चद्रस्पृष्टनिकाचितं, तत्कर्म ‘अवोधिना’ अज्ञानेनोपचितं सत् संयमतः समदशमेदतोऽपचीयते—प्रतिक्षणं क्षयमुपैति । एतदुक्तं भवति—यथा तद्वागोदरसंस्थितं वारि निरुद्धापप्रवेक्षमादित्यकरसम्पर्कप्रत्यहमपचीयते, एवं भिक्षोरपि संवृत्तात्मनः तपसा प्राग्भवाजितं कर्म क्षीयते, ततश्च पण्डिताः ‘हित्वा’ त्यक्त्वा ‘मरणं’ जातिजरामरणशोकरूपं त्यक्त्वा मोक्षं ब्रजन्ति, इति गार्थः ॥ १ ॥ येषु च तेनैव भवेन मोक्षगाऽनुवन्ति तानधिकृत्याह—

जे विन्नवणाहि अजोसिया, संतिण्णेहिं समं वियाहिया । तम्हा उडुंति पासहा, अदक्खु कामाह् रोगवं ॥

व्याख्या—कामार्थिभिः पुरुषैर्विज्ञाप्यन्ते—प्राथम्यन्ते ताः ‘विज्ञापनाः’ स्त्रिय उच्यन्ते, ये महामत्स्वाः पुरुषाः विज्ञापनाभिः ‘अजोसिया’ असेविताः, एतावता ये न स्त्रीणां वशे पतितास्ते सन्तीर्णै—मुक्तैः समं ‘व्याख्याताः’ कथिताः । को भावः ? ते अतीर्णा अपि सन्तस्तीर्णा एवोच्यन्ते ये योषिद्भ्यो विरताः, यतः—‘पुरुषफलानां च रसं, सुराण् मंसस्स सहिलियाणं च । जाणंता जे विरया, ते दुक्करकारण् वंदे ॥ १ ॥ ’ ‘तम्हा उडुंति पासह’ति ‘तस्माद्’ योषित्पत्न्यागादूर्ध्वं यद्भवति तत्पश्यत यूयं, ये च कामात् रोगवद्—व्याधिकल्पान् ‘अद्रक्षु—दृष्टवन्तस्ते सन्तीर्णसमा व्याख्याता-

१ पुरुषफलाणां च रसं सुराणां मांसस्य महिलिकानां च । जानन्ता ये विरतास्तान् दुष्करकरकान्वन्दे ॥ १ ॥

२ वैताली-
याध्ययने
द्वितीयो-
द्देशके
अमण
धर्मस्थयो-
पदेशः ।

स्ते अतीर्णा अपि संसारोदन्वतस्तटोपान्तवर्चिन एवेति गार्थार्थः ॥ २ ॥ पुनरप्युपदेशान्तरमाह—

अगमं वणिगृहिं आहिंयं, धारंती राईणिया इहं । एवं परमा महवया, अक्खाया उ सराइभोइणो ॥ ३ ॥

व्याख्या—वणिगृभिर्देशान्तरादाहित-मानीतं 'अज्यं' प्रधानं रत्नाभरणादिकं दौकितं राजानस्तत्कल्पा वा प्रधान-
वणिज एव (इह जगति) धारयन्ति, कोऽर्थः ? [यथा] वणिजो देशान्तरात्सुबहुमूल्यं रत्नाभरणादि आनयन्ति, परं तेषां
प्रधानरत्नानां राजान एव भाजनं-राजान एव धारयन्ति, ईश्वरा वा विभ्रति, तथा आचार्यैरानीतानां पञ्चमहाव्रतानां राज्ञि-
भोजन[विरमण]षष्ठानां साधव एव भाजनं, नान्ये इति गार्थार्थः ॥ ३ ॥ किञ्च—

जे इह साताणुगा नरा, अज्झोववन्ना कामेहिं मुच्छिया ।

किवणेण समं पगभिभया, नवि जाणंति समाहिमाहितं ॥ ४ ॥

व्याख्या—ये इहलोके मनुष्याः 'सातानुगाः' सुखशीलाः गारवव्रयेऽव्युपपन्नाः-गृह्णास्वथा कामेषु शब्दादिषु
मुच्छिताः 'कपणा' दीनाः वराकाः इन्द्रियैः पराजिताः 'तत्समा' स्तव्यत्कामासेवने 'प्रगलिभताः' धृष्टतां गताः,
किमनेन स्तोकेन प्रमादेन संयमविराधना भविष्यतीत्येवं प्रमादवन्तः कर्तव्येषु समस्वमपि संयमं पटवन्मलिनीकुर्वन्ति,
ईदृशाश्च ते वीतरागोक्तं समार्धि धर्मव्यानादिकं न जानन्तीति गार्थार्थः ॥ ४ ॥ पुनरप्युपदेशान्तरमाह—
वाहेण जहा व विच्छए, अबले होइ गवं पचोइए । से अंतसो अपयथामए, नाइवहइ अबले विसीयती ॥ ५ ॥

‘गन्तारो’ यास्यन्ति, क ? पापकर्मकारिणां यो लोको नरकादिस्तत्र चिररात्रमवस्थास्यन्ति, यद्यपि बालतपश्चरणादिना तथा-
विधदेवत्वावासिस्तथाप्यासुरी दिशं यान्ति, अपरप्रेत्याः किद्विपिका देवाधमा भवन्तीति गार्थः ॥ ९ ॥ किञ्च—

ण य संखगमाहु जीवियं, तद्वि य बालजणो पण्णमती । पच्चुप्पन्नेण कारियं, के द्दुं परलोगमागते ? ॥

व्याख्या—‘न च’ नैव ‘संस्कृतुं’ सन्धातुं शक्यते नृदितमायु-र्जीवितव्यं, एवमाहुः—सर्वज्ञाः । एवमायुषि सन्धातुम-
शक्ये ‘बालो’ मूर्खो जनः असद्वृष्टाने प्रगल्भते, अमदाचारे प्रवर्तमानो न लज्जते, स च बालो निर्विवेकतया पापकर्म कुर्वन्
‘केनापि वारितः’ सन् धृष्टतया अलीकपाण्डित्याभिमानीतया हृद्युत्तरमाह—प्रत्युत्पन्नेन—वर्तमानकालभाविना सुखेन मे प्रयो-
जनं, एवं च सति हल्लोक एव विद्यते, न परलोकः, कः परलोकं दृष्ट्वा हहायातः ? परलोकं दृष्ट्वा कश्चिदायातो भवति
तदा तदुक्त्या ज्ञायते अस्त्येव परलोकः, तस्मान्न विद्यते परलोकः ॥ १० ॥ एवं नास्ति केनोक्ते सति प्रत्युत्तरमाह—

अदक्खुव ! दक्खुआहितं, (तं)सद्दहसु अदक्खुदंसणा ! ।

इदि हु सुनिरुद्धदंसणे, मोहणिज्जेण कडेण कम्ममुणा ॥ ११ ॥

व्याख्या—अपश्यो—ऽन्धः, कार्याकार्यविवेकचक्षुर्विकलत्वादन्धस्त्वस्यामन्त्रण-हे अपश्यवत्—अन्धसदृश ! ‘पश्येन’
सर्वज्ञेन ‘आहितं’ कथितं आगमं ‘अदस्व’ प्रमाणीकृत । ‘अदक्खुदंसणा’ अपश्यको—ऽसर्वज्ञस्त्वस्य दर्शनं अभ्युपगतमाश्रितं
येन तस्यामन्त्रणं अदक्खुदंसणा ! त्वं भीवीतरागभाषित अदस्व, हल्लोकसुखमेव प्राथ्यते ‘नास्ति परलोक’ इति मा वद,

यदि प्रत्युत्पन्नं विना अतीतानागतं न मन्यसे तर्हि पितृपितामहादयोऽपि नाभूवन्, पुत्रपौत्रादिसन्ततरेपि व्यवच्छेदः, अतीतानागतयो रनाश्रयणात् इहलोकाश्रयणात् प्रत्युत्पन्नमेव मन्यमानस्त्वं सर्वव्यवहारविलोपेन हन्त ! ! हतोऽसि, असर्वज्ञा-
 न्युपगतदर्शनाश्रयणेन सर्वव्यवहारबाह्योऽसि, अतः असर्वज्ञानुयायिन् ! आत्मीयं कदाग्रहं परित्यज्य सवज्ञोक्ते मार्गे श्रद्धानं
 कुरु । किमिति स पुमान् सर्वज्ञोक्ते मार्गे श्रद्धानं न करोति ? तत्राह—‘ हंदि हु सुनिरुद्धदंस्सणे ’ स प्राणी ‘ हंदी ’ ति खेदे, +
 मोहनीयेन कर्मणा मिथ्यादर्शनेन ज्ञानावरणीयादिकेन कर्मणा वा ‘ सुनिरुद्धदर्शनः ’ स्थगितविवेकवशः, तेन सर्वज्ञोक्तं
 मार्गं न श्रद्धते, अतस्तन्मार्गश्रद्धानं प्रति प्रोत्साह्यत इति गार्थः ॥ ११ ॥ पुनरप्युपदेशान्तरमाह—

हुक्खी मोहे पुणो पुणो, निविंदेज्ज सिलोगपूयणं । एवं सहितेऽहिपासते, आयतुलं पाणेहि संजय ॥ १२ ॥

व्याख्या—‘ दुःखं ’ असातवेदनीयं, तदस्यास्तीति दुःखी प्राणी पुनःपुनर्मोहं याति—सदसद्विवेकविकलो भवति,
 कोऽर्थः ? असातोदयाद्दुःखमनुभवन्नार्तः सन् मूढस्तत्तत्करोति येन पुनःपुनर्दुःखी संसारसागरमनन्तं कालं पर्यटति ।
 तदेवम्भूतं मोहं परित्यज्य ‘ निर्विधेव ’ जुगुप्सयेत्परिहरेत् आत्मश्लाघां स्तुतिरूपां तथा पूजनं वस्त्रादिलाभरूपं परिहरेत् ।
 एवं परिवर्त्तमानः X सहितो—ज्ञानादियुक्तो वा ‘ संयतः ’ प्रव्रजितो सुखार्थिभिरात्मतुला—मात्मतुल्यतां दुःखाप्रियत्वं सुख-
 प्रियत्वरूपामधिकं पश्येत्—आत्मतुल्यान् सर्वानपि प्राणिनः पालयेदिति गार्थः ॥ १२ ॥ किञ्च—

+ “ हु शब्दो वाक्यालङ्कारे, मोहनीयेन स्वकृतेन कर्मणा ” । X “ सह हितेन वर्त्तत इति सहितो ” इति हर्ष० ।

जया हेमन्तमासनिमि, सीतं फुसइ सवायगं । तत्थ मंदा विसीयंति, रज्जहीणा व खत्तिया ॥ ४ ॥

व्याख्या—यदा हेमन्तमासे यौषादी शीतं सहिमकणवातं 'स्पृष्टाति' लगति, तस्मिन् असह्ये शीते लगति सति. एके 'मन्दा' गुरुकर्माणो विषीदन्ति, राजपश्याः क्षत्रिया इव—राजान इवेति गार्थार्थः ॥ ४ ॥ अथोष्णपरीषहमाह—

पुट्टो गिम्हाहितावेणं, विसणे सुपिवासिप् । तत्थ मंदा विसीयंति, मच्छा अपोदप् जहा ॥ ५ ॥

व्याख्या—'ग्रीष्मे' उष्णर्तौ 'अभिवापेन' आतपेन व्याप्तौ विमनस्कस्त्वथा 'तुष्णया' उदन्यया पराभूतो 'मन्दो'. उत्पसन्वः संघमाक्रान्तमुपयाति, यथा मत्स्यः अल्पोदके विषीदति—यथा मत्स्यः पानीयविरहे जीवितं त्यजति, तथा साधुरपि कोऽप्यल्पसन्वः संघमं त्यक्त्वा दूरे भवतीति गार्थार्थः ॥ ५ ॥ अथ याज्जापरीषहमाह—

सदा दत्तेसणाटुक्खं, जायणा टुप्पणोहिया । कम्मत्ता टुब्भगा च्चेव, इच्चाहंसु पुट्टोजणा ॥ ६ ॥

व्याख्या—यतीना हि 'सदा' सर्वकालं दन्तशोधनाद्यपि परेण दत्तमेपणीयमुपभोग्यं कल्पते, ततश्च शुधादिवेदनार्तिनां यावज्जीवं परदत्तेपणादुःखं भवति, किं ? "लाघवं याज्जा" इति वचनात्तत्र याज्जापरीषहे कातराः विषीदन्ति । अथ पश्चाद्धेन आक्रोशपरीषहं दर्शयति—'प्राकृतपुरुषा' अनार्या एवं भाषन्ते—य एते यतपस्ते जह्णाविलदेहा लुञ्चितश्चिरसः शुधा-प्रस्ता अदत्तदानाः पूर्वकृतदुःकर्मणा फलमनुभवन्ति, यदि वा 'आर्त्ताः' सर्वकर्मसु 'अशक्तताः' सर्वथा अकिञ्चित्कराः, अत एव जठरपूरणा[य] असमर्थाः सन्त्यो यतयो जाताः, यतः—"दवाध्यायध्यानकुञ्छाणि, भिक्षाभ्रमण एव च ।

प्रायः पौरुषहीनानां, जीवनोपायकौशलम् ॥ १ ॥” इति वचनात् । तथा पुनरेते ‘दुर्भगाः’ पुत्रदारादिरित्यक्ताः निर्गतिकाः सन्तः प्रव्रज्यां प्रतिपन्ना इति गार्थार्थः ॥ ६ ॥

एते सहे अचायंता, गामेसु नगरेसु वा । तस्थ मंदा विसीयंति, संगामस्मिव भीरुणो ॥ ७ ॥

व्याख्या—एतान् आक्रोशरूपान् शब्दान् सोढुमशक्नुवन्तो ग्रामेषु नगरेषु अरण्यादिषु वा व्यवस्थिताः, एके यतयो ‘मन्दा’ अविवेकिनस्तुच्छप्रकृतयो ‘विपीदन्ति’ विमनस्का जायन्ते, संयमाद्भ्रूयन्ति, यथा भीरवो भटाः सङ्ग्रामे यत्न-
श्लत्कारं सुभटकोलाहलाकर्णनेन समाकुलाः सन्तो भज्यन्ते, पौरुषं परित्यज्यायशश्च पुरस्कृत्य निहीकाः सङ्ग्रामात्पराङ्मुख-
वलन्ति, एकमेकै-केचन, न सर्वे, आक्रोशशब्दाकर्णनादल्पसत्त्वा विपीदन्तीति गार्थार्थः ॥ ७ ॥

अपेगे खुधितं भिक्खुं, सुणी दंसति लूसए । तस्थ मंदा विसीयंति, तेउपुट्टा व पाणिणो ॥ ८ ॥

व्याख्या—कश्चिच्छादित्प्रेषकः-प्रकृत्यैव क्रूरो भक्षकः ‘खुधितं’ बुभुक्षितं भिक्षामटन्तं साधुं दशति-अङ्गावयवान् विभुम्पति प्रोदयति । ‘तत्र’ तस्मिन् खादिभक्षणपरीषहे उदीर्णो सति मन्दा ‘विपीदन्ति’ दैन्यं भजन्ते, यथा ‘तेजसा’ अनिना ‘स्पृष्टाः’ दक्षमानाः प्राणिनो ‘विपीदन्ति’ गात्रं सङ्कोचयन्ति एवं साधुरपि क्रूरसत्त्वैरभिद्रुतः संयमाद्भ्रूय-
पयाति, यथाऽनिनना दक्षमानाः जन्तवो जीवितं त्यजन्तीति गार्थार्थः ॥ ८ ॥

दुस्सहा ग्रामकण्टकाः पुनरपि तानधिकृत्याह—

पीडया च पीडिताः संयमं त्यजन्तीति गार्थः ॥ १३ ॥ किञ्च—

आयदंडसमायारा, मिच्छासंठियभावणा । हरिस्पधोसमावन्ता, केइ लूसंतिउणारिया ॥ १४ ॥

व्याख्या—तथा केवन अनार्याः आत्मदण्डसमाचाराः, येनानुष्ठानेन मुधा आत्मा स्वण्ड्यते—धर्माङ्गरयते तेनानुष्ठानेन संयुक्ताः सन्तो मिथ्यासंस्थितभावनाः—मिथ्यात्वोपहतदृष्टयः, तथा ‘हर्षप्रद्वेषमापन्ना’ रागद्वेषोपहृताः, ते एवम्भूताः सदा-चारं साधुं क्रीडया प्रद्वेषेण वा क्रूराः कदर्थयन्ति दण्डादिभिर्वाभिर्वेति गार्थः ॥ १४ ॥ एतदेव दर्शयति—

अप्येणे पलियंतंसि, चारो चोरोत्ति सुवयं । बंधंति भिक्खुयं बाला, कसायवयणेहि य ॥ १५ ॥

व्याख्या—अप्येके अनार्याः पूर्वभाषोक्तगुणयुक्ताः मिथ्यादृशः रागद्वेषवन्तः अनार्यदेशे विचरन्तं साधुं ‘चरोडयं चोरोडयमिति बुद्ध्या ‘सुव्रतं’ सदाचारमपि कदर्थयन्ति, चोरोडयमिति कृत्वा वदन्ति ‘बालाः’ अज्ञानिनो विवेकविकलाः ‘कपायवचनैः’ कटुकवचनैर्निर्भर्त्सयन्तीति गार्थः ॥ १५ ॥ तथा पुनः—

तत्थ दंडेण संवीते, मुट्टिणा अटु फलेण वा । नातीणं सरती बाले, इत्थी वा कुट्टगामिणी ॥ १६ ॥

व्याख्या—तथा अनार्यदेशेषु विहरन् साधुः अनार्यैर्दण्डेन वा मुष्टिना वा ‘संवीतः’ प्रहतोऽथवा फलेन (मातु-लिङ्गादिना) खड्गादिना वा कदर्थितो भाषितो वा अपरिणतो बालः ज्ञातीना स्वजनाना वा स्मरति, तद्यथा—यदि कश्चिन्म-दीयः स्वजनो भवति तदा नाहमेवं कदर्थनामवाप्नुयामिति, दृष्टान्तमाह—यथा स्त्री ‘कुट्टा सती’ गृहमाजुषेभ्यो रुष्टा सती

रोषेण गृहान्निर्गता सती निराश्रया मांसपेक्षीव सर्वस्पृहणीया सर्वतोऽभिगमनीया चौरादिभिरभिद्रुता सती सञ्जातपश्चात्तापा स्वगृहमावृषाणां स्मरति, एवं साधुरपि अनार्यः कदर्थितः ज्ञातीनां स्मरतीति गार्थार्थः ॥ १६ ॥ उपसंहरन्नाह—

एष भो ! कस्मिणा फासा, फरसा दुरहियासया ।

हर्षी वा सरसंवीते, कीवा अवसा गया गिहं तिवेमि ॥ १७ ॥

व्याख्या—भो इति श्रियासन्त्रणं, एते परीषहः पूर्वोक्ता अनार्यकृताः ‘कृत्स्नाः’ सम्पूर्णाः ‘परुषाः’ कर्कशाः अल्पसत्त्वैर्दुःखेनाविसह्यन्ते, ततश्च असहमानाः लज्जां त्यक्त्वा अश्लाघामङ्गीकृत्य पुनर्गृहवासमाश्रयन्ते, रणशिरसि शरजालैः संवीताः हस्तिन इव भङ्गमुपयान्ति ‘ह्रीवाः’ असमर्था—अवशाः कर्मण्यन्ताः पुनर्गृहं गच्छन्तीति, ब्रवीमिति पूर्ववत् ॥ १७ ॥

इत्युपसर्गपरिज्ञायाः प्रथमोद्देशकः समाप्तः ।

अथ द्वितीयः सप्पारम्भ्यते, तथाहि—उपसर्गा द्विधा, अनुकलाः प्रतिकलाश्च, तत्र प्रथमोद्देशके प्रतिकलाः प्रतिपादिताः, अथ द्वितीये अनुकलाः प्रतिपाद्यन्ते, तत्रेयमादिगाथा—

आहिमे सुहुमा संग्गा, भिक्खूणं जे दुरुत्तरा । जत्थ एगे विसीयंति, न चयंति जवित्तए ॥ १ ॥

व्याख्या—अथ (?) अथानन्तरं एतौ स्रग्माः सङ्गाः अनुकलाः, यथा प्रतिकलाः शरीरव्यथाकारिणस्ते नादरा अभिषी-
यन्ते, तथा इमे आन्तराश्वेतोविकारकारिणः ‘सङ्गाः’ मोतापितादिसम्बन्धाः ‘भिक्खूणां’ साधूनामपि ‘दुरुत्तरा’ दुर्लब्ध्या, प्राप्ये-

प्रयगडाङ्ग-

षष्ठं

दीपिका-
निवत्स ।

॥ ५० ॥

गतुं ताय ! पुणो गच्छे, ण तेणास्समणो सिया । अकामगं परिकम्म, को ते वारेउ मरिहई ? ॥ ७ ॥

व्याख्या-हे तात ! गृहं गत्वा पुनरागच्छेः संयमाय, एकवारं गृहगमनेन अश्रमणो न भविष्यसि 'अकामकं' गृहव्या-
पारेच्छारहितं स्वमनोरक्त्या अजुष्टानं कुर्वन्तं कस्त्वे वारयिता ? यदिवा अकामगं-घृद्धावस्थायां मदनेच्छारहितं पुनः संयमाय
गच्छन्तं कस्त्वां 'निवारयितुं' निषेधयितुमर्हति ? को वारयिष्यतीति गार्थः ॥ ७ ॥ अन्यच्च

जं किं चि अणगं तात !, तं पि सव्वं समीकतं । हिरण्णं ववहारार्हं, तं पि दाहामु ते वयं ॥ ८ ॥

व्याख्या-'तात' पुत्र ! यत्किमपि त्वदीयं ['अणगं'ति] 'ऋणं' देयद्रव्यमासीत्तत्सर्वमस्माभिः सम्यगविमज्ज्य समीकृतं,
यदि वा 'समीकृतं' सुदेयत्वेन व्यवस्थापितं, पुनर्यत्किञ्चिद् हिरण्यं व्यवहारादाजुष्युज्यते तत्सर्वं वयं दास्यामो, निर्द्वनोऽह-
मिति मा कथा भयमिति गार्थः ॥ ८ ॥ उपसंहारार्थमाह-

इच्चैव णं सुसेहंति, कालुणीयं ससुट्ठिया । विवच्चो नायसंगेहिं, ततोऽगारं पद्दावई ॥ ९ ॥

व्याख्या-इत्येवं पूर्वोक्त्या नीत्या मातापित्रादयः करुणामुत्पादयन्तः स्वयं वा दैन्यमुपस्थितास्त्वं प्रव्रजितं-'सुसेहंति'ति
सुष्ठु शिष्ययन्ति-व्युद्ग्राहयन्ति, स चापरिणतवर्माऽल्पसत्त्वो ज्ञातिसङ्घैर्विवच्चो-मातृपितृपुत्रकलत्रादिमोहितः प्रव्रज्यां परि-
त्यज्य 'अगारं'गृहं प्रति धावतीति गार्थः ॥ ९ ॥ किञ्चान्यत्-

जहा रुक्खं वणे जायं, मालुया पडिबंथई । एवं णं पडिबंथंति, णातयो असमाहिणा ॥ १० ॥

३ उपसर्ग-
परिक्षा-
ऽव्ययने
द्वितीयो-
द्देशके-
ऽनुकूलो-
पसर्गाः ।

॥ ५० ॥

व्याख्या—[यथा] अटव्यां जातं धृषं 'मात्रुया'वल्ली 'प्रतिबध्नाति' वेष्टयति, तथा 'ज्ञातयः' स्वजनानास्तं यति असमाधिना प्रतिबध्नन्ति, ते ज्ञातयस्तथा तथा कुर्वन्ति यथा यथा साधोरसमाधिरूपवत् + इति गार्थः ॥ १० ॥
 विबद्धो नातिसंगेहि, हत्थी वा वि नवगहे । पिटुतो परिसर्पति, सूयगोव्व अदूरए ॥ ११ ॥

व्याख्या—'विबद्धो'बद्धः—परवशीकृतः [ज्ञातिसङ्गै—मार्तापित्रादिसम्बन्धैः] 'ज्ञातयः' सगीनाः सर्वमनुकूलमनुविष्टन्वस्तथा धृतिमुत्पादयन्ति यथा हस्ती नवीनदृतो धृत्युत्पादनार्थमिशुशकैरुपचर्यते, एवमसावपि साधुः सर्वानुकूलैरुपायैरुपचर्यते । इष्टान्तरमाह—यथा नवप्रसूता गौर्निजवत्सकस्य स्नेहवद्वा 'अदूरगा' समीपवर्तिनी सती पृष्टव एव 'परिसर्पति' गच्छति, तथा ते स्वजनानास्त्वमुत्प्रव्रजितं पुनर्जातिमिव [मन्यमानाः] पृष्टोऽनुसर्पन्तीति गार्थः ॥ ११ ॥ सङ्गदोषदर्शनायाह—
 एते संगे मणूसाणं, पाताला व अतारिमा । कीवा जरथ य किस्संति, नायसंगेहि मुच्छिया ॥ १२ ॥

व्याख्या—एते पूर्वोक्ताः 'सङ्गाः' स्वजनसम्बन्धाः कर्मबन्धहेतवः, मनुष्याणां 'पाताला इव' समुद्रा इव 'अतारिमा' दुस्तराः, अल्पसत्त्वैर्दुःखेनातिलङ्घ्यन्ते, येषु सङ्गेषु 'क्लीबाः' कातराः क्लेशमनुभवन्ति—संसारे दुःखभागिनो भवन्ति, ज्ञातिसङ्गैर्मुच्छिताः—गुद्धाः सन्तो न चिन्तयन्त्यात्मानं संसारान्तर्वर्तिनमिति गार्थः ॥ १२ ॥ अपि च—

तं च भिक्खू परिज्जाय, सवे संगे महासवा । जीवियं नावकंखिज्जा, सोच्चा धम्ममणुत्तरं ॥ १३ ॥

+ "यदुक्तं—अमिच्चो भित्तवेसेण, कंठे वेत्तुण रोयह । मा भित्ता ! सोमगहं जाह, दोवि गच्छामु दुग्गहं ॥ १॥" इति हर्ष०

व्यागडाङ्ग-

सूत्रं

दीपिका-

नितम् ।

॥ ५२ ॥

तथा संयममनुष्ठितं साम्प्रतं गृहवासे वसतो नानाविधैर्विषयोपकरणैर्मौगान् शुक्तवत्स्त्व न किमपि दूषणं, एव साधुं भोगैर्मन्त्रयन्ति-भोगादुद्धि कारयन्ति, यथा 'नीचारेण' व्रीहिविशेषकण्डनेन शूकरं कूटके + प्रवेक्षयन्ति, एवं साधुमपि प्रलोभयन्तीति गार्थः ॥ १९ ॥ अथोपसंहारार्थमाह—

चोदया भिक्खुचरियाए, अचयंता जवेत्तए । तत्थ मंदा विसीयंति, उज्जाणांसि व दुब्बला ॥ २० ॥

व्याख्या—'भिक्खुचर्या' दशविधचक्रवालसामाचारी, तथा सीदन्तः—तत्करणं प्रति पौनःपुन्येन प्रेर्यन्ते, ततः प्रेरिताः सन्तस्वतन्त्रेणां दीयमानां शिक्षां अशक्नुवन्तः कर्तुं, संयममनुष्ठानेन आत्मानं यापयितुमसमर्थाः सन्तस्त्वत्र संयमे 'मन्दाः' जडा 'विषीदन्ति' शीतलविहारिणो भवन्ति, संयमं त्यजन्तीत्यर्थः । दृष्टान्तमाह—'उज्जाणांसि' सि उद्यानशिरसि-महा-विषमे पथि शकटभारे योजिता दुर्बला 'उक्षाणो' धृष्याः प्रीवामधःकृत्वा नीचैः पतित्वा विष्ठन्ति, नोत्सहन्ते तं शकटभार-मुद्धोढं, तथा साधवोऽपि पञ्चमहाव्रतभारभग्ना एके कण्डरीकादिवत्संयमधुरमुत्सृज्य दूरे भवन्तीति गार्थः ॥ २० ॥ किञ्च—
अचयंता व ल्हहेणं, उवहाणेण तज्जिया । तत्थ मंदा विसीयंति, उज्जाणांसि जरग्गवा ॥ २१ ॥

व्याख्या—'रुक्षेण' संयमेन आत्मानं निर्वाहयितुमशक्नुवन्तः, तथा 'उपधानेन' वाद्याभ्यन्तरभेदभिन्नेन तपसा 'तर्जिताः' बाधिताः परीपह्यैश्च जिता एके अल्पसत्त्वाः संयमे विषीदन्ति । 'उद्यानशिरसि' उद्धृक्मस्तके × दुर्बलो गौरिव,

+ पिञ्जरे । × क्षातिविषमाभवति ।

३ उपसर्ग-
परिज्ञा-
ऽन्ययमे
द्वितीयो-
द्देशके-
ऽनुक्लो-
पसर्गाः ।

॥ ५२ ॥

महाविषये पथि यूतोऽपि अवसीदनं सम्भाव्यते, किन्तु नर्जरङ्गवत्स्य ! तथाऽऽवर्त्तरूपसर्गितानां मन्दानां साधूनामवसीदनं युक्तमेवेति गार्थार्थः ॥ २१ ॥

एवं निमत्तणं लब्धुं, मुचिच्छया गिद्ध इतिथसु । अज्ज्ञोववन्ना कामेहिं, चोहज्जंता गया गिहंति । २२ । तिवोमि-
न्याख्या—एवं पूर्वोक्तप्रकारेण कामभोगेषु निमन्त्रिताः मूर्च्छिताः धनकनकादिषु तथा स्त्रीषु शुद्धाः दत्तावधाना-
रमणीरागमोहिताः कामेषु अध्युपपन्नाः कामगतचिन्ताः संयमेऽवसीदन्तोऽपरेणोद्युक्तविहारिणा 'शिक्षिताः' संयमं प्रति-
प्रोत्साह्यमाना अपि केऽपि गुरुकर्माणिः संयमं परित्यज्य अल्पसत्त्वा गृहं गताः—गृहस्थीभूताः, इतिः परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति
पूर्ववत्, इति गार्थार्थः ॥ २२ ॥

इत्युपसर्गपरिज्ञायां द्वितीयोद्देशकटीका समाप्ता ।

अथ तृतीयोद्देशकः प्रारभ्यते—

जहा संगामकालमिम, पिटुतो भीरु पेहति । वल्लयं गहणं नूमं, को जाणइं ? पराजयं ॥ १ ॥

न्याख्या—मन्दमतयो हि दृष्टान्तं विना न बुद्ध्यन्ते तेन पूर्व दृष्टान्तः प्रतिपाद्यते, यथा कश्चिद्भीरुर्युद्धे समुपस्थिते
पूर्वमेव परित्राणाय दुर्गादिकं विषमस्थानमवलोकयति, तदेवाह—'वल्लयं' वल्लयाकारेण उदकवेष्टितं तथा 'गहणं' ध्वमादि-
कण्टकिवृक्षैः परिच्छन्नं 'नूमं' ति प्रच्छन्नं गिरिगुहादिकं नाशाय आत्मनो त्राणभूतं तथाविधं किञ्चित्स्थानं गयेष्यति,

न्याख्या—ये महासत्त्वाः पुरुषाः 'ज्ञाताः' लोके प्रसिद्धिं प्राप्ताः सर्वेषां स्वराणां 'अग्रेसराः' प्रधाना अमङ्गभिरुदं वहन्तः सङ्ग्रामे प्रविशन्तो न पराष्टमुखमवलोकन्ते, न नाशयोग्यं स्थानमन्वेपयन्ति, केवलमेवं चिन्तयन्ति—मरणादधिकं किमभ-
विष्यति ? परं भङ्गे यद्योजीवितमेव याति, अतो मरणेऽपि य(श एव)द्योऽपि (१) रक्ष्याम इति चिन्तयन्तीति गार्थार्थः ॥ ६ ॥
एवं समुद्रिष्ट भिक्खु, वोसिज्जाऽगारत्तं धणं । आरंभं तिरियं कट्ठु, अत्ताए परिवव्व ॥ ७ ॥

न्याख्या—एवं महास्रपुरुषदृष्टान्तेन साधुरपि संयमे सावधानः संयमयथोरक्षणयोद्यत अगारवन्धनं त्यक्त्वा 'आर-
म्भं' सावधानुष्ठानं विषयकृत्वा विहायेत्यर्थः, एतावता सर्वं गृहपालबन्धनादि ब्युत्सृज्य 'आत्मा' मोक्षस्वदर्थाय × यत्वेव,
मोक्षाय सावधानो भवेदिति गार्थार्थः ॥ ७ ॥

अध्यात्मविपीदनाधिकारो गतः, अथ परवादिवचनं द्वितीयमर्थीधिकारमधिकृत्याह—

तमेगे परिभासंति, भिक्खुयं साहुजीविणं । जे एवं परिभासंति, अंतए ते समाहिए ॥ ८ ॥

न्याख्या—एके असाधवोऽन्यतीर्थिकास्त्वं भिक्षुं साधुजीविनं—स्माचारे प्रवर्त्तमानं परिभाषन्ते—साधुनिन्दां कुर्वन्तीत्यर्थः ।
ये च बोधालक्रमवीया दिगन्तरा वा एवंविधस्य साधोर्निन्दां कुर्वन्ति ते 'समाधेः' सम्यगनुष्ठानात् मोक्षाद्दूरे द्वेया इति
गार्थार्थः ॥ ८ ॥ अथ यत्ते परिभाषन्ते तदाह—

× " आत्मत्वाय—शेषकर्मरहितत्वाय " इति दर्पणम् ।

संवद्धसमकल्पा दु, अन्नमन्नेसु मुच्छिता । पिंडपातं गिलाणस्स, जं सारेह दलाह य ॥ ९ ॥

व्याख्या—ते परतीर्थिका एवं भाषन्ते, भो भिक्षवः ! यूयं 'सम्बद्धाः' गृहिणस्तत्समकल्पाः—गृहस्थसदृशा इत्यर्थः । कथं ? यथा गृहिणः परस्परमुपकारे वर्तन्ते, यथा माता पुत्रं पालयति तथा पुत्रोऽपि मातरमिति अन्योऽन्यं मूर्च्छिताः परस्परं परोपकारनिरतास्तथा भवन्तोऽपि गुरुशिष्याद्युपकारिणो गृहिवत्, यथा गृहिणः परस्परमुपकारिणो दानादिना, तथा यूयमपीति भावः । तदेव दर्शयति—पिण्डपातं ग्लानस्य 'सारेह' चि नवेषय, यथा—ग्लानोपकाराय आहारमानीय ददध्वं, एवं परस्परं, गुरेश्च वैद्याहृत्यं कुरुध्वं, एवं भवन्तो गृहस्थसमकल्पा इति गार्थः ॥ ९ ॥

अथैतद्भाषिणां दोषदर्शनायाह—

एवं तुब्भे सरागरथा, अन्नमन्नमणुवसा । नटुसप्पहसब्भावा, संसारस्स अपारगा ॥ १० ॥

व्याख्या—एवं परस्परपकारेण गृहस्था इव सरागरथाः—सराणिणः, तथा अन्योन्वं 'वक्ष्यमाणत्वाः' परस्परपक्ताः—मित्रोऽधीनाः, यतयो हि न कस्याप्यधिना, निस्सङ्गतया स्वाधीना एव भवन्ति, अयं तु गृहिणामाचारो यत्परस्परस्वधनत्वं, अत एव नष्टसत्पथसङ्गावा यूयं सन्मार्गानभिज्ञाः, अतो न संसारपारगामिन इति भाग्यार्थः ॥ १० ॥

अयं पूर्वपक्षः, अस्य दूषणायाह—

अह ते परिभासेज्जा, भिक्खु मोक्खविसारह । एवं तुब्भे पभासंता, दुप्पक्खं चेव स्वेवह ॥ ११ ॥

ऽनीत तु कल्पते, साधोरभावे गृहिणाप्यानीय देयं भलानाम्, कारणे न दोषः^x, साधुसद्भावे दोष एवेति गाथार्थः ॥ १५ ॥

धम्मपद्मवणा एसा, सारंभाण विसोहिया । णउ एयाहिं दिट्ठीहिं, पुवमासि पगापियं ॥ १६ ॥

उपाख्या—या एषा धर्मदेशना भवदीया यतीनां दानादिना गृहिणा उपकर्तव्यं, हत्येषा देशना 'सारंभाणां' गृहस्थानां विशेषिका, गृहिणा दानं देयं "गृही दानेन शुद्ध्यति" इति वचनात् । परंतु यतिना दानं न देयं, यत्तेदनाधिकारो नास्ति, पतयः स्वकीयानुष्ठानेन शुद्ध्यन्ति, हत्येषा [या] भवदीया धर्मदेशना सा न भवदीयतीर्थकरेण प्ररूपिता, न भवतीर्थकरेण प्ररूपितमिदं, यद्गृहस्थेनैव भलानामवस्थायां यत्तेरुपकर्तव्यं, न तु यतिभिः परस्परमित्येवं सर्वज्ञैः पूर्व-मादौ प्ररूपितमासीदित्येषा भवदेशना मित्या, यतो न सर्वज्ञा ईदृशमर्थं प्ररूपयन्ति, यथा भवन्त ईदृग्धर्मदेशनया प्ररूपयन्ति न तथा सर्वज्ञैः प्ररूपितमिति गाथार्थः ॥ १६ ॥

सव्वाहिं अणुजुत्तीहिं, अचयंता जवित्तए । ततो वायं णिराकिच्चा, ते भुज्जोवि पगळिभया ॥ १७ ॥

उपाख्या—ते सर्वेऽपि गौशालकमतीया बोटिकाश्च सर्वाभिरप्यनुश्रुक्तिभिः स्वपक्षं यापयितुं-आत्मानं स्वपक्षे स्थापयितुं 'अचयंता' अशक्नुवन्तः, ततो वादं निराकृत्य भूयोऽपि प्रगलिमतः सन्तो धुष्टत्वं कुर्वन्ति, वादपरित्यागेऽपि धुष्टाः सन्त एव भापन्त-अस्माक परम्परैव प्रमाणं, यदस्माकं गुरुपरम्परागतं तदेव श्रेयः प्रमाणं "पुराणं [शास्त्रं] मानवो धर्मः,

^x 'कारणे सति भावकेणानीतमाहारादिरर्जानयतेः कल्पते' इत्यश्वरघटना ।

साङ्गो वेदैश्चिकित्सितंम् । आज्ञासिद्धानि चत्वारि, न हन्तव्यानि हेतुभिः ॥ १ ॥ ” अत्र धर्मविधौ युक्तयो न विस्त्वायन्ते, युक्तिभिः किं प्रयोजनं ? इति गाथार्थः ॥ १७ ॥ अपि च—

रागादोसाभिभूतव्या, मिच्छतेण अभिहृता । आउसे सरणं जंति, टंकणा इव पव्वयं ॥ १८ ॥

व्याख्या—तेऽन्यतीर्थिकाः रागादोपाभिभूता मिथ्यात्वेन अभिहृताः—सद्युक्तिविर्वादं कर्तुं असमर्थाः आक्रोशवचनानि ब्रुवते तथा दण्डयध्यादिभिश्च सन्ति, यदा युक्तिमिरुत्तरं दातुमसमर्थस्त्वदा । आक्रोशान् दण्डयध्यादिभिश्च हननव्यापारं शरणतया श्रयन्ते, यद्विमुष्टिप्रहारं कुर्वन्तीत्यर्थः । यथा ‘टङ्कणा’ मलेच्छाः शस्त्रादिभिर्मुक्तं कर्तुमसमर्थस्त्वदा पर्वतं शरणं कुर्वन्ति तथा तेऽपि दण्डयध्यादिना हननव्यापारं शरणतया मन्यन्त इति गाथार्थः ॥ १८ ॥

बहुगुणव्यापादं, कुला अत्तसमाहिप् । जेणउत्ते णो विरुद्धेज्जा, तेण तं तं समायरे ॥ १९ ॥

व्याख्या—बहवो गुणाः स्वपक्षसिद्धि-परदोषोक्तावनादयो माध्यस्थ्यपादयो वा प्रकल्पन्ते—प्रादुर्भवन्ति आत्मनि येषु अनुष्ठानेषु तानि बहुगुणप्रकल्पान्योश्रयन्ते साधवः । प्रतिज्ञाहेतुदृष्टान्तोपनयनिगमनादीनि माध्यस्थ्यवचनप्रकाराणि [वा] भाषन्ते तेषां बोधार्थं, न पुनर्वर्कलहादिकं कुर्वते आत्मसमाधये, यथा स्वपरयोश्चित्तसमाधिः स्यात्तथा वक्तव्यं, न परदुःखोत्पादकं वचो भाषणीयं साधुभिः, युक्त्यैव बोधयन्तीति भावः, न च ते आक्रोशपरानव्यात्मनाऽऽक्रोष्टव्याः, एवं च चिन्तयेत्तद्यथा—‘ आक्रोसहणणमारण—धम्ममउभंसाण बालसुलभाणं । लाभं मन्नइ धीरो, जहुत्तराणं अभावम्मिम

आसिले देविले चेव, दीवायणमहारिसी । पारासरे दगं भोज्वा, बीयाणि हरियाणि य ॥ ३ ॥

व्याख्या—एते सर्वेऽपि क्रपयः उदकेन बीजकाय-हरितकायपरिभोगादेव सिद्धिं प्राप्ता इति गार्थः ॥ ३ ॥

एते पुवमहापुरिसा, आहिता इह संमया । भोज्वा बीओदगं सिद्धा, इति भेयमणुस्सुयं ॥ ४ ॥

व्याख्या—एते पूर्वोक्ता महापुराणः बीजसचितोदकपरिभोगात्सिद्धिं प्राप्ताः, एव कुतीर्थिका अथवा सुखशीलाः स्वयूय्याः पार्श्वस्थादयो भाषन्ते—यथाऽस्माभिर्मरितपुराणादौ श्रुतं तथा वयमप्येवमेव सिद्धिं साधयिष्यामः इति गार्थः ॥ ४ ॥

तत्थ मंदा विसीयंति, वाहच्छिन्ना व गहभा । पिटुतो परिसप्पंति, पिटुस्सप्पी व संभसे ॥ ५ ॥

व्याख्या—ईदृशं कुश्रुत्पुपदेशं श्रुत्वा मन्दा 'विषीदन्ति' संयमे भग्नविचा जायन्ते, न पुनरेवं विदन्ति—पट्टीजोद-कसचित्तपरिभोगात् सिद्धिर्न जायते, सिद्धिरितु जातिस्मरणादिना सम्यग्ज्ञानदर्शनचारिजावाया च जायते, मरुदेवा-स्वामिनी-भरत-पृथ्वीचन्द्रगुणचन्द्र-वलकलचीरिप्रभृतीनामिव, नहि शीवोदक-बीजाहुपभोगेन जीवोपमर्दप्रायेणाजुष्टानेन कर्मक्षयो जायते । विषीदने दृष्टान्तमाह—'वाहो' भारस्तेन 'छिन्ना' स्फुटिता रासभा इव, यथा रासभा अर्द्धपथ एव भारमुत्सृज्य निपतन्ति, तथा तेऽपि संयमभारं विहाय शीतलविहारिणो भवन्ति । पुनर्दृष्टान्तान्तरमाह—यथा भग्नगतयो मनुष्या अन्यादिसंभ्रमे व्याकुलाः नश्यतां मानवानां पृष्ठपरिसर्पिणो भवन्ति, नाप्रगामिनः स्युः, अपितु अभन्यादिसंभ्रमे विनश्यन्ति, एवं तेऽपि संयमे शिथिलाः सन्तो मोक्षं प्रति ब्रह्मचा अपि न मोक्षह्वययो भवन्ति, अनन्तमपि कालं संसारे

पर्यटन्तीति गाथार्थः ॥ ५ ॥ अथ मतान्तरमाह—

इहमेगे उ भासन्ति, सातं सातेण विजति । जेतत्थ आरियं मग्गं, परमं च समाहियं ॥ ६ ॥

व्याख्या—इह एके शाक्यादयः स्वयूष्या वा लोचादिना पीडिता एवं भाषन्ते, किं वदित्याह—‘सातं’ सुखं साते नैव स्यात्, एतावता को भावः ? सुखेनैव सुखावासिर्जायते, यत उक्तं—“सर्वाणि सत्त्वानि सुखे रतानि, सर्वाणि दुःखाच्च समुद्भिजन्ते । तस्मानत्सुखार्थी सुखमेव दद्यात्, सुखप्रदाता लभते सुखानि ॥ १ ॥” यतः कारणा-
नुरूपं कार्यमुत्पद्यते, यथा शालिवीजान्छाल्यहुरो, न यवाहुरः, तथा सुखात्सुखं दुःखाद्दुःखं, न च लोचादिकष्टान्मुक्तिरिति,
एवं ये स्वयूष्याः शाक्यादयो वा भाषन्ते ते आर्यमार्गं सर्वज्ञभाषितं परिहरन्ति, तथा परमं च समाधि ज्ञानदर्शनचारिभ्रा-
तमकं ये त्यजन्ति ते अज्ञा-सूदमतयो भवोदधौ पर्यटन्तीति गाथार्थः ॥ ६ ॥

मा एयमवमन्नन्ता, अत्थेणं लुंप्पहा वहुं । एतस्स अमोक्खाए, अओहारिव झूरह ॥ ७ ॥

व्याख्या—एतमार्थमार्गं सर्वज्ञभाषितं ‘सुखं सुखेनैव जायत’ इति भाषमाणा मोहमोहिताः मो तीर्थिकाः ! यूयं ‘अव-
मन्यमानाः’ सर्वज्ञभाषितं मार्गं परिहरन्तः अत्थेन सांसारिकसुखेन वहुं परमार्थसुखं मोक्षारण्यं मा लुप्पथ—मा विव्वंसथ,
एवंविधस्यासत्पक्षस्य ‘अमोक्षे’ अपरित्यागे अयोवाहकपुरुषवज्झरयिष्यथ, यथा लोहवाहकः अपान्तराले रूप्यसुवर्णरत्नादि-
लामेऽपि दूरमानीतमिति कृत्वा लोहं नोद्धितवान्, पश्चात्स्वस्थानं प्राप्तं अथलामे आत्मानं पश्चात्तापेन दह्यमानो निनन्द

मूर्च्छिता भवति, सर्वासु तिर्यग्जातिषु गह्रिकाया अपत्यस्नेहो महान् भवति, यथा किल सर्वपशूनामपत्यानि निरुदके कृपे अपत्यस्नेहपरीक्षार्थं क्षिप्यन्ते, तत्र चापरा मातः स्वकीयस्त्वनन्यपशब्दाकर्णनेऽपि कृपतटस्था रुदन्त्यस्तिष्ठन्ति, उरग्री त्वपत्यस्नेहेनान्धा अपायमनपेक्ष्य तत्रैवात्मानं क्षिप्तवतीत्यतोऽपरपशुभ्यः स्वापत्ये मूर्च्छिता भवति, तथा तेऽपि पार्श्वस्थादप्यो विषयेषु मूर्च्छिता इति गार्थार्थः ॥ १३ ॥

अथ तेषां दोषं दर्शयति—

अणागयमपस्संता, पच्चुप्पत्तमवेसगा । ते पच्छा परितप्पंती, खणिणे आउन्मि जोगणे ॥ १४ ॥

व्याख्या—कामगोभ्यो ये न निवृत्तास्ते आगामिनि काले नरकादिषु महद्दुःखमपश्यन्तस्त्वथा 'प्रत्युरपक्षं' वर्त्तमानमेव वैषयिकं सुखाभासं गवेषयन्तो नानाविधैरुपायैर्भोगान् प्रार्थयन्त पश्चाद् गते यौवने क्षीणे च स्वायुषि परितप्यन्ते—पश्चाच्चापं विदधति, यतः—'कीरंति जाहजुव्वण-मएण अविघारिज्जण फज्जाहं । वयपरिणामे सरियाहं, साहं हियए खुड्डकंति ॥ १ ॥' 'किञ्च—'हृतं सुष्टिभिराकाशं, तुपाणां खण्डनं कृतम् । यन्मया प्राप्य मातुल्यं, सदर्थं नादरः कृतः ॥ २ ॥' [इति गार्थार्थः ॥ १४ ॥] ये तु द्राक्षापिब बालत्वेऽपि मधुरा विवेकिनस्त्वपश्चरणादि कुर्वन्ति न ते पश्चाच्छोचन्तीति दर्शयति—

जोहिं काले परिक्कंतं, न पच्छा परितप्पए । ते धीरा वंधणुन्मुक्का, नावकंवांति जीवियं ॥ १५ ॥

व्याख्या—यैर्विवेकिभिः ‘ काले ’ धर्माज्जनावसरे ‘ पराक्रान्तं ’ धर्मोद्यमो विहितस्ते ‘ पश्चात् ’ मरणकाले न परित-
प्यन्ते—न शोचन्ते, ये च बाल्याश्रयति विषयेभ्यो निवृत्तास्ते धीरा ‘ वन्वनेन ’ स्नेहरागेण मुक्ता असंयमजीवितं नाऽव-
कांक्षन्ति, अथवा जीविते मरणे वा निस्पृहाः संयमोद्यममतयो भवन्तीति गार्थार्थः ॥ १५ ॥ अन्यच्च—

जहा नर्द वेयरणी, हुत्तरा इह संमता । एवं लोगंसि नारिओ, हुत्तरा अमईमया ॥ १६ ॥

व्याख्या—यथा सर्वनदीभ्यो वैतरणी हुत्तरा ‘ सम्मता ’ सर्वजगत्प्रसिद्धा चैषा चार्ता, तथा लोके नासी निर्विवेकिभिः
पुरुषैः हुत्तरा—दुर्लङ्घनीया ज्ञातव्येति गार्थार्थः ॥ १६ ॥

जेहिं नारीण संजोगा, पूयणा पिटुतो कता । सवमेयं निराकिच्चा, ते ठिया सुसमाहिण ॥ १७ ॥

व्याख्या—यैर्महासन्धैनारीणां संयोगाः परित्यक्ताः, तथा तत्सङ्गार्थमात्मनः पूजना—बलालङ्कारमाख्यादिभिर्विभूया ‘ दृष्टवः
कृता ’ परित्यक्ता ‘ सर्वमेतत् ’ स्त्रीसङ्गविभूपादिकं क्षुत्पिपासाद्यनुकूलप्रतिकूलोपसम्पत्तिदिकं च निराकृत्य, महापुरुषसेवितं
पन्थानमादिताः, सुसमाधिना—स्वस्थचित्तद्वैचिरूपेण व्यवस्थिता ज्ञेया इति गार्थार्थः ॥ १७ ॥ परीपहजयस्य फलमाह—

एण ओधं तरिस्संति, ससुइं ववहारिणो । जत्थ पाणा विसन्नासि, किच्चांति सयकन्मुणा ॥ १८ ॥

व्याख्या—एते अनन्तरोक्तपरीपहोपसम्पत्तिवारः ‘ ओधं ’ संसारं हुत्तरमपि तरिष्यन्ति, यथा व्यवहारिणो यानपा-
त्रेण ससुद्रं तरन्ति, ‘ यत्र ’ भावौघे—संसारसागरे प्राणिनः स्त्रीविषयसङ्गाद्विषणाः सन्तः ‘ कृत्यन्ते ’ छिद्यन्ते स्वकृतेन

अथ स्त्रीपरिज्ञाख्यं चतुर्थमारभ्यते ॥

प्राकृतेने अव्ययने अनुकूलाः प्रतिकूला उपसर्गाः प्रतिपादितास्तेष्वपि स्त्रीपरीपहो दुर्जयः, अतस्त्वज्जायार्थमिदं स्त्रीपरीपहाव्ययनं प्रारभ्यते । तत्रेयमादिगाथा ॥

जे सायरं च पियरं च, विट्पजहाय पुठ्वसंजोगं । एगे साहिते चरिस्सामि, आरतमेहुणो विविन्तेसी ॥ १ ॥

व्याख्या—यो भिक्षुर्मातापित्रादीनां पूर्वसंयोगं श्वशुरादीनां च पश्चात् संयोगं त्यक्त्वा, ज्ञानदर्शनचारित्रसहितः संयमं पालयिष्ये, एवं कृतप्रतिज्ञः चरिष्यामि, कथम्भूतो भिक्षुः—‘आरतमैशुनो’ विरतमैशुनः ‘विवन्तेसी’ स्त्रीपशुपण्डकरहितोपाशयं नवेयन् विचरतीति गायार्थः ॥ १ ॥

एवंविषस्यापि साधोरविवेकिस्त्रीजनान्वद्भवति, तदाह ।

सुहुमेणं तं परक्कम्म, छन्नपण्ण इत्थिओ मंदा ।

उवायं पि ताड जाणंसु, जहा लिस्संति भिक्खुणो एगे ॥ २ ॥

व्याख्या—‘तं’ महापुरुषं साधुं ‘सुहुमेण’ अपरकार्यमिषेण ‘छन्नपदेन’ छानना-कपटजालेन ‘पराक्रम्य’ तत्समीपमानात्प, स्त्रियो नानाविषकपटशतपूरिताः साधुसमीपमागत्य संयमाद्व्यवसयन्ति । ‘मन्दा’ मायावित्त्यः उपायमपि जानन्ति येनोपायेन साधुः संयमाद्व्यवसयति । एवंविधाः स्त्रियः हावभावविविचोक्रवत्प उपसाधुमानात्प उपविशन्ति, तथा

४ स्त्री-
परिज्ञा-
व्ययने,
प्रथमो-
देशके
मात्रादि-
भिरप्येका-
न्तवास-
वर्जनम् ।

॥ ६२ ॥

भाषन्ते मायाप्रधाना विलासवचनानि, यथा मागधिकावचनैः कूलबालकवत्साधुः संयमाद्भ्रंशमुपयातीति गाथार्थः ॥ २ ॥

अथ तानेव स्वरूपविप्रतारणोपायान् दर्शयितुमाह—

पासे भिसं णिसीयंति, अभिक्खणं पोसवत्थं परिहिति ।

कायं अहे वि दंसांति, बाहुमुवत्तु कक्खमणुवजे ॥ ३ ॥

व्याख्या—विश्वम्भमुत्पादनार्थं पार्श्वं समागत्य निषीदन्ति । साधुप्रतारणार्थं + परिधानं शिथिलीकृत्य पुनर्निबध्नन्ति । तथा अधःकायपूर्वादि कमनङ्गोदीपनाय दर्शयन्ति—प्रकटयन्ति । तथा 'बाहुमुद्वृत्य' कक्षामादर्य अनुकूलं साध्वभिमुखं ब्रजेदिति गाथार्थः ॥ ३ ॥

स्यणास्सणेहिं जोगेहिं, इत्थीओ एगया निमंतंति । एताणि चेव से जाणे, पासाणि विरुवुरूवाणि ॥ ४ ॥

व्याख्या—काचित् स्त्री शयनासनैः एकदा सस्नेहवचनैर्निमन्त्रयति, तदा स साधुः तानि शयनासनानि 'विरूपरूपं' नानाप्रकारं 'पाशं' बन्धनस्थानं जानाति, यद्यत्र एतद्वचनैरुपविष्टस्तदा पाशे पतित एवेति चिन्तयतीति गाथार्थः ॥ ४ ॥

नो तासु चक्खुं संधिजा, नो विय साहसं समभिजाणे । णो सहियंपि विहरेज्जा, एवमप्पा सुरक्खिओ होज्जा ॥

व्याख्या—साधुर्नो तासु स्त्रीषु चक्षुः सन्धयेत्—न तासु सम्मुखं विलोकयेत्—न तद्दृष्ट्वा दृष्टिं निवेद्ययेत् न च साहसम-

तस्मात् उ वज्र ए इत्थी, विसलितं व कंटगं नञ्वा । ओए कुलाणि वसवन्ती, आधाति ण से वि निगन्थे ॥११॥

न्याख्या—यस्माद्विपाककटुकाः स्त्रियस्तस्मात्ता विपलितकण्टकवद्द्रवस्त्यजेत् । यथा विपकण्टको भग्नः सन्नयं जनयति तथा स्त्रियोऽत्यनर्थहेतव इति मत्वा दूरतस्त्यजेत् । तथा ओज—एकोऽद्वितीयः मन् कुलानि—गृहिणां गृहाणि मत्वा स्त्रीवञ्चवर्ती अवलायां धर्मकथां करोति, सोऽपि न निर्गन्थः—निषिद्धाचरणसेवनेन न सम्यक् प्रयोजितः, कदाचित् कारणे धर्मोपदेशं दातुं याति तदा द्वितीयं साधुं सहायं कृत्वा याति, तदभावे एकाक्यपि बहुपरिवारहतायाः पुरः स्त्रीनिन्दाविषयजुष्माप्रधानं वैराग्योत्पादकं विधिना धर्मं कथयेदपीति न्याथार्थः ॥ ११ ॥

जे एयं उच्छं अणुगिद्धा, अन्नयरा हुंति कुसीलाणं । सुतवासि स ए वि से भिक्खू, नो विहरे सह णमिस्थीसु ॥१२॥

न्याख्या—ये भिक्षवः एतत् 'उच्छं' गहंणीयं स्त्रीसम्बन्धादिकं एकाकिनी स्त्रीपुरो धर्मकथनादिकं वा, तं प्रति ये 'गुद्धा' आसक्तास्ते 'कुशीलानां' पार्श्वस्थादिपञ्चप्रकाराणा मध्ये अन्यतरा भवन्ति, तेऽपि पार्श्वस्थादिमध्ये गण्यन्ते । अतः 'सुतपस्व्यपि' महातपा अपि स्त्रीभिः सह न विहरेत्, ज्वलिताङ्गारवद्द्रवः स्त्रियो वर्जयेत्, स इति भिक्षुः, णमिति वाक्यालङ्कारे इति न्याथार्थः ॥ १२ ॥

अवि धूयराहिं सुणहाहिं, धात्तीहिं अदुव दासीहिं । महत्तीहिं वा कुमारीहिं, संथवं न कूज्जा से अणगारे ॥१३॥

न्याख्या—'दुहिदुभिरपि' सुताभिः, सह न विहरेत्, तथा स्त्रुयाभिः, तथा पञ्चप्रकाराः धान्यो जननीकल्पास्त्वामिश्र

साकमेकान्ते न स्थेयं । किं बहुना ?-या 'दास्यः' कर्मकर्मस्वाभिः सह संसर्गं परिहरेत् । महतीभिर्लब्धीभिर्वा कुमारिभिः सह सम्पर्कं सोऽनगारो न कुर्यात् "मात्रा स्वस्वा दुहित्रा वा, न विविक्तासनो भवेत् । बलवानिन्द्रियग्रामः, पण्डितोऽप्यत्र सुह्यति ॥ १ ॥ " जहं वि न से वयमंगो, तद्वि कुसंगाओ होइ अववाओ । दोस-निहालपनिउणो, सव्वो पायं जणो जेण ॥ २ ॥ " तेन तत्संसर्गः सर्वथा त्याज्य एवेति गार्थार्थः ॥ १३ ॥

अदु पाइणं च सुहीणं वा, अपियं द्दु एगता होति । गिद्धा सत्ता कामेहि, रक्खणपोसणे मणुस्सोसि ? ॥ १४ ॥

व्याख्या—एकान्ते योपिता सार्द्धमनगारमेकदा दृष्ट्वा ज्ञातीनां सुहृदां च मनसि अप्रियं भवति, एवम्भूतो मलिनांशुको भिक्षा-भोज्यपयनया सह निर्हीकस्तिष्ठति "सुण्डं थिरो वदनमेतदनिष्टगन्धं, भिक्षाटनेन भरणं च हतोदरस्य । गात्रं मलेन मलिनं गतसर्वद्रोभं, चित्रं तथापि मनसो मदनेऽस्ति वाँछा ॥ १॥" ततश्च तं भिक्षुं योषिद्वदनावलोकनासक्तं दृष्ट्वा एवं भाषन्ते—भो भिक्षो ! त्वमस्याः स्त्रियो[रक्षणपोषणे] मनुष्योऽसि—पतिरसि ? यस्त्वमनया सार्द्धं विमुक्ताऽन्यव्यापारस्तिष्ठसि एषापि त्वया सार्द्धमेकाकिन्यहर्निशं परित्यक्तसर्वव्यापारा तिष्ठति । एवं लोकनिन्दा स्यादिति गार्थार्थः ॥ १४ ॥ किञ्चान्यत्—समणोपि द्दुद्दासीणं, तत्थ वि ताव एगे कुप्पांति । अदुवा भोयणोहि णत्थोहि, इत्थीदोससांकिणो होति ॥ १५ ॥

व्याख्या—श्रमणं उदासीनमपि—राणद्वेषविममान्त्यव्यस्यमपि [रहसि] स्त्रिया महालापं कुर्वाणं दृष्ट्वा एके तावत्

१ यद्यपि न तस्य व्रतभङ्गस्तथापि कुसङ्गाद्भवत्यपवादः । दोषनिभालननिपुणः सर्वः प्रायो जनो यस्मात् ॥ १ ॥

पापो मायावी परेण 'आदिष्टः' शिक्षितः सन् 'चालो' मूढः आत्मानं श्लाघमानोऽकार्पमपलपति, वदति च यथा-नाहमी-
दृशमकार्यं करिष्ये, इत्येवं धार्ष्ट्यप्रकृत्यते । तथा पुनरपि केनापि हितेन प्रोक्तं-भो महाभाग ! 'वेयाणुवीह' ति वेदः-
पुवेदोदयस्त्वस्यानुवीचिरानुकूल्यं-मैशुनामिलापं मा कार्षीरिति, एवं केनापि शिक्षिते 'जलायति' जलानिमुपयाति, × मृणोत्यपि
न, मर्माविद्धो वा सखेदमिव भाषते इति गार्थार्थः ॥ १९ ॥

जासिया वि इत्थिपोसेसु, पुरिसा इत्थिवेदखेदज्ञा । पन्नासमन्त्रिया वेगे, नारीणिं वसं उवकसंति ॥२०॥

व्याख्या—ये पुरुषाः स्त्रीषोषकानुष्ठानविशेषेषु जपिताः भुक्तमोगिनोऽपि 'स्त्रीवेदखेदज्ञाः' स्त्रीवेदो मायाप्रधानः, स्त्रियो
हि मायावत्य अप्रधानभूताः, एवं जानन्तोऽपि 'प्रज्ञासमन्त्रिता' बुद्धिवन्तोऽपि [एके] पुरुषाः मोहोदयात् स्त्रीणां वशे
वर्तन्ते । किमुक्तं भवति ? एके पुरुषाः बहुशो भुक्तमोगा अपि 'स्त्रियो हि संसारहेतवः कारणं परमं' एवं जानन्तोऽपि
मोहोदयात्पुनरपि स्त्रीणां वशे पतन्ति, ताः यत्कथयन्ति तत् किङ्करा इव कुर्वन्ति इति गार्थार्थः ॥ २० ॥

अथेहलोकंऽपि स्त्रीसम्बन्धविपाकं दर्शयितुमाह—

अवि हत्थपायछेदाय, अदुवा वल्लमंसंउकते । अवि तेयसाऽभितावणाइं, तच्छिख्यखारसिंचणाइं च ॥२१॥

व्याख्या—कुशीलिनः पुरुषाः हस्तपादच्छेदादिकं प्राप्नुवन्ति, अथवा चर्ममांसोत्कर्षनमपि वैजसा-ऽग्निनाऽभितापनानि-

× श्रुतमश्रुतं विषय इति भावः, फा !

४ स्त्री-
परिज्ञा-
ऽव्ययने
प्रथमो-
द्देशके
दारुणत्व-
मिहलोक-
ऽपि स्त्रीप-
रिषयस्य ।

स्त्रीसम्बन्धिभिः पुरुषैरुत्तेजितैः राजपुरुषैर्मद्विक्राण्यपि क्रियन्ते पारदारिकास्तथा वास्यादिना तक्षयित्वा क्षारोदकसेवनानि च प्रापयन्तीति गार्थः ॥ २१ ॥ अपि च—

अदु कण्णनासच्छेज्जं, कंठच्छेदणं तितिवखंती । एत्थ पावसंतत्ता, न य विंति पुणो न काहिंति ॥ २२ ॥
व्याख्या—पारदारिकाः स्वकृतदुष्कृतेन कर्णनासाल्लेदादिकं प्राप्नुवन्ति, दुस्सहां विडम्बनामस्मिन्नेव जन्मनि स्वकृत-
पापकर्मोदयाः सन्तप्ता नरकातिरिक्तां वेदनामनुभवन्ति, न पुनरेवंविधमकृत्यं न करिष्याम इत्येवं विरतिं कुर्वन्ति, गुरु-
कर्मणा हि एवविधां विडम्बनां प्राप्नुवन्तोऽपि न विरतिं प्रतिपद्यन्त इति गार्थः ॥ २२ ॥

सुतमेयमेवमेगोसिं, इत्थीवेदंति हु सुअक्खायं । एवं पि ता वदित्ताणं, अदुवा कन्मुणा अवकरिंति ॥ २३ ॥
व्याख्या—एतत् पूर्वोक्तं स्त्रीमङ्गतिफलं गुरुसमीपे श्रुतं लोकोतो वा यत् स्त्रियो निर्विवेकिन्यो निरूप्या दुर्विज्ञेयचिन्ताः

+ “ अत—मुपलब्धं गुर्वीहैरसकाशाहोक्तो वा एतदिति—यत्पूर्वमाख्यातं, तद्यथा—दुर्विज्ञेयं स्त्रीणां चित्तं, दारुणः स्त्रीसम्बन्ध-
विपाकस्तथा चपलस्वभावाः स्त्रियो दुष्प्रतिचारा अदीर्घप्रेक्षिण्यः प्रकृत्या लब्धो भवन्त्यारमगर्विताश्चेत्येवमेकेषां स्वाख्यातं भवति,
लोकाश्रतिपरम्परया चिरन्तनाख्यासु वा परिज्ञातं भवति, तथा स्त्रियं यथावस्थितस्वभावतस्तत्सम्बन्धविपाकतश्च ‘वेदयति’ ज्ञापयतीति
स्त्रीवेदो—वैशिकादिकं स्त्रीस्वभावाविर्भावकं ज्ञात्रमिति । X X X X किञ्च—अकार्यमहं न करिष्यामीत्येवमुक्तत्वाऽपि वाचा
, अदुव ’त्ति तथापि ‘कर्मणा’ क्रिययाऽपकुर्वन्तीति—विरूपमाचरन्ति । यदि वाऽप्रतः प्रतिपद्यापि शारतुरेवापकुर्वन्तीति । ” इहहृत्तो ।

बालस्स मंदयं वितियं, जं च कडं अवजाणई भुजो । दुगुणं करेई से पावं, पूयणकामी विसणोस्सी ॥ २९ ॥

व्याख्या—‘बालस्य’ अज्ञानिनोऽविवेकिनः एतद् द्वितीयं ‘मन्दत्वं’ बालत्वं, एकं तावदकार्यकरणेन चतुर्थ्यवयवभङ्गः कृतः, द्वितीयं तदपलपनेन सुपावादः, तदेव दर्शयति—अमदाचरणं कृत्वा अपरेण पुष्टोऽपलपति—नैतन्मया कृतं, एवं स कृतापलपनेन दिगुणं पापं करोति, किमर्थमपलपति ? पूजासत्कारकामी सन्, मा लोके अवर्णवादः स्यादित्यकार्यं प्रच्छादयति, स एवम्भूतो विषण्णो—असंयमस्त्वदन्वेयीति गार्थार्थः ॥ २९ ॥ किञ्चान्यत्—

संलोकोपिज्जमणगारं, आयगयं निमतणेणाहंसु । वत्थं वा तायि ! पायं वा, अननं पाणगं पडिग्गहे ॥ ३० ॥

व्याख्या—‘संलोकनीयं’ सुन्दराकारं सुरुपमनगारं दृष्ट्वा काश्चन स्वैरिष्यो ‘निमन्त्रणेन’ निमन्त्रणापूर्वमेवमाहु—रुक्त-
वत्यः—अहो त्रायिन् ! वस्त्रपात्रादिकं येनकेनचिद्भवतः प्रयोजनं तदहं सर्वं सम्पादयिष्यामि, मद्गृहमागत्य प्रत्यहं ब्राह्म-
मशानं पानकं भेषजादि, सर्वं भवते दास्यामीति गार्थार्थः ॥ ३० ॥

नीवारमेयं बुडिज्जजा, णो इच्छे अगारमागतुं । वड्ढे विसयपासेहिं, मोहमावज्जइ पुणो मंदे ॥ ३१ ॥ त्ति वेमि

व्याख्या—एतद्योषितां वस्त्रपात्रादिकृते निमन्त्रणं नीवारकल्पं ‘बुड्येत्’ जानीयात्, यथा ‘नीवारेण’ भक्ष्यविशेषे-
षेण शूक्रादिर्विश्रमानीयते, एवं निमन्त्रणेन साधुरपि वयमानीयते । अथोचमसाधुरपि स्त्रीनिमन्त्रणं नीवारकल्पं ज्ञात्वा
तद्गृहं गन्तुं नेच्छेत् । यदि तद्गृहे गच्छति तदा विषयपार्श्वैर्वक्ष्यते, ततो मोहावर्त्ते पतति ततः स्नेहपाशं त्रोटयितुम-

समर्थो दुःखी स्याच्चित्तव्याकुलत्वमागच्छति । किं कर्त्तव्यतामूढो भवति, पौनःपुन्येन 'मन्दो' जडः । इतिः परिसमाप्तो ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥ ३१ ॥

॥ इति स्त्रीपरिज्ञायां प्रथमोद्देशकः समाप्तः ॥
॥ अथ द्वितीयः प्रारभ्यते ॥

ओष सदा न रज्जेजा, भोगकामी पुणो विरज्जेजा । भोगे समणाण सुणेह, जह भुंजते भिक्खुणो एणे ॥१॥

व्याख्या—सुसाधुः 'ओज' एकाकी, रामद्वेषरहितत्वात् 'सदा' सर्वकालमनर्थकनिष्ठ वनितासु न रज्येव । तथा यदि कदाचिन्मोहोदयाङ्गोनाभिलाषी स्यात्तथापि परलोके इहलोके च महापायपरिमीत्या पुनस्ताभ्यो विरज्येव, भोगाभिलाष्यपि ज्ञानाङ्कशेन उत्पथान्मनोद्विरदं निवर्त्तयेत् । तथा श्रमणानामपि भोगा इत्येवञ्चणुव यूयं, गृहिणामपि विडम्बनाः प्रायाः भोगाः यतीनां तु किं वाच्यं ? तथा भोगान् एके-श्रमणा अणुष्वर्माणी विडम्बना प्रायान् भुञ्जते तथा गृणुव अग्रेतनोद्देशकगाथास्त्रेण वक्ष्यमाणेनेति गार्थार्थः ॥ १ ॥

अह तं तु भेदमावन्नं, मुच्छित्तं भिक्खुं काममतिवहं । पलिभिंदिया णं तो पच्छा, पादमुद्धत्तु मुद्धे पहणंति ॥

व्याख्या—अथ सा स्त्री 'तं' मिथुं 'भेदमापन्नं' चारित्राङ्गदं ज्ञात्वा 'कामगृहं' आत्मवशवर्त्तिनं ज्ञात्वा, इत्यभि-
त्यं मया तवोपकृतं, मया लज्जाधर्मादीन् परित्यज्य तव जगुष्वनीयस्य आत्मा दत्तः, त्वं पुनरकिञ्चित्कर इत्यादि यदा

विभूषिता सती वीणां वादयामि त्वत्पुरः-तथाश्रुतं, तथा लोभं लोभकुसुमं च, तथा 'वेणुपलासियं' वंशमया काष्ठिका, सा दन्तवैर्महस्तेन [वा] प्रगृह्य दक्षिणहस्तेन वीणावद्वाद्यते । तथाप्यशुटिकां [तथाभूतां] आनय, येनाऽहमविनष्टयौवना सुखेन तिष्ठामीति गाथार्थः ॥ ७ ॥

कुटुं अगरं तगरं च, संपिटुं सममं उत्सीरेण । तेहं मुहभिंजाए, वेणुफलाइं संनिधाणाए ॥ ८ ॥

व्याख्या— कुटुं [ति कुष्ठमुत्पलं] अगरं तगरं चानय, सुगन्धिद्रव्यं, एतच्च ' उत्सीरेण ' बालकेन पिष्टं सुगन्धि भवति । तथा तैलं लोभकुहमादिना संस्कृतं मूलाऽभ्यंगाय आनय, तेन मुखमभ्यक्तं कान्तिमात् जायते । ' वेणुफलाइं ' वि वंशकरण्डकपेटिकादीनि वस्त्रादेः संनिधानं-व्यवस्थापनं, तदर्थमानयेति गाथार्थः ॥ ८ ॥

नंदीचुण्णगाइं पाहराहि, छत्तोवाणहं च जाणाहि । सत्थं च सूवच्छेयाए, आनीलं च वत्थं रयावोहि ॥ ९ ॥

व्याख्या— नन्दीचूर्णं तु द्रव्यसंयोगानिरूपादित ओष्ठमुखणार्थं चूर्णविशेषस्तदानय, तथाऽऽतपे दृष्टितेजो रक्षणार्थं छत्तं तथा उपानहौ च ' अनुजानीहि ' आनय । तथा यत्नं चूल्हेत्रादि (१) पत्रशकच्छेदनाथं दात्रादि वा दौक्य । तथा वस्त्रं गुलिकादिना रज्जय, यथाऽयं नीलं स्यात्, मस्त्रिष्ठादिना वा रज्जयेति गाथार्थः ॥ ९ ॥

सुफणिं च सागपानाए, आमलगाइं दगाहरणं च ।

तिलगकरणिमंजणसलानं, उत्सिणे विधूणयं विजाणाहि ॥ १० ॥

व्याख्या—‘सुफणिं’ स्थालीपिठरादिशाकपाकार्थमानय, आमलकानि स्नानार्थं पित्तोपशमाय [वा] अभ्यवहारार्थमानय, उदकाहरणं घटादिदृढतैलाद्याहरणं सर्वं गृहेपस्कराद्यानय, तिलकः क्रियते यथा सा तिलककरणी, दन्तमयी सुवर्णमयी वा शलाका, यथा गोरोचनादिद्युक्तया तिलकः क्रियते । अञ्जनशलाका-रजतमयीशलाका अक्ष्णो रञ्जनार्थमानय, तथा उष्णे तापनिवारणाय ‘विधूनकं’ व्यञ्जनकमानयेति गाथार्थः ॥ १० ॥

संडासनं च फणिहं च, सीहलिपासनं च आणाहि । आदंसगं च पयच्छाहि, दंतपक्खालणं पवेसाहि ॥ ११ ॥

व्याख्या—‘सण्डाशिकं’ नासिकाकेशोरपाटनं ‘फणिहं’ केशसंयमनार्थं कङ्कतकं, तथा ‘सीहलिपासनं’ ति वेणीसंयमनार्थं मूर्णमयं कङ्कणं, तमानय, ‘आदर्शे’ दर्पणं प्रयच्छ ‘दंतपक्खालणं’ दन्तपावनं मदन्तिके प्रवेशयेति गाथार्थः ॥ ११ ॥
पुयफलं तंबोलं, सूयं सुत्तनं च जाणाहि । कोसं च मोयमेहाए, सुप्पुक्खलणं च खारगालणं च ॥ १२ ॥

व्याख्या—पूरीफलं, ताम्बूलं, क्षुचीं तथा क्षत्रं ‘जानाहि’ ददस्व । ‘मोयमेहाए’ ति ‘मोचः’ प्रश्ववणं-कार्यिका, रात्रौ प्रश्ववणार्थं वारकादिभाजनं (पात्रो हति लोकविश्रुतं) आनय, बहिर्गन्तुमसमर्था रात्रौ मयादतो मम यथा बहिर्गमनं न भवति तथा कुरु । अन्यस्मिन्नप्यधमकार्ये नियोजयन्ति । क्षुष्यं उद्ध्वलं तथा सर्जिकादेः क्षारस्य बालनकमित्येवमाहुपकरणं सर्वमप्यानयेति गाथार्थः ॥ १२ ॥

चंदालणं च करणं च, वज्जधरं च आउस्सो ! खणाहि । सरवायं च जायाए, गोरहणं च सामणोराए ॥ १३ ॥

व्याख्या—ए[वमे]तत् पूर्वोक्तं स्त्रीकिङ्करत्वं बहुभिः पुरुषैः कृतं, बहवः कुर्वन्ति, करिष्यन्ति च परे । ये पुरुषाः भोगा-
ऽभिमुखारस्ते एवं दासप्रायाः शगान्धाः स्त्रीणां वशवर्तिनः त(य)था वागुरापतितः परवशो भूया हव (?) न स्पन्दितुमपि
शक्नोति, तथाऽसावपि परवशत्वाद्भोजनादि क्रिया अपि कर्तुं न लभते । तथा ' प्रेष्य हव ' मौल्यगृहीतकिङ्कर हव वर्चः-
शोधनादावपि नियोज्यते । तथा स स्त्रीवशः पुमान् पशुभूत इव कर्तव्याकर्तव्यविवेकरहितत्वात् हिताऽहितप्राप्तिपरिहार-
भूयत्वाच्च, यदि वा स स्त्रीवशको दासभृगप्रेष्यपशुभ्योऽप्यधमत्वाच्च कश्चित्, सर्वाधमत्वाच्च कस्याऽपि समः, सा काऽप्यु-
पमा नास्ति याऽस्याधमस्य दीयत इति गार्थः ॥ १८ ॥ अथोपसंहारमाह—

एवं तु तासु विन्नप्यं, संश्वं संवासं च वज्जिजा । तज्जातिया इमे कामा-ऽवज्जकरा य एवमक्खाया ॥ १९ ॥

व्याख्या—इत्येतत् पूर्वोक्तं स्त्रीणां विन्नप्यं सर्वं मायाप्रपञ्चकारणं, अतस्त्वाभिः सह संवासः परिचयो वा विवेकिना
नरेण त्याज्य एव । स्त्रीसंसर्गादुत्पन्नाः कामभोगाः ' अवयकराः ' पापहेतवः, अधोगतिदायकाश्चेत्येतत् तीर्थकरणधरै-
रभिहितमिति गार्थः ॥ १९ ॥

एवं भयं ण सेयाय, इह से अवपगं निसंभित्ता । नो इत्थि णो पसुं भिक्खु, णो सयं पाणिणा णिलिजेज्जा ॥

व्याख्या—एवं पूर्वोक्तं स्त्रीसङ्गादिकं सर्वं भयकारणं, न श्रेयस्कारणं, एतावता स्त्री सम्पर्को न श्रेयसे, इति ज्ञात्वा
स्त्रीसम्पर्कादात्मानं नित्यं सन्मार्गे वयवस्थाप्य यत् कुर्यात्तद्दर्शयति—न स्त्रियं नाऽपि पशुं ' लीयेत ' आश्रयेत—स्त्रीपशुभ्यां

४ स्त्री-
परिज्ञा-
ऽवययने
द्वितीयो-
द्देशके-
सुदूरं
वर्जनी-
यत्वं
स्त्रीसङ्गस्य ।

सह संवासं परित्यजेत्, स्त्रीपश्चादिकं स्वेन पाणिना न स्पृशेदिति गार्थः ॥ २० ॥

सुविमुद्धलेसे मेहावी, परकिरियं च वज्जए नाणी । मणसा वयसा काएणं, स्वप्पास्सहे अणगारे ॥ २१ ॥

व्याख्या—सुविमुद्धलेश्यो 'मेधावी' पण्डितः परकियां संवाहनादिकां वर्जयेत् 'ज्ञानी' विदितवेद्यः । किमुक्तं भवति ? अन्यस्य किमपि विषयार्थिना [न] विधेयं नाऽप्याऽत्मना स्त्रिया पादवाचनादिकं कारयेत्, मनसा वाचा कायेन करणकारणाऽनु-
मतिभेदेनाऽब्रह्म वर्जयेत् । तथा सर्वानपि परीपहान् अधिसेहेत् । एव सर्वस्पर्शसहोऽनगारः—साधुर्भवतीति गार्थः ॥ २१ ॥
क एवमाहेति दर्शयति—

इच्चैवमाहु से वीरे, हुयरए हुयमोहे से भिक्खू ।

तस्सा अज्झरथविमुद्धे सुविमुक्के, आमोक्खाए परिवएज्जासि ॥ २२ ॥ ति वेमि

व्याख्या—इत्येतत् पूर्वोक्तं सर्वं स्त्रीसंस्ववपरिहरणादिकं श्रीवीरो भगवान् 'आह' उक्तवान् । हुतरजा हुतमोहः, यत् एवं तस्मात्स भिक्षुरध्यात्माविमुद्धः (सु)विमुक्तः स्त्रीसंस्पर्शेण, आमोक्षाय—अशेषकर्मक्षयं यावत् संयमोद्योगवान् भवेत्, इतिः परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥ २२ ॥ स्त्रीपरिज्ञाध्ययनं चतुर्थं परिसमाप्तम् ॥ ४ ॥

इति श्रीपरमसुविहितस्वरतर्गच्छविभूषणश्रीमत्साधुरङ्गगणिवरगुम्फितायां श्रीमत्तद्व्रजकृताङ्गदीपिकायां चतुर्थे
स्त्रीपरिज्ञाध्ययने द्वितीयोद्देशकः समाप्तस्तत्समाप्तौ च समाप्तमिदं चतुर्थमध्ययनम् ।

निचं तसे पाणिणो थावरे य, जे हिंसती आयसुहं पडुच्च ।
जे लूसए होइ अदत्तहारी, ण सिक्खती सेयवियस्स किंचि ॥ ४ ॥

न्याख्या—तथा ये पुरुषाः हिंसारसिकाः आत्मसुखार्थिनः, आत्मसुखहेतवे त्रसस्थावरान् प्राणिनो दनन्ति । तथा ये

प्राणिनां लूपाः—ध्वंसकाः, अदत्तहारिणः, परद्रव्यापहारिणः, तथा 'सेयवियस्स' चि प्रत्याख्यानादिक्रमपि नाऽभ्यसन्ति, अविरताः अप्रत्याख्यानिनः काकर्मोसादेरन्यनिवृत्ता इति गार्थः ॥ ४ ॥

पामाभिम्पणे बहुणेतिवाती, अनिञ्जुते घातमुवेति चाले ।

णिहोणिसं गच्छति अंतकाले, अहोसिरं कटु उवेइ दुग्गं ॥ ५ ॥

न्याख्या—य ईदृशो भवति स अधोगतं याति, अधः शिरः कृत्वा 'दुग्गं' विषमं घातनास्थानमुपैति, स इति कः ? यः 'पामाभि' धृष्टः प्राणिनामतिपाति-विनाशकः, अतिपात्याऽपि प्राणिनो धार्ष्ट्याद्वदति, यथा वेदाऽभिहिता हिंसा हिंसैव न भवति इत्यादि धार्ष्ट्यात्प्रगल्भते । तथा 'अनिर्हुतः' कदाचिद्रूप्यनुपशान्तः क्रोधाग्निना प्रज्वलनेवत्वात्वे यो चालो रागाद्वेपोदयवर्त्ती, सोऽन्तकाले-मरणकाले 'णिहो' चि, न्यग्-अधस्तात् 'णिसं' चि अन्धकारमयोऽन्धकारं गच्छति, अवाहशिरा नरके पततीत्यर्थः ॥ ५ ॥ अथ नारका यदनुभवन्ति तद्दर्शयितुमाह—

हण छिंद्ह भिंद्ह पं दंडेह, सहे सुणिता परहन्मियाणं ।

ते नारगा ऊ भयभिन्नसन्ना, कंखंति कं नाम दिसं वयामो ? ॥ ६ ॥

व्याख्या—महापापकारिणस्वितर्यमनुष्याः नरकेषुत्पद्यन्ते । ते चाऽन्तर्मुहूर्त्तेन निर्द्वेनाण्डवसन्निभानि शरीराणि निष्पादयन्ति । पूर्वमपर्याप्तकास्वतोऽन्तर्मुहूर्त्तेन पर्याप्तका जायन्ते । ततश्च तत्रोत्पन्नाः परमाधार्मिकानां भयानकान् शब्दान् प्रवदन्ति । तद्यथा—हण, छिन्द, भिन्द—इत्यादिकाम् कर्णाऽसुखप्रदान् शब्दान् श्रुत्वा भयोद्भ्रान्तलोचनाः—भयेन नष्टसंज्ञाः, कां दिशं ब्रजामः ? कं शरणं ब्रजामः ? कुत्र गतानामस्माकमेवम्भूतस्यास्य महाघोरारवदालणस्य दुःखस्य त्राणं स्यादित्येवं भयोद्भ्रान्ताः कांक्षन्तीति गार्थार्थः ॥ ६ ॥

ते च भयोद्भ्रान्ताः नश्यन्ति—इवस्तवः पलायन्ते, ततश्च यदनुभवन्ति तदर्शयितुमाह—

इंगालरासिं जलियं सज्जोतिं, ततोवमं भूमिमणुक्रमंता ।

जे डड्डमाणा कलुणं थणंति, अरहस्सरा तत्थ चिराट्ठितीया ॥ ७ ॥

व्याख्या—‘ज्वलितां’ खादिराङ्गारज्वलितज्वालाकुलां सह ‘ज्योतिषा’ उद्द्योतेन वर्चत इति सज्जोतिर्भूमिस्त्वदुपमां अङ्गारसन्निभां भूमिमाक्रमन्तस्ते नारकाः दन्दह्यमानाः ‘करुणं’ दीनं ‘स्वनन्ति’ आक्रन्दन्ति । ते च नारका महानगर-दाहाऽधिकेन तापेन दह्यमानाः ‘अरहःस्वराः’ प्रकटस्वराः महाक्रन्दस्वराः, ‘तत्र’ नरकावासे चिरस्थितिकाः—उत्कृष्टतस्त्र-यस्त्रिंशत्सामरोपमानि जघन्यतो दशवर्षसहस्राणि यावच्चिष्टन्तीति गार्थार्थः ॥ ७ ॥

सया य कलुषं पुण धम्मटाणं, गाढोवणीयं अविदुक्खधम्मं ॥ १२ ॥

व्याख्या—तस्मिन्नास्मिन् पवित्रो जन्तुल्लिङ्गाऽऽकृतौ गुहायां ज्वलनावर्त्ते स्वरूपं दुश्चरितमज्ञानम् 'लुप्तप्रज्ञो' अष्ट-
स्मृतिको दन्दहते 'सदा' सर्वकालं करुणप्रायं दुःखरूपं पापकर्मणा ढौकितं ईदृशं [धर्म]स्थानं ते वराका अकुतधर्माणः
प्राप्नुवन्तीति भाष्यार्थः ॥ १२ ॥

चत्तारि अगणीओ समाराभित्ता, जाहिं कूरकम्ममाऽभितवोति चालं ।

ते तत्थ चिद्धंतिऽभितप्पमाणा, मच्छा व जीवंतुवजोतिपत्ता ॥ १३ ॥

व्याख्या—चतुर्द्विंशति चतुरोऽग्नीन् 'समारभ्य' प्रज्वाल्य यत्र नरकावासे 'कूरकर्मणि' नरकपालाः नारकानभि-
तापयन्ति, भटिन्नवत्पचन्ति । ते तु नारका जीवा एवमभितप्पमानाः—कदर्थ्यमानाः स्वकर्मनिगडवद्भास्वत्रैव प्रभूतं कालं
नरके तिष्ठन्ति । दृष्टान्तमाह—यथा जीवन्तो मत्स्याः अग्नेः समीपं प्राप्ताः परवशत्वादन्यत्र गन्तुमसमर्थास्त्वत्रैव तिष्ठन्ति,
मत्स्या हि अग्नितापोऽत्यन्तमाकुला भवन्ति, तथा तेऽपि अभितप्पमाना महादुःखमनुभवन्तीति भाष्यार्थः ॥ १३ ॥

संतच्छणं नाम महाहितावं, ते नारया जत्थ अस्साहुकम्ममा ।

हरथेहि पाण्हि य वंधिज्जणं, फलणं व तच्छंति कुहाडहत्था ॥ १४ ॥

व्याख्या—संतत्क्षणं नाम स्थानमस्ति यत्र नारकाः 'सन्तक्ष्यन्ते' छिद्यन्ते, यत्र नरकावासे निरनुकम्पाः 'कुठार-

हस्ताः ' परशुपाणयो नरकपालाः अत्राणान् नारकान् हस्तैः पादैश्च बद्ध्वा ' फलकमिव ' काष्ठखण्डमिव ' तक्षुवन्ति ' छिन्दन्तीति गार्थः ॥ १४ ॥ अपि च—

रुहरे पुणो वक्त्रसुस्त्रियंगे, भिन्नुत्तमंगे परिवत्तयन्ता ।

पयन्ति णं ते नरए पुरन्ते, सजीवमच्छे व अओकवच्छे ॥ १५ ॥

व्याख्या—ते परमाध्वार्मिकारत्नान् नारकान्स्वकीये रुहरे तप्तकवचां प्रक्षिपे पुनः पचन्ति । कथम्भूतान् ? ' वर्चः ' अमेध्यं, तेन खरण्डितगात्रान्, पुनः कथम्भूतान् ? भिन्नोत्तमाङ्गान्—चूर्णीकृतशिरसः, कथं पचन्ति ! परिवर्त्तयन्तः—उत्तानान् अवाङ्मुखान् वा कुर्वन्तः, " ण " मिति वाक्यालङ्कारे, पुरन्तः—हृत्स्वतो विह्वलमात्मानं निक्षिपन्तः सजीवमत्स्यान् आपसकवल्गामिवेति गार्थः ॥ १५ ॥

नो चेव ते तत्थ मसी भवन्ति, ण मिज्जती तिवऽभिवेयणाए ।

तमाणुभावं अणुवेदयन्ता, दुक्खन्ति दुक्खी इह दुक्कडेणं ॥ १६ ॥

व्याख्या—ते नारका एवं पच्यमाना अपि नैव भस्मीभवन्ति—न भस्मसाज्जायन्ते । तत्र तेषां या वेदना प्रादुर्भवति, तत्राऽन्या सा काऽपि वेदना नास्ति या तथा उपमीयते । एतावता तीव्रां वेदनां वाचामनोचरामसह्यामनुभवन्ति । ते तु वेदनाऽवगाढा अपि न श्रियन्ते, कृताऽनेकदुःकर्मत्वात् । प्रभूतमपि कालं छेदन्, भेदन्, दहन, तक्षण, शूलारोपण, कुम्भी-

व्याख्या—ते नारकाः परमाधार्मिकैर्हन्यमानाः नष्टा, पुनर्नारकैः पूर्णे नरके अन्यस्मिन् पतन्ति महादुष्टरूपे, ततस्ते नारका अशुचिमेवाऽहारयन्तश्चिरं तिष्ठन्ति । महाऽभिधापे—महामन्त्रापोषेते नारकाः स्वकर्मावबद्धाः कुमिभिर्नरकपाल-
विकृष्वितैः परस्परदीरितैः स्वकर्मदौकितैः स्तुद्यन्ते—भक्ष्यन्त, इति गार्थार्थः ॥ २० ॥

सदा कसिपं पुण धम्ममठाणं, गाढोवणीयं अतिदुक्खधम्मं ।

अंदूसु पखिप्य विहत्तु देहं, वेहेण सीसं सेऽभितावयंति ॥ २१ ॥

व्याख्या—‘सदा’सर्वकालं‘कृतस्मिन्’प्रतिपूर्णं तत्र नरके धर्मप्रधानं, स्थितिः—स्थानं नारकाणामस्ति । तच्च—प्रलयाऽति-
रिक्ताऽनिवातादीनामत्यन्तोष्णरूपत्वात् दृढैर्निकाचितावस्थैः कर्मभिर्नारकाणामुपदौकितं, अतीव दुःखं असातावेदनीयं
, धर्मः’स्वभावो यस्य, तस्मिन्नेवंविधे धर्मप्रधाने स्थाने स्थितो जन्तुः ‘अन्दुषु’निगडेषु देहं ‘विहत्त्य’प्रक्षिप्य
शिरश्च ‘से’तस्य नारकस्य ‘वेधेन’रन्ध्रोत्पादनेन शिरोऽभिधापयन्तीति, कीलकैश्च सर्वाण्यप्यङ्गानि वितत्य चर्मव
त्कीलयन्तीति गार्थार्थः ॥ २१ ॥ अपिच—

छिंदिति बालाथ खुरेण नक्कं, उट्टे वि छिंदिति दुवे वि कण्णे ।

जिब्भं विणिक्कस्स विहरिथमेत्तं, तिक्खाहिं सूलाहिंऽभितावयंति ॥ २२ ॥

व्याख्या—ते परमाधार्मिकाः बालाः अहानित्वात् सर्वदा वेदनाव्यथितस्य पूर्वदुश्चरितस्मरणपूर्वकं क्षुरप्रेण नाथिकां

छिन्दन्ति, ओष्ठौ कर्णावपि छिन्दन्ति । तथा मद्यमांसरसगृह्यस्य मृषाभाषिणश्च जिह्वां विवस्त्रितमात्रामाकृष्य तीक्ष्णशूला-
भिरभिवापयन्ति-विध्यन्ति अपनयन्ति चेति गाथार्थः ॥ २२ ॥

ते तत्पमाणे तलसंपुडव, रातिदिद्यं तस्य थणंति बाला ।

गलंति ते सोणियपूयमंसं, पज्जोइया खारपादिद्धियंणा ॥ २३ ॥

व्याख्या—ते नारकाभिज्ञवनाशिकौष्ठकर्णाः रुधिरं 'क्षरन्तो' झरन्तो यस्मिन्प्रदेशे रात्रिदिनं गमयन्ति, तत्र 'बाला',
अञ्जास्तालसम्पुटा इव-पवनेरिताः शुष्कतालपत्रसञ्चया इव 'स्वनन्तो' दीर्घमाक्रन्दन्तस्त्रिष्वन्ति । 'प्रद्योतिता' वह्निना तापिताः
क्षारेण [प्र]दिग्धाद्गाः शोणितं पूयं मांसं च गलन्तीति गाथार्थः ॥ २३ ॥ किञ्च—

जइ ते सुता लोहितपूयपाई, बालागणतिथयगुणा परेणं ।

कुंभी महंताहियपोरसीया, समूसिया लोहियपूइपुण्णा ॥ २४ ॥

व्याख्या—पुनः सुधर्मस्वामी जम्बूस्वामिनं प्रत्याह—त्वया 'श्रुता' आकर्णितः ? श्रीमहावीरप्रतिपादिता लोहितपूय-
पाचिनी कुम्भी, यस्या लोहितं पूतिसहितं पच्यते, एवविधा कुम्भी त्वया श्रुता । परं-कथम्भूता कुम्भी ? बालाऽग्नितेजो-
गुणा-प्रकर्षणं तस्मा, 'महती' बृहत्तरा 'पोरसीय'ति पुरुषप्रमाणा अधिकं समुच्छ्रिता उद्भ्रिकाऽऽकृतिः समन्ततोऽग्निना
प्रज्वालिता बीभत्सदर्शना, एवंविधा कुम्भी श्रीमहावीरेण प्रतिपादिता त्वया श्रुतेति गाथार्थः ॥ २४ ॥

अथ द्वितीयोद्देशकः ।

उक्त प्रथमोद्देशकः, अथ द्वितीयः समारभ्यते—

अहावरं सास्यदुक्खधम्मं, तं मे पक्खत्तामि जहातहेणं ।

बाला जहा दुक्कडकम्मकारी, वेदंति कम्महां पुरे कडाहं ॥ १ ॥

न्याख्या—अथाऽनन्तरं याश्चतदुःखधम्मं—अध्विनियेपमपि कालं अविद्यमानसुखलेशं यावदायुस्तावदुःखमेवास्ति, तदहं ‘याथातथ्येन’ यथा न्यवस्थितं तथा वक्ष्ये ‘बालाः’ परमार्थमज्ञानाः यथा कृतानि पुरा कृतानि दुष्कृतानि तथैव वेदयन्ति—अनुभवन्ति । तथैव कथयामीति भाषार्थः ॥ १ ॥ तदेवाह—

हत्थेहि पादेहि य बांधिऊणं, उदरं विकत्तांति खुरासिएहिं ।

गिह्लितु बालस्स विहतु देहं, वद्धं थिरं पिट्ठितो उद्धरंति ॥ २ ॥

न्याख्या—ते परमाधार्मिकाः नारकान् हस्तपादेषु बद्ध्वा क्षुरप्रासिभिर्नाविधैरायुधविशेषैर्वेदारयन्त्युदरम् । तथा ‘बालस्य’ अकिञ्चित्कारस्याऽपरस्य लज्जटादिभिर्विविधं हत्वा देहं गृहीत्वा च पुष्टिदेशे ‘वधं’ चर्म ‘उद्धरन्ति’ विकर्त्तयन्ति वामतो दक्षिणतः पुष्टितोऽग्रतश्च शरीरस्य चर्म पातयन्तीति भाषार्थः ॥ २ ॥

बाहूं पकत्तंति समूलतो से, मुहं(धूलं) वियासं मुहे आदहंति ।
रहंसि जुत्तं सरयंति बालं, आरस्स विंधंति तुदेण पिट्ठे ॥ ३ ॥

व्याख्या—ते परमाधार्मिकास्तिष्ठुषु नरकपृथिवीषु नारकाणा मूलत आरभ्य बाहून् प्रकर्तयन्ति । अपरासु चतसृषु परमाधार्मिकाऽभावात्नारका एव नारकाणां बाहून् छिन्दन्ति । तथा-अनिच्छतोऽपि नारकस्य × मुखं विदार्य बृहत्तमा-
ऽयोगोलं बलादपि मुखे प्रक्षिपन्ति × आसमन्ताद्दहन्ति । तथा-रथेऽभिनवर्णे योजयन्ति । प्राग्जन्मकृतं दुष्कृतं स्मारयन्ति ।
त्रपुणानवसरे त्वं मद्यपश्चासीः, स्वर्गोत्सभक्षणवसरे तव र्गोत्समतीव प्रियमासीत्-किमिति स्वर्गोत्सं न खादसीति । ‘आरभ्य’
कोपं कृत्वा प्रतोदेन प्रष्टिदेशे विध्यन्तीति गार्थार्थः ॥ ३ ॥

अयं व तत्तं जलियं सजोयं, तज्जवमं भूमिमणुकसंता ।

ते डडझमाणा कलुणं थणंति, उलुचोइया तत्तजुगेसु जुत्ता ॥ ४ ॥

व्याख्या—तमाऽयोगोलकसदृशीं ज्वलितां ज्योतिर्भूतां तप्तवपुषां वा भूमीं गच्छन्तस्ते दह्यमानाः करुणं ‘स्वप्नन्ति’
आरुन्ति । तथा तप्तेषु शुणेषु युक्ताश्चक्षुमिदमशक्ताः गलिवलीवर्द्वा इवेषुणा-प्रतोदादिना प्रेरिताः विध्यन्तः करुणमारु-
न्तीति गार्थार्थः ॥ ४ ॥

× × एतच्चिन्हान्तर्गतपाठस्थाने “मुखे विकाशं कृत्वा ‘स्थूलं’ बृहत्तत्तायोगोलादिकं प्रक्षिपन्त” एवमस्ति बृहद्भूतौ ।

अथगङ्गा-
सूत्रं
दीपिका-
नितम् ।

॥ ८२ ॥

हन्यन्ते मुद्गरादिभिरत्यन्तं पिष्टा अपि शुभूर्ध्वोऽपि न भ्रियन्ते, अपितु पारद्वन्मिलन्तीति गार्थः ॥ ९ ॥ अपि च—

तिक्त्वाहिं सूलाहिऽभितावयति, वसोवगं सावययं व लङ् ।

ते सूलविद्धा कलुषं यणंति, एणंतदुक्खं दुहओ गिलाणा ॥ १० ॥

व्याख्या—ते नरकपालाः दुष्कृतकारिण नारकं तीक्ष्णाभिरयोमयीभिः शूलाभिरभितापयन्ति, यथा व्याधाः श्वापदं कालपृष्ठकरादिकं स्ववशं कृत्वा कदर्थयन्ति, तथा तेऽपि नारकान् कदर्थयन्ति, परं शूलाभिर्विद्धा अपि न भ्रियन्ते । केवलं करुणं 'स्वनन्ति' आक्रन्दन्ति । तथा एकान्तेनाऽन्तर्वहिश्च भ्लानाः—अपगतप्रमोदाः सदा दुःखमनुभवन्तीति गार्थः ॥ १० ॥

सदा जलं नाम निहं महंतं, जंसी जलंतो अगणी अकट्टो ।

चिट्ठंति वद्धा बहुकूरकम्मा, अरहस्सरा केइ चिरट्ठित्थिया ॥ ११ ॥

व्याख्या—तत्र नरके × 'निहं' माघावस्थानं विद्यते, यत्र कर्मवशनाः प्राणिनो हन्यन्ते । तत्कथम्भूतं ? सदा 'ज्वलद्' देदीप्यमानं उष्णं, महद्विस्तीर्णं, यन्नाऽग्निरकाष्ठः प्रज्वलन्नास्ति । तत्रैवंविधे स्थाने बहुकूरकर्माणो 'अरहःस्वराः' बृहदा-क्रन्दशब्दाधिरस्थितिकाः—प्रभूतकालस्थितयस्त्विष्टन्तीति गार्थः ॥ ११ ॥

चिया महंतीड समारभिन्ना, हुब्भंति ते तं कलुषं रसंतं ।

× "निहन्यन्ते प्राणिनो यस्मिन्" इति हर्ष० ।

५ नरक-

विमत्त्य-

व्ययने

द्वितीयो-

इत्यके

वैविध्यं

नारक-

विडम्बना-

नाम् ।

॥ ८२ ॥

आवद्वर्ती तस्य असाहुकन्मा, सप्यी जहा पडियं जोइमज्जे ॥ १२ ॥

व्याख्या—तत्र परमाऽधार्मिकाः अग्निमयीं महतीं चित्तां निष्पाद्य महाराटिशब्दं कुर्वणं, पूरकुर्वन्तमपि नारकमग्नि-
चित्तायां प्रक्षिपन्ति । ततस्ते नारकाः वराकाः विलीयन्ति, कृताऽसाधुकर्मणीणोऽनाचारिणो नारकाः, यथा सर्पिः—घृतं अग्नि-
मध्ये पतितं सद्य एव विलीयते, सर्वथा विलयं याति । परं नारका न भ्रियन्त एव, पारदवत्पुनः समिलन्तीति भाथार्थः ॥ १२ ॥

अथ पुनरन्यदुःखप्रकार दर्शयति—

सदा कसिणं पुण धम्मटाणं, गाढोवणीयं अइदुक्खधम्मं ।

हरथेहिं पाएहि य बंधिऊणं, सत्तुं व दंडेहि समारभंति ॥ १३ ॥

व्याख्या—तत्र गाढोपनीतं कर्मभिरेवंविधं धर्मस्थानमस्ति । तत्र ते नरकपालाः नारकान् हरतपादेव बद्ध्वा शत्रुमिव
दण्डैस्ताडयन्तीति भाथार्थः ॥ १३ ॥

भंजंति बालस्स वहेण पुट्ठीं, सीसंपि भिदिति अओघणेहिं ।

ते भिन्नदेहा फलगं व तट्टा, तत्ताहिं आराहिं नियोजयंति ॥ १४ ॥

व्याख्या—ते परमाऽधार्मिकाः ‘बालस्य’ अज्ञानिनो नारकस्य दण्डादिभिः पुष्टिं मञ्जन्ति । शिरोऽप्ययोमयेन घनेन
भिन्दन्ति—चूर्णयन्ति । ततस्ते नारकाः भिन्नदेहा—श्चूर्णिताऽङ्गोपाङ्गाः फलकमिव उभाभ्यां पार्श्वभ्यां तक्षिताः—तत्कृताः

ते भिन्नदेहा रहिरं वसन्ता, उन्मुद्धगा धरणीतले पडन्ति ॥ १९ ॥

व्याख्या—पूर्वमस्य इव-जन्मान्तरवैरिण इव परमाऽधार्मिकाः, अथवा जन्मान्तरवैरिणो वा नारकाः, नारकाणां सरोधं शरीराणि, समुद्गराणि मुञ्चलानि गृहीत्वा भञ्जन्ति-गाढप्रहारैश्चूर्णयन्ति । ते तु पुनरत्राणाः शस्त्रप्रहारैः रुधिरमुद्ध-मन्तो अधोमुखा धरणीतले पतन्तीति भाथार्थः ॥ १९ ॥

अणासिया नाम महासियाला, पागलिभणो तरथ सया स्कोवा ।

खज्जन्ति तरथा बहुकूरकम्मा, अदूरया संकलियाहि बद्धा ॥ २० ॥

व्याख्या—वस्मिन्नारके एवंविधाः महाभृगालाः सन्ति, परं वैक्रियाः परमाऽधार्मिकरचित्वाः, कथम्भूताः ? महादेह-प्रमाणाः 'अनञ्जिताः' बुभुक्षिताः 'प्रगलिमताः' अतिरौद्ररूपाः अतिवृष्टाः निर्भयाः सन्ति । सदा कुपितैस्त्वैः भृगालैस्ते नारका भक्षयन्ते-खण्डशः क्रियन्ते । भृंखलादिभिर्बद्धाः-अयोमयनिगडनिगडिताः, 'अदूरगाः'-परस्परसमीपवर्त्तिनस्त्वैः शृगालैर्भक्षयन्त इति भाथार्थः ॥ २० ॥ किञ्च—

सयाजला नाम नदीभिदुग्गा, पविज्जलं लोहविलीणतत्ता ।

जंसीभिदुग्गांसि पवज्जमाणा, एगायताणुक्रमणं किरन्ति ॥ २१ ॥

व्याख्या—तत्र तस्मिन्नारके, सदाजला नाम नित्यवाहिनी अगाधा अलब्धपारा महाविषमा नदी समस्ति, अनितवत्तं,

सद्विलीनं-द्रवीभूतं यद्येहं-अयस्तादृशजला । द्रवीभूतोष्णलोहसदृशपानीया सदाजला बहति, तस्यां च अभिमदुर्गार्यां नद्यां प्रपद्यमानाः नारका [एकाकिनो] अत्राणाः अनुक्रमणं-तस्यां गमनं प्लवनं कुर्वन्तीति गार्थः ॥ २१ ॥

पुनर्नारिकाणां दुःखविशेषं दर्शयितुमाह—

एयादं फासादं फुसंति बालं, निरंतरं तस्थ चिरद्वितीयं ।

ण हन्ममाणस्स उ होइ ताणं, एगो सयं पच्चणुहोइ दुक्खं ॥ २२ ॥

व्याख्या—एतानि पूर्वोक्तानि ‘स्फर्शानि’ दुःखानि ‘बालं’ नारकं बहुकालं यावत् ‘स्पृशन्ति’ दुःखयन्ति । ‘निरन्तरं’ विश्रामरहितं × “अच्छिन्नमेतलपमित्तं पि, नत्थि सुहं दुक्खमेव अणुवद्धं । नए नेरईयाणं, अहोनिस्स पच्चमाणाणं ॥ १ ॥” इति वचनात्तत्रस्थो नारकः ‘एको’ असहाय एव, यदर्थं पातकमर्जितं ते तु दूरे स्थिताः, स त्वेकाग्रयेव नरकाऽनले पच्यते । स्वकर्मफलशुभो हि जन्तवः, न कोऽपि दुःखं संविमज्ज्य गृह्णाति । यतो “सया परिजनस्याऽर्थे, कृतं कर्म सुदारुणम् । एकाकी तेन दह्येहं, गतास्ते फलभोगिनः ॥ २ ॥” इति गार्थः ॥ २२ ॥ किञ्चाऽन्यत्—

× “तत्र चिरस्थितिकं त । हन्यमानस्य नारकस्य न किञ्चिन्नाणं स्यात्, यथा शीतेन्द्रेण लक्ष्मणस्य नरकदुःखमनुभवतत्त्वापो-
द्यतेनापि न त्राणं कृतमिति ।” हर्ष० ।

१ अक्षिप्तिमीलनमात्रमपि नास्ति सुख दुःखमेवानुबद्धम् । निरये नैरयिकाणा अहर्निशं पच्यमानानाम् ॥ १ ॥

अथ पठं वीरस्तुत्यध्यायनम् ।

—ॐ नमः—

उक्तं पञ्चमाऽध्ययनं, साम्प्रतं पठुं प्रारभ्यते । तत्र नरकविभक्त्यध्यायनं श्रीमहावीरवर्द्धमानस्वामिना प्रतिपादितं, तस्याऽनेन गुणकीर्तनद्वारेण चरितं प्ररूप्यते, प्रणेतुर्महिमावर्णने शास्त्रस्याऽपि महिमेव दीप्यते, अत एव श्रीवीरस्वतनं प्रारभ्यते । तत्रेयमादिगाथा—

पुच्छिस्तु णं समणा माहणा य, अगारिणो या परतिस्थिया य ।

से के ? इमं नितियं धम्ममाहु, अणोलिसं साहुसमिक्खयाए ॥ १ ॥

व्याख्या—नरकविभक्तिं श्रुत्वा संसारादुद्दिनमनसः श्रीसुधर्मस्वामिनमप्राप्तुः—पृष्टवन्तः, यथा केनैवम्भूतो धर्मः संसारोत्तरणसमर्थः प्रतिपादितः ? अथ के पृष्टवन्तः ? णमिति वाक्याऽलङ्कारे, भ्रमणाः ब्राह्मणास्तथाऽगारिणः क्षत्रियादयः, ये च शाक्यादयः परतीर्थिकासते पृष्टवन्तः । किम् ? तदिति दर्शयति । ‘से के इमं’ति स कः ? य इमं धर्मं भवजल-निधितारणतरण्डप्रायं ‘आह’ उक्तवान् । ईदृशमनन्यसदृश-मतुल्यमित्यर्थः । ‘साहुसमीक्षया’ तत्त्वपरिच्छिन्ना यदि वा ‘साहुसमीक्षया’ समतयोक्तवान् इति भाषार्थः ॥ १ ॥ अथ तस्यैव ज्ञानादिगुणाऽवगतये प्रश्नमाह—

कहं च पाणं कहं दंसणं से, सीलं कहं नायस्तुत्तस्स आसी ? ।

६ वीरस्तु-
त्यध्यायने
वीरविभो-
गुणवर्ण-
नारम्भः ।

जाणासि णं भिक्खु ! जहातहेणं, अहासुतं ब्रूहि जहा णिसंतं ॥ २ ॥

व्याख्या—कथम्भूतं तस्य भगवतो ज्ञानं ? कथम्भूतं च ' से ' तस्य दर्शनं ? शीलं च यमनियमरूपं, कीदृशं ' ज्ञात-
सुतस्य ' भगवतो महावीरस्याऽसीदभूत् ? यदेतन्मया पृष्ठं तद्विक्षो—सुधर्मस्वामिन् ! याथावद्येन त्वं जानासि, यथा
सम्यगवगच्छसि, णमिति वाक्याऽलङ्कारे, तदेतत्सर्वं यथा श्रुतं त्वया, यथाऽवधारितं, यथा दृष्टं तथा सर्वं ' ब्रूहि ' कथय ।
एवं पृष्ठः सुधर्मस्वामी जन्मवृत्त्याऽदिपृच्छकानां पुरः श्रीवर्द्धमानस्वामिनो गुणान् कथयतीति गाथार्थः ॥ २ ॥ तदेवाह—
खेयन्नए से कुसले महेस्सी, अणंतनाणी य अणंतदंस्सी ।

जसंसिणो चक्खुपहे ठियस्स, जाणाहि धम्मं च धिदं च पेहा ॥ ३ ॥

व्याख्या—स भगवान् खेदज्ञः—संसारान्तर्वर्तिनां जन्तूनां कर्मविपाकजं दुःखं वेत्ति तेन खेदज्ञः, कर्मविपाकजनित-
दुःस्वप्नं सर्वेषां जानातीति । अथवा क्षेत्रज्ञः—यथाऽवस्थिताऽत्मस्वरूपपरिज्ञानादात्मज्ञः, अथवा क्षेत्र-माकाशं, तज्जानातीति
क्षेत्रज्ञः—लोकाऽलोकस्वरूपज्ञाता । तथा ' कुशलः ' प्राणिनां कर्मोच्छेदनविधौ निपुणः, तथा महर्षिस्त(पश्चरणाब्रुष्टायी,
त)थाऽनन्तज्ञानी अनन्तदर्शी च । तथा त्रिशुवनव्यापकं यशोऽस्येति यशस्वी, तस्य लोकस्य चक्षुष्ये स्थितस्य, भवस्यकेवल्य-
वस्थायामिति । सर्वपदार्थाऽऽविर्भावनेन चक्षुर्भूतस्य भगवतः प्ररूपितं धर्मं जानीहि । तथा धृतिं रतिं च संप्रमे तस्य भगवतो
महोपसर्गैरप्यचलितस्वरूपस्य जानीहि—प्रेक्षस्व, एवंविधो भगवान् आसीत्तेनाऽयं धर्मः प्ररूपित इति गाथार्थः ॥ ३ ॥

धृगगडाङ्ग-
एवं
दीपिका-
निवस ।

॥ ८८ ॥

प्रभावसम्पन्न इन्द्रो गीयते, यथा हि देवेन्द्रः सर्वदेवानां ' नेता ' प्रणायको विशिष्टबलरूपैश्वर्यवर्णादिभिः प्रधानः, एवं भगवानपि सर्वेभ्योऽपि जगज्जन्तुजातेभ्यो लोकोचरत्वाद् बलरूपवर्णादिभिः सर्वोत्तमः ' लोकोत्तम ' इति वचनात् महानुभावश्चेति गाथार्थः ॥ ७ ॥ अपि च—

से पन्नया अक्खयसागरे वा, महोदही वा वि अणंतपारे ।

अणाइले या अकसाइभिस्सू, सक्के व देवाहिवई जुईसं ॥ ८ ॥

व्याख्या—स भगवान् प्रक्षया अक्षयः, न तस्य ह्येयवस्तुनि कापि प्रह्ला क्षीयते, अनन्तप्रज्ञत्वात् । यथा सागरः अक्षयः ' महोदही वा ' सामान्यसागरेभ्यो यथा महोदधिरिव-स्वयम्भूरमण इव, यथा महोदधिः सर्वसागरेभ्योऽधिकः ' अनन्तपारः ' अलव्यपारो गम्भीरोऽक्षोभ्यजलक्ष, तथा भगवानपि स्वयम्भूरमणादप्यनन्तगुणः । यथा सागरो (' अनाविलः—) अकलुषस्तथा भगवानपि कर्ममलाऽपगमादकलुषः । तथा अकपायो-कपायविप्रमुक्तः । तथा ' भिक्षुः ' सर्वत्रैलोक्य पूज्योऽपि मिश्रामात्रोपजीवित्वाद्भिक्षुरेवाऽसौ, नाऽक्षीणमहानसीलविष्णुपजीवतीति । तथा पुनर्भगवान् कीदृशः ? शक्र इव-देवाऽधिपतिरिव ह्युत्तिमान्-दीप्तिमान् । तथा श्रीवर्द्धमानस्वामी सर्वजगत्प्रधान इति गाथार्थः ॥ ८ ॥

से वीरिणं पडिपुन्नवीरिण, सुदंसणे वा णगस्सवासिट्ठे ।

सुरालए वासि सुदागरे से, विरायए णेगमुणोववेए ॥ ९ ॥

६ वीरस्तु-
त्यव्ययने
समुद्रा-
देरौपम्यं ।

॥ ८८ ॥

व्याख्या—अथ मेरोरुपमया भगवतो वर्णनं, यथा सुदर्शनाऽख्यो मेरुः सर्वपर्वतेषु श्रेष्ठस्तथा भगवान् श्रीमहावीरः सर्वैश्वर्यगुणेन श्रेष्ठः । कथम्भूतो भगवान् ? 'से वीरिएणं पडिपुजवीरिए' वीर्येण-बलवृत्तिसंहननादिभिः प्रतिपूर्णवीर्यः । तथा यथा मेरुः 'सुरालयः' स्वर्गस्त्वन्निवासिदेवानां 'मुदाकरो' हर्षजनकः, (अनेकैर्गुणैः) प्रशस्तवर्णरसगन्धस्पर्श-प्रभावादिभिरुपेतो विराजते, तथा भगवानपि सर्वगुणैरुपेतो विराजत इति गाथार्थः ॥ ९ ॥

सयं सहस्साण य जोयणाणं, तिकंडगे पंडगवेजयंते ।

से जोयणे णवणवतीसहस्से, उधुसिए हेटुसहस्समेगे ॥ १० ॥

व्याख्या—स मेरुर्योजनसहस्राणां शतमुच्चैस्त्वेन कीर्यते । तथा (त्रीणि कण्डकानि यस्य स) त्रिकण्ड(क)ः, भूमिमय १-जान्बूनदमय २-वैद्वर्यमय ३-भेदात् । तथा णण्डकवैजयन्तः-णण्डकवनं शिरसि व्यवस्थितं वैजयन्तीकरपं-पताकाप्रायं विद्यते । तथा स मेरुर्नवनवतियोजनसहस्राण्यूर्ध्वमुच्छ्रितः, अधोयोजनसहस्रमवगाढ इति गाथार्थः ॥ १० ॥

पुट्टे णभे चिट्टइ भूमिवाट्टिए, जं सूरिया अणुपरियइयंति ।

से हेमवन्ने बहुणंदणे य, जंसी रतिं वेदयंती माहिदा ॥ ११ ॥

व्याख्या—स मेरुर्नभोव्याप्य (भूमौ) तिष्ठति, यं सूर्याद्याः सर्वेऽपि ज्योतिष्काः प्रदक्षिणया अनुपर्यटन्ति परिभ्रमन्ती-त्यर्थः । 'से हेमवन्ने' सुवर्णवर्णस्तथा बहुनन्दनः, तथाहि चत्वारि वनानि, तत्र भूमौ भद्रशालवनं, ततः पञ्चयोजनशला-

स्यगडाङ्ग-

स्रवं

दीपिका-

निवतम् ।

॥ ९० ॥

व्याख्या—यथा निषधाख्यो गिरिवरः सर्वगिरीणामायतानां मध्ये दैव्येण श्रेष्ठः, तथा बलयायतानां मध्ये रुचको गिरिर्यथा प्रधानः, स हि रुचको मानुषोत्तरपर्वत इव बलयाकारेण व्यवस्थितोऽस्ति रुचकद्वीपे त्रयोदशमे, तथा भगवानपि तदुपमः । यथा निषधो दैव्येण प्रधानः, रुचको बलयाऽकारत्वेन सर्वगिरिषु श्रेष्ठः, तथाऽपरगुनीनां मध्ये प्रज्ञया-ज्ञानेन श्रेष्ठः, एवं तत्स्वरूपविद् उदाहृतवन्तः—उक्तवन्त इति गार्थः ॥ १५ ॥

अणुत्तरं धम्ममुद्दरइत्ता, अणुत्तरं ज्ञाणवरं झियाइ ।

सुसुक्कसुक्कं अपगंडसुक्कं, संखिदुवेगंतऽवदातसुक्कं ॥ १६ ॥

व्याख्या—स हि भगवान् अणुत्तर-मर्वोत्कष्टं धर्म उदीरयित्वा—प्रकाशयानुत्तरं ध्यानवरं ध्यायति । तथाहि—केवल-ज्ञानोत्पत्तेरनन्तरं सर्वोत्तमं धर्मं प्ररूपयामास भगवोस्त्वदनु योगनिरोधकाले स्रक्षं काययोगं निरुन्धन् शुक्लव्यानस्य तृतीयं भेदं स्रक्षमक्रियमप्रतिपाताख्यं ध्यायति, तदनु निरुद्धयोगश्चतुर्थं शुक्लव्यानभेदं व्युपरतक्रियमनिवृत्ताख्यं ध्यायति । तत्क्रयभूतं ? सुष्ठु-शुक्कत्वं-शुक्कम् 'अपगतगण्डं' निर्दोषाऽर्जुनसुवर्णवत् शुक्लं देदीप्यमानं, यदिवा [अप]गण्ड-मुदक-फेन, तत्तुल्यं, तथा शब्देन्दुवदेकान्ताऽवदातं शुक्लव्यानोत्तरभेदद्वयं ध्यायतीति गार्थः ॥ १६ ॥ अपिच—

अणुत्तरगं परमं महेसी, असेसकम्मं सुविसोहइत्ता ।

सिद्धिं गते साइमणंतपत्ते, नाणेण सीलेण य दंसणेणं ॥ १७ ॥

६ वीरस्तु-
त्यध्यायने
शालमल्या-
द्युपमा-
नत्वम् ।

॥ ९० ॥

व्याख्या—स भगवान् शैलेष्ववस्थायां *शुक्लध्यानचतुर्थभेदाऽनन्तर माद्यपर्यवसानां सिद्धिगतिं प्राप्तः । कथम्भूतां सिद्धिगतिं ? अनुत्तराद्र्यां, अनुत्तरा-सर्वोत्तमा, अद्या च लोकाग्रव्यवस्थिता । एवंविधा 'परमा' प्रधानां, महर्षिरशेषं कम विशोध्य-अपनीय विशिष्टेन ज्ञानेन दर्शनेन शीलेन च सिद्धिगतिं सम्प्राप्त इति गाथार्थः ॥ १७॥ पुनर्मगवतः स्तुतिमाह—
रुक्मवेसु णाए जह सामली वा, जंसी रतिं वेययंती सुवज्जा ।

वणेसु वा पांदणमाहु सेहं, नाणेण सीलेण य भूतिपण्णे ॥ १८ ॥

व्याख्या—वृक्षेषु यथा देवकुरुव्यवस्थितः शालमलीवृक्षो ज्ञातः-प्रसिद्धिं प्राप्तः । यत्र सुपर्णकुमारः-भवन्पतिदेव-विशेषाः अन्यतोऽप्यागत्य क्रीडारतिं वेदयन्ति, क्रीडां कुर्वन्तीत्यर्थः । वनेषु मध्ये यथा नन्दनं वनं 'श्रेष्ठं' प्रधानं, तदपि देवानां क्रीडास्थानं । तथा ज्ञानेन केवलाऽख्येन शीलेन-चारित्र्येण यथाख्यातेन 'श्रेष्ठः' प्रधानः, भूतिप्रज्ञः-प्रवृद्धज्ञानो भगवानपि 'श्रेष्ठः' प्रधानो महान् ज्ञेय इति गाथार्थः ॥ १८ ॥

धाणियं व सदाण अणुत्तरे उ, चंदो व ताराण महाणुभावे ।

गंधेसु वा चंदणमाहु सेहं, एवं मुणीणं अपाडिन्नमाहु ॥ १९ ॥

ॐ शुक्लध्यानश्चतुर्धा—पुहुत्तवियक्के सवियारी १, एगत्तवियक्कअवियारी २, सुहुमकिरियाअपाडिवाह ३, समुच्छिन्नकिरिए अनियट्टी ४, वृतीयभेदे केवलज्ञानोत्पत्तिः, अप्रतिपत्तस्वभावत्वात् ।

सरीसृपाश्च, जरायुजाः—पञ्चवो मनुष्याश्च *। संस्वेदजा—युकामत्कुणादयः, रसजाः—दधिसौवीरादिसमृद्धवाः, इत्यादिभेदमिन्नं जीवसङ्घातं प्रदर्शयिष्यन्ता तदुपधातदोषं दर्शयतीति गाथार्थः ॥ १ ॥

एयाद्ं कायाद्ं पवेदिताद्ं, एतेसु जाणे पडिलेह सायं ।

एतेण काएण य आयदंडे, एतेसु या विपरियासुवेत्ति ॥ २ ॥

व्याख्या—एते षडपि पृथिव्यादयः काया भगवद्भिः प्रवेदिताः, एतेषु सातं—सुख जानीहि । एते सर्वेऽपि जीवाः सुखैषिणो दुःखद्विषश्च, इति 'ज्ञात्वा' प्रतुषेभ्य स्वकुशाग्रीयधिया पर्यालोचय, यथा—एतैः पीड्यमानैरात्मा दण्ड्यते—निःसारी-क्रियते, आत्मदण्डो जायते । एतान् कायान् यो दीर्घकालं दण्डयति—पीडयति, ते (१ स) एतेष्वेव परिसमन्तादाशु शीघ्रं 'उवेत्ति' याति । य एतान् पीडयिष्यति स एतेष्वेव भूयो भूयः समुत्पत्स्यते । यदि वा 'विपर्यासो' व्यत्ययः, सुखार्थिभिः पीड्यन्ते परं दुःखमेव जायते, न सुखं, अय विपर्यासः, अथवा मोक्षार्थिभिः कायसमारम्भः क्रियते × परं संसार-वृद्धिरेव, न मुक्तिरिति गाथार्थः ॥ २ ॥

जातीपहं अणुपरिवहमाणे, तसथावरेहिं विणिग्घायमेति ।

* “ये च जरायुजा—जन्मबालवेष्टिताः समुत्पद्यन्ते, ते च गोमहिष्यजाऽविकमनुष्यादयः ” इति बृहद्बृत्ती । × प्राणुपघाता-दिकं करोति ।

से जातिजातिं बहुकूरकम्मे, जं कुवती मिज्जति तेण बाले ॥ ३ ॥

व्याख्या—'जातिपथः' एकेन्द्रियादिपञ्चेन्द्रियपर्यन्तः, तस्मिन् परिवर्त्तमानः—एकेन्द्रियादिषु पर्यट्क्षसेषु वा रथावरेषु समुत्पन्नः सन् कायदण्डविपाकजेन कर्मणा बहुशो विनिर्घातमेति—विनाशमामोति । स बहुकूरकर्मा जातौ जातौ उत्पत्तिं लब्ध्वा पुनस्तदेव द्रष्टुं कर्म करोति येन तेनैव कर्मणा [भीयते—]अियते पूर्यते, यादृशं कर्म करोति तादृशमेव पुर उदयमायाति । यदेवोप्यते तदेव ल्यते, शुभे कर्मणि कृते शुभं कर्म उदेति, अशुभे त्वशुभमिति । तेनैव कर्मणा अियते बालो निर्विवेक इति गार्थार्थः ॥ ३ ॥

अस्मिं च लोए अहुवा परत्था, सयग्गसो वा तह अन्नहा वा ।

संसारमावन्नपरंपरं ते, बंधंति वेदंति य दुन्नियाणि ॥ ४ ॥

व्याख्या—यान्याशुकाशीणि कर्माणि तान्यस्मिन्नेव जन्मनि विपाकं ददति परस्मिन् जन्मनि नरकादौ वा । एकस्मिन्नेव जन्मन्येकवारं तीव्रं विपाकं यच्छन्ति, शतशो वा, येनैव प्रकारेण त(य)दशुभमाचरन्ति तत्तथैवोदयमायाति । यतः—“वंहं बंधणअब्भक्खाणा—दाणपरधणविलोयणाईणि । सच्चजहन्नो उदओ, दसगुणिओ इक्कसि कयाणं ॥ १ ॥”

१ वधवन्धनाभ्याख्यानादानपरधनविलोपनादीति । सर्वजघन्य उदयो दशगुणित एकशः कृतात्ताम् ॥ १ ॥

तीव्रतरे च भद्रेषु, शतगुणितः शतसहस्रकोटिगुणितः । कोटाकोटिगुणितो वा भवेद्विपाको बहुतरो वा ॥ २ ॥

स्यगङ्गा

स्रं

दीपिका-

निवतम् ।

॥ ९६ ॥

“ जलधनान्निससया जीवा, पुढवीफट्निससया । ह्ममंति भत्तपाणेसु, तम्हा भिक्खु न पयावए ॥ २ ॥ ”
“ विसत्थे सञ्चओ धारे, बहुपाणविणासणे । नत्थि जोहससे सत्थे, तम्हा जोहं न दीवए ॥ ३ ॥ ”
तथा दशवैकालिकेऽपि—

जायतेयं न हञ्छंति, पावणं जलङ्गतए । तिकवमत्तयरं सत्थं, सञ्चओ वि कुरासयं ॥ १ ॥
पार्हणं पड्डिणं वा वि, उट्ठं अणुदिसामवि । अहे दाहिणओ वा वि, दहे उत्तरओ वि य ॥ २ ॥
भूयाणं एसमायाओ, हञ्चवाहो न संसओ । तं पर्हवपयावट्ठा, संजया किंचि नारमे ॥ ३ ॥
तम्हा एवं वियाणिता, दोसं दुग्गाहवट्ठणं । अगणिकायसमारंभं, जावज्जीवाह वज्जए ॥ ४ ॥
इत्यादि मत्वा नाग्निं कायसमारंभं कुर्यादिति गार्थः ॥ ७ ॥

हरियाणि भूताणि विलंबगाणि, आहारदेहा य पुढो सियाहं ।
जे हिंदती आयसुहं पडुच्च, पागविभ पाणे बहुणंउत्तिपाती ॥ ८ ॥

१-जावतेजस नेच्छन्ति पापक उवलथितुम् । तीक्ष्णमन्यतरच्छस सर्वतोऽपि दुराश्रयम् ॥ १ ॥ प्राच्या प्रतीच्यां वाऽपि
ऊर्ध्वमनुदिशमपि । अधोदक्षिणवक्ष्यापि दहेदुत्तरतोऽपि य ॥ २ ॥ भूतानामेव आघातो हञ्चवाहो न सशयः । तं (हञ्चवाहं) प्रदीपायं
प्रतापार्थं वा सयतः किञ्चिन्नारमेत् ॥ ३ ॥ तस्मादेव विप्राय दोष दुर्गतिवर्द्धनेम् । अग्निं कायसमारंभं, यावज्जीवं वर्जयेत् ॥ ४ ॥

७ कुशील-
परिभाषा-
व्ययने-
जीववत्त्वं
वनस्पतौ ।

॥ ९६ ॥

व्याख्या—‘हरितानि’ दूर्वाङ्गरादीनि, तान्यपि ‘भूतानि’ जीवाः, कथं ? आहारादेव बुद्धिदर्शनत् । तद्विना च न्नायन्ति, अत एव जीवाकारं ‘विलम्बयन्ति’ धारयन्ति । यथा मनुष्यः कललार्तुदर्मासपेशीगर्भप्रसवबालकुमारतरुणस्थविराद्यवस्थां धारयति, तथा वनस्पतिरपि अङ्कुर-मूल-स्कन्ध-पत्र-शाखादिविशेषैः परिवर्द्धमानाः युवानः पोता इत्युपदिश्यन्ते । तथा ज्ञालयादीनि ज्ञानान्यभिनवानि, सञ्जातरसानि यौवनवन्ति, परिपक्वानि जीर्णानि, परिशुष्कानि मृतानि । एवं हरितादीन्यपि जीवाकारं धारयन्ति । तत एतानि मूल-स्कन्ध-शाखा-पत्र-पुष्पादिषु पृथक् प्रत्येकजीवन्ति, न तु मूलादिषु सर्वेष्वप्येक एव जीवः । एतानि च भूतानि आत्मसुखार्थं यो हिनस्ति स प्राणलभ्याद्-धाढ्यावष्टम्भात् बहूनां प्राणिनामतिपाती, तदतिपाताच्च निरनुकोशतया न धर्मो नाऽप्याऽऽत्मसुखमिति गाथाऽर्थः ॥ ८ ॥ किञ्च—

जातिं च बुद्धिं च विणासयन्ते, वीयाद् अस्संजय आयदंडे ।

अहा हु से लोएँ अणज्जधम्मे, वीयादं जे हिंसति आतसाते ॥ ९ ॥

व्याख्या—हरितकायानां जातिमृत्पत्तिं बुद्धिं च विनाशयन् ‘असंयतो’ गृहस्थः प्रव्रजितो वा आत्मदण्डको ज्ञेयः । स हि जीवोपधातात्परमार्थतः आत्मानमेवोपहन्ति, एवमाहु-रुक्तवन्तस्तीर्थकराः, यो हरितादिहृदकः सोऽस्मिंमल्लोके अनार्य-धर्मा-क्रूरकर्मकारी ज्ञेयः, धर्मोपदेशेन आत्मसुखार्थं वा वनस्पतिकार्यं करणकारणाऽनुमतिभेदेन समारम्भते, स पात्रण्डिक-लोकोऽन्यो वा अनार्यधर्मा भवतीति गाथाऽर्थः ॥ ९ ॥

मलं अमितापादुपयाति, एवमारमनोऽप्यन्तरं पापं अभिनतर्पणात्प्रयाति ॥ १२ ॥

अथैतेषां प्रवादिनामसम्भद्गप्रलापिनामुत्तरदानायाऽह—

पाञ्चो सिंषाणादिसु णरिथ मोक्खो, खारस्स लोणस्स अणासएणं ।

ते मज्जमंसं लसणं च भोक्खा, अन्नरथ वासं परिकप्पयंति ॥ १३ ॥

व्याख्या—प्रातः स्नानादिषु नास्ति मोक्षः, यतो निःशीलानामनाचारचारिणां प्रातर्जलावगाहनेन कुतो मोक्षाऽवाप्तिः ? आदिशब्दाद्धस्तपादक्षालनेऽपि न मोक्षः, यत उदकपरिभोगे तदाश्रितानां चराचराणां जीवानां घातः स्यात्, तद्वाताच्च कुतो मोक्षाऽवाप्तिरिति ? अथ यथा बाह्यशुद्धिरुदकेन दृष्टा तथाऽऽन्तरशुद्धिरपि भविष्यति, न चैवं, अन्तःशुद्धिर्भावशुद्ध्या स्यात्, भावशुद्धिं विनाऽपि चेदन्तरङ्गशुद्धिः प्रतिपाद्यते तदा मत्स्यवन्धादीनामपि जलाऽभिपेक्षेण मुक्त्यवाप्तिर्भविष्यति, न च दृष्टा । तथा लवणवर्जनेन चेन्मोक्षस्तदा लवणवर्जिते देशे लोकानां न मोक्षादन्या भवतिः ? परमसम्भद्गमापिणो यूयमिति । पुनस्ते कुतार्थिका मद्यमौसलशुनादिकं भुत्वा मोक्षादन्यत्र वासं परिकल्पयन्ति, कोऽर्थः ? मद्यमौसलशुनादिसंज्ञितानां हि संसार एव वासः, न मोक्षाऽवाप्तिरिति गार्थार्थः ॥ १३ ॥ साम्प्रतं विशेषेण परिजिहीर्षुराह—

उदएण जे सिद्धिसुदाहरंति, सायं च पायं उदगं कुसंता ।

उदगस्स फासेण सिंषा य सिद्धी, सिद्धिं सु पाणे बहवे दगंसि ॥ १४ ॥

व्याख्या—ये केचन अज्ञानिनः 'उदकेन' जलाऽभिषेकेण मुक्तिमुदाहरन्ति, सन्ध्यायां प्रभाते मध्याह्ने च उदकस्पर्शनात् प्राणिनां मुक्त्यवाप्तिः, इत्येवं ये उदाहरन्ति, तन्मिथ्या । यदि जलस्पर्शादेव मुक्तिरुदाह्रियते तदा जलजन्तूनां त्रसस्थारणां सर्वदैवाम्भोजमाहिनां मुक्तिरेव, न संशयः, मत्स्यऽन्विधनामपि मुक्तिरेव भविष्यति, न चैतत् सङ्गतं, तस्मान्मृषा भवदुक्तिः । यदपि भवद्भिरुच्यते—बाह्यमालापनयनसामर्थ्यं उदकस्य दृढं, तदपि विचार्यमाणं न घटते, यतो यथोदकमनिष्टं मलमपनयति, एवमभिमतमप्यङ्गरागं कुङ्कुमादिकमपनयति, तथा चोदकाऽभिषेकेण यथा पातकमपयाति तथा पुण्यमपि प्रयाति, अङ्गलमविलेपनादिवत्, एवं तूदकस्नानमिष्टविघातकत्वं, ततो न किञ्चिदिति । अतः पुण्यविघातकारित्वाज्जलाऽभिषेकेण न मुक्तिरिति गाथाऽर्थः ॥ १४ ॥

मच्छा य कुम्मा य सिरीसिवा य, मग्गू य उट्ठा दगरक्खसा य ।
अट्टाणमेयं कुसला वयंति, उदगेण जे सिद्धिसुदाहरंति ॥ १५ ॥

व्याख्या—यद्यममस्संसर्गणेण मुक्तिस्त्वदा मत्स्याः कूर्माः सरीसृपाः मद्गवो—जलवायसाः उट्ठाः जलचरविशेषाः 'दगरक्खसा' जलमानुषाः, एते सर्वेऽपि जलचरजीवाः मुक्तिगामिन एव, न चैतद्दृष्टमिष्टं वा, ततश्च ये उदकेन सिद्धिसुदाहरन्ति तदस्थान—मप्रमाणमयुक्तिमित्यर्थः । [अ]माप्पत्तं (१) कुशलाः निपुणाः मोक्षमार्गाऽभिज्ञाः एवं वदन्तीति गाथाऽर्थः ॥ १५ ॥

किञ्चाऽन्यत्—

प्रथमाङ्का-

सूत्रं

दीपिका-

निवृत्तम् ।

॥ १०० ॥

असंस्थावरधाते कथं सुखमवाप्स्यते ? + इत्येतत्प्रत्युपेक्ष्य 'जानीहि' अबबुध्यस्व तं, यत्सर्वेऽपि जन्तवः सुखैरपिणो दुःखद्विपः, न च तेषां सुखैरपिणो दुःखोत्पादकत्वेन सुखाऽवामिरिति गाथाऽर्थः ॥ १९ ॥

यथाति लुप्यति तसंति कस्मी, पुढो जगा परिसंखाय भिक्खू ।

तस्मा विज्ज विरतो आययुत्ते, दहुं तसे या पडिसंहरेज्जा ॥ २० ॥

व्याख्या—ते पट्टकायाऽऽरम्भिणो सुखाभिलाषिणो नरकादिगतिं गतास्तीव्रदुःखैः पीड्यमानाः असह्यवेदनोपगताः अशरणः स्वनन्ति 'लुप्यन्ति' छिद्यन्ते खड्गादिभिः । एवं कदर्भ्यमानास्त्रसन्ति कर्मिणः—सपापा इत्यर्थः । पृथक् 'जगा' इति जन्तवः, इत्येवं 'परिसंख्याय' ज्ञात्वा भिक्षुः—विद्वान्, यस्मात्प्राण्युपमर्दकारिणः संसारान्तर्गता विलुप्यन्ते, तस्मात् पण्डितो विद्वान् 'विरतः' आत्मगुप्तः दृष्ट्वा अस्मान्, च शब्दात् स्यावराध्य दृष्ट्वा तदुपधातकारिण्याः क्रियायाः प्रतिसंहरे—निवर्तयेत्, असंस्थावरोपधातकारिणीं क्रियां न कुर्यादिति भावः । इति गाथाऽर्थः ॥ २० ॥

जे भस्मलब्धं विणिहाय भुंजे, वियडेण साहट्ट य जे सिणाइ ।

जो धावती लूसयती व वत्थं, अहा हु से पागणियस्स दूरे ॥ २१ ॥

व्याख्या—ये केचन शीतलविहारिणो 'भस्मेण' सुधिकया लब्धं निर्दोषमपि आहारजातं 'विनिधाय' संनिधिं कृत्वा भुञ्जन्ते, तथा ये 'विकटेन' प्राप्तोदकेनाऽपि सकोच्याक्षोपाह्वानि प्राप्तुमप्रदेशे सर्वस्वानं कुर्वन्ति, तथा यो वस्त्रं

७ कुशील-
परिभाषा-
व्ययने
संसारभ्रमणं
प्राण्युप-
मर्दकारिणः ।

॥ १०० ॥

‘ धावति ’ प्रक्षालयति, तथा यो वत्सं लूषयति-शोभार्थं दीर्घं सत्पाटयित्वा ह्रस्वं करोति ह्रस्वं वा सन्धाय दीर्घं करोति, अथासौ ‘ णागणियस्स ’ति तिर्ग्रन्थभावस्य संयमाऽनुष्ठानस्य दूरे वर्तते, न तस्य संयमं प्राहुरतीर्थकरणधरादयः, न तस्य संयमो भवतीति गाथाऽर्थः ॥ २१ ॥

उक्ताः कुशीलास्त्वत्प्रतिपक्षभूताः शीलवन्तः प्रतिपाद्यन्ते इत्येतदाह—

कम्मं परित्थाय दग्गसि धीरे, वियडेण जीविज्ज य आदिमोक्खं ।

से वीयकंदाइ अमुंजमाणे, विरते सिणाणाइसु इत्थियासु ॥ २२ ॥

व्याख्या—उदकसमारममे सति कर्मबन्धो जायते, इत्येवं परिज्ञाय ‘ विकटेन ’ प्रासुकोदकेन ‘ जीव्यात् ’ प्राण-सन्धारणं कुर्यात् । अन्येनाऽपि प्रासुकेनैवाहारेण प्राणवृत्तिं कुर्यात् । ‘ आदिः ’ संसारस्वस्मान्मोक्षः आदिमोक्षस्त्वं, संसार-विमुक्तिं यावत् । अथवा आदिमोक्ष-यावज्जीवमित्यर्थः । तथा स साधुर्वीजकन्दादि परिहरन् स्नानादिभ्यस्त्वया स्त्रीभ्यश्च विरतः सन् कुशीलदोषैर्न लिप्यत इति गाथार्थः ॥ २२ ॥

जे मायरं च पियरं च हिच्चा, गारं तहा पुत्तपसुं धणं च ।

कुलाइं जे धावइ साउगाइं, अहा हु से सामणियस्स दूरे ॥ २३ ॥

व्याख्या—ये केचन मातरं पितरं त्यक्त्वा, तथा अगारं पुत्रं पशुं धनं च त्यक्त्वा, सम्यक् प्रव्रज्यायामुत्थाय, पंच-

स्यगडाङ्ग

स्रं

दीपिका-
निवतम् ।

॥ १०२ ॥

व्याख्या—तथा यः साधुरज्ञातपिण्डः—अन्तप्रान्ताऽहोराजीवति, नाऽप्युत्कृष्टेन लब्धेन—मदं करोति, नाप्यन्त-
प्रान्तेन लब्धेन वाऽलब्धेन वा दैन्यं भजते, नाऽपि पूजनसत्कारार्थं तपः करोति, रसेषु च शुद्धिं न कुर्यात्, तथा शब्देषु
रूपेषु कामेषु वा गार्ह्यं नानयति, रागद्वेषौ त्यजति । एवंविधगुणोपशोभितः साधुर्भवति, नाऽपर इति गाथाऽर्थः ॥ २७ ॥

सवाङ् संगाङ् अदञ्च धीरे, सवाङ् दुक्त्वाङ् तितिव्रत्वमाणे ।

अखिले अगिद्धे अणिष्यचारी, अभयंकरे भिक्खु अणाविलप्ता ॥ २८ ॥

व्याख्या—तथा यः सर्वसङ्गं बालान्तरङ्गरूपं 'अतीत्य' त्यक्त्वा 'धीरो' विवेकी सर्वाप्यपि दुःखानि शारीर-मानसानि
त्यक्तवा, परीषहोपसर्गजनितानि 'तितिक्षमाणो'ऽधिसहन् 'अखिलो' ज्ञान-दर्शन-चारित्र्यैः पूर्णः, कामेऽवगृह्यः—तथा अनिय-
तचारी, जीवानामभयह्वरः, विषयकषायैरनाविलोऽनाकुलाऽऽत्मा, संयममनुवर्त्तते, सः साधुरिति गाथाऽर्थः ॥ २८ ॥ किञ्च—

भारस्स जाता मुणि भुंजएज्जा, कंखेज्ज पावस्स विवेग भिक्खू ।

दुक्खेण पुट्ठे भुयमातिएज्जा, संगमसीसे व परं दमेज्जा ॥ २९ ॥

व्याख्या—साधुः संयमभारस्य यात्रानिर्वाहाय शुद्धाहारग्रहणं करोति, तथा पूर्वार्जितस्य पापकर्मणो 'विवेकं'
पृथग्भावं विनाशमाकाङ्क्षेद्भिक्षुः—साधुर्दुःखेन परीषहोपसर्गजनितेन 'स्पृष्टः' व्याप्नोऽपि 'भुवं' संयमं मोक्षं वा
आदत्ते । यथा कश्चिद् सुमटः [सङ्ग्रामशिरसि] शत्रुभिरभिहतोऽपि 'पर' शत्रुं दमयति, एवं परीषहोपसर्गभिहतोऽपि

७ कुशील-
परिमापा-
व्ययने
उत्तमसाधु-
लक्षणम् ।

॥ १०२ ॥

कर्मशृङ्गं दमयेदिति गाथाऽर्थः ॥ २९ ॥ अपि च—

अवि हन्ममाणो फलगावतट्टा, समागमं कंखति अंतगस्स ।

णिह्वय कस्मं ण पवंचुवेइ, अक्खवखए वा सगडं तिवेमि ॥ ३० ॥

व्याख्या—साधुः परीषहोपसर्गैर्हन्यमानोऽपि—पीड्यमानोऽपि सम्यक् सहते । किमिव ? 'फलकमिव' फलकवदपकटः, यथा फलकमुभाभ्या पार्श्वभ्यां 'तट्टं' घटितं सचतु भवति, उभयपार्श्वे तक्षमाणोऽपि न रागद्वेषवान् भवति, एवं साधुरप्युग्र-तपसा निष्टसद्देहो दुर्बलशरीरो भवति रागद्वेषरहितश्च स्यात् । एवं 'अन्तकस्य' मृत्योः 'समागमं' प्राप्तिमाऽकाङ्क्षति-अभिलषति । तथाऽष्टप्रकार कर्म निर्द्वय 'प्रपञ्चं' संसार न उपैति, यथा अक्षस्य 'क्षये' विनाशो सति शकटं समविषम पथरूपं प्रपञ्चक-रणाऽभावाज्जोपयात, एवमसावपि साधुरष्टप्रकारस्य कर्मणः क्षये संसारप्रपञ्च नोपयातीति गाथाऽर्थः ॥ ३० ॥ इतिः परिसमाप्त्यर्थे, ब्रवीमीति पूर्ववत् ।

समाप्तं कुशीलपरिभाषाख्यं सप्तममध्यायनं, ग्रं० ३४४ ॥

स्यगडाज्ञ-

स्र

दीपिका-
नितम् ।

॥ १०४ ॥

पितारमानः सन्तः प्राणिना हन्तारः छेत्तारः प्रकर्षयितारश्च भवन्ति । कामभोगेच्छवः आत्मसुखाऽभिलाषिणश्च प्राणिनां
ध्वंसका भवन्तीति गाथाऽर्थः ॥ ५ ॥

मणसा वयसा चैव, कायसा चैव अंतसो । आरओ परओ वा वि, दुहा वि य असंजया ॥ ६ ॥

व्याख्या—मनसा वाचा कायेन करणकारणाऽनुमतिभिश्चाऽन्तश्चः कायेनाग्रकोऽपि मनसैव तद्दुलभत्स्यवत् कर्म
वदन्नाति । तथा आरतः परतः—इहलोके परलोके च पर्यालोच्यमानास्ते स्वयं करणेन परकरणेन च 'असंजया' जीवोप
धातकारिण एवेति गाथाऽर्थः ॥ ६ ॥ साम्प्रतं जीवोपधातविपाकं दर्शयितुमाह—

वेराइं कुवई वेरी, तओ वेरेहिं रुद्धती । पावोवगा य आरंभा, दुक्खफासा य अंतसो ॥ ७ ॥

व्याख्या—वैरी—स जीवोपमर्दकारी जन्मश्रताऽनुबन्धीति वैराणि करोति । ततः वैरादपरैर्वैरैरनुवध्यते—सम्भव्यते ।
परम्पराऽनुपद्भी वैरं जायते । किमिति ? यतः 'पावोपगा' आरम्भाः सावधानुष्ठानरूपा 'अन्वशो' विपाककाले 'दुःख-
स्पष्टाः' असातोदयविपाकिनो जायन्ते इति गाथाऽर्थः ॥ ७ ॥ किञ्च—

संपराइयं नियच्छंति, अत्तदुक्कडकारिणो । रागदोसस्सिया बाला, पावं कुवंति ते बहू ॥ ८ ॥

व्याख्या—कर्म द्विभेदं साम्प्रयायिकं हेर्यापथिकं च । तत्र साम्प्रयायिकं वादरूपायात्मक जीवोपमर्दकत्वेन वैराऽनुपद्भि-
तया 'आत्मदुःकृतकारिणः' स्वपापविधायिनः सन्तो 'नियच्छंति' वदन्ति, के वदन्ति ? रागद्वेषाश्रिताः 'बालाः'

८ वीर्या-

भयने

बालवीर्य-

त्वमसंयमे ।

॥ १०४ ॥

अज्ञानिनः । ते चैवम्भूता अमद्वयं पापं ' बहु ' अनन्तं कुर्वन्तीति गाथार्थः ॥ ८ ॥ एवं बालवीर्यं प्रदर्श्य उपसंजिहीर्षुराह—
एयं सकन्मविरियं, बालाणं तु पवेदियं । एत्तो अकन्मविरियं, पंडियाणं सुणेह मे ॥ ९ ॥

व्याख्या—एव प्राक् प्रदर्शितं, तथाहि प्राणिनामतिपातार्थं शखं शाखं वा केऽपि शिक्षन्ते, तथाऽपरे विद्यामन्त्रान-
धीयन्ते, तथाऽन्ये मायाविनो नानाप्रकारां मायां कृत्वा कामभोगार्थमारम्भान् कुर्वन्ति, अपरे पुनर्वैरिणस्तत् कुर्वन्ति येन
वैरैरनुबध्यन्ते । परशुरामसुभूमयोरिव । इत्यादिप्राक् प्रतिपादितं मवं बालवीर्यं, एतत्सकर्मणा बालानां वीर्यं, च शब्दात्प्रमा-
दवतां ' प्रवेदितं ' प्रतिपादितम् । अत ऊर्ध्वं ' अकर्मणा ' पण्डितानां यद्वीर्यं, तन्मे कथयतः शृणुत यूयमिति गाथाऽर्थः ॥ ९ ॥

तदेवाह—

द्विष्ट बंधणुन्मुक्के, सवओ छिन्नबंधणे । पणोह पावकं कन्मं, सहं कंतति अंतसो ॥ १० ॥

व्याख्या—' द्वयो ' भव्यो मुक्तिगमनयोग्यः, बन्धनोन्मुक्तः—बन्धनात्कषायात्प्रकान्मुक्तः ' सर्वतः ' सर्वप्रकारेण
सूक्ष्मवादरूप छिन्न—मपर्णीतं बन्धनं कषायात्प्रकं येन स छिन्नबन्धनः, एवंविधः पापकं कर्म ' प्रणोद्य ' निराकृत्य 'अन्तयः'
सर्वप्रकारेण शल्यं छिनत्ति—दूरीकरोतीति गाथाऽर्थः ॥ १० ॥ यदुपादाय शल्यमपनयति तदर्थयितुमाह—

नेयाउयं सुयक्खायं, उवादाय समीहए । भुजो भुजो दुहावासं, असुहचं तहा तहा ॥ ११ ॥

व्याख्या—नैयायिक ज्ञान-दर्शन-चारित्र्यात्मकं मार्गं मोक्षं प्रति नेतारं तीर्थंकरादिभिः स्मरण्यातं, तदुपादाय—

स्यगडाङ्गा

स्रवं

दीपिका-
निवतम् ।

॥१०६॥

ग्रहणशिक्षया पथावन्मरणविधिं विज्ञाय आसेवनाशिक्षया आसेवेतेति गाथाऽर्थः ॥ १५ ॥ किञ्च—

जहा कुम्भे सअंगाईं, सए देहे समाहरे । एवं पावाइं मेहावी, अज्झप्पेण समाहरे ॥ १६ ॥

व्याख्या—यथा कूर्मः स्वान्यङ्गानि स्वकीयदेहे समाहरे—द्रोपयेत्, ‘एवं’ अनेन प्रकारेण मेधावी पापरूपण्यनुष्ठानानि ‘अभ्यात्मना’ सम्यक्धर्मध्यानादिप्रावनया समाहरेत् ‘उपसंहरेत्’, मरणे समुपस्थिते सम्यक् संलेखनया सलिलखितकायः पण्डितमरणोत्तमानं समाहरेदिति गाथाऽर्थः ॥ १६ ॥

साहरे हत्थपादे य, मणं सविंदियाण य । पावकं तु परीणामं, भासादोसं च तारिसं ॥ १७ ॥

व्याख्या—पादपोषणमने इङ्गितमरणे भक्तपरिज्ञाया शेषकाले वा कूर्मवद्धस्तपादौ ‘संहरेत्’ व्यापाराज्जिवर्त्तयेत्, तथा मनोऽप्यकुशलव्यापारेभ्यो निवर्त्तयेत् । एव सर्वाणि श्रोत्रेन्द्रियादीनि तथा पापकं परीणामं संहरेत् । मापादीपं च तादृशं सावधारमक उपसंहरेत् । एवं पण्डितमरणं अशेषकर्मक्षयार्थं सम्यग्गनुपालयेदिति गाथाऽर्थः ॥ १७ ॥

तं च संयमे पराक्रममाणं कश्चित् पूजासत्कारादिना निमन्त्रयेत्तत्रात्मोत्कर्षो न कार्य इति दर्शयितुमाह—

अणु माणं च मायं च, तं परिज्ञाय पंडिए । सुयं मे इहमेगेसिं, एयं वीरस्स वीरियं ॥ १८ ॥

व्याख्या—चक्रवर्त्त्यादिना पूज्यमानेन ‘अणुरपि’ स्तोकोऽपि मानो न विधेयः, स्तोकाऽपि माया न विधेया, किमुत महती ?, एवं क्रोधलोभावपि न विधेयावित्येवं ज्ञपरिज्ञया कयाया(णा)ना (?) विपाकं ज्ञात्वा प्रत्याख्यानपरिज्ञया तन्नि-

८ वीर्य-
व्ययने
निःशेष-
कर्मक्षय-
फलत्वं
पण्डित-
मरणस्य ।

॥१०६॥

वृत्तिं कुर्यात् । श्रुतं मया । इह मनुष्यजन्मनि एकेषां तीर्थकरादीनां वाक्यं, वीरस्यैतदेव वीरत्व, येन कषाया(णां)नां (?) विजयः क्रियते, येन बलेन सङ्ग्रामशिरसि महति सुमदमङ्कटे परानीकं विजयते तत्परमार्थतो वीर्यं न भवति, अपि तु येन क्रोधादीनां पराजयो विधीयते तद्वीरस्य वीरत्वमिति गाथाऽर्थः ॥ १८ ॥

क्रोधादीनां पराजयो विधीयते तद्वीरस्य वीरत्वमिति गाथाऽर्थः ॥ १८ ॥

आयतटुं सुआदाय, एयं वीरस्स वीरियं । सातागारवणिहुए, उवसंतेऽणिहे चरे ॥ १९ ॥

व्याख्या—‘ आयतो ’ मोक्षस्वदर्थं चारित्रमादाय यः क्रोधादीनां जयाय ‘ पराक्रमते ’ उद्यमं विधत्ते, एतद्वीरस्य वीरत्वं । यो धृतिबलेन कामक्रोधादिजयाय यतते स एव महान् वीरो नाऽपर इति । यः पुनः सातागारवनिभृतस्वदर्थमनु-
द्यमी तथा क्रोधादिनजयादुपशान्तः—शीतीभूतः, तथा ‘ निहा ’ माया न विद्यते यस्यासावनिहो—मायाप्रपञ्चरहितः, तथा मानलोभरहित इत्यपि द्रष्टव्यं, स चैवम्भूतः संयमाऽनुष्ठानं चरेदिति गाथाऽर्थः ॥ १९ ॥ तथा—

उड्डुमहे तिरियं वा, जे पाणा तसथावरा । सवत्थ विरतिं कुज्जा, संति निवाणमाहियं ॥ २० ॥

सुगमार्थोऽयं श्लोकः, पर नाऽयं श्लोकः सूत्रादर्शेषु दृष्टः, टीकायां तु दृष्ट इति, अत्राऽपि तेन लिखित इति ॥

पाणे य पातिवाएज्जा, अदिन्नं पि य पादए । सादियं ण सुसं वूया, एस्स धम्ममे वुसीमतो ॥ २० ॥

व्याख्या—प्राणप्रियाणां प्राणिनां प्राणाच्चातिपातयेत्थाऽपरेणादत्तं शिलाकामात्रमपि ‘ नाददीव ’ न शृक्नीयात् । तथा

× अष्टादशतमस्योत्तरार्द्धे पूर्वार्द्धे चास्य पद्यास्य पाठान्तरत्वेन विन्यस्तं वृत्तिकृत्पूज्यैरतो न कार्यं पद्याधिकत्वाशङ्कते ।

पुत्राभस्कारादिकृते कृतं समयपालनादि न निर्जराय जायते, यत्पुनः कृतं तपोऽव्ययनादि अन्ये आमन्नादयो न जानन्ति तथा विधेयं, तपोनियमाधिग्रहादिक क्रियमाणं अन्ये आमन्ना लोकाश्च न जानन्ति तथा विधेयं, यदि लोकानां पुरः प्रकाश्यते, आत्मभ्राष्ट्रा स्वयमेव क्रियते तदपि तपो न निर्जराय भवति । अत एवोक्तं—“ न सिलोमं पचेद्यत् ” नैवात्मश्लाघां प्रवेदयेत् प्रकाशयेत्, स्वयं प्रकाशनेन स्वकीयमनुष्ठानं फलपुत्राभावादयेदिति गाथार्थः × ॥ २५ ॥

अप्यपिडासि पाणासि, अप्यं भासेज्ज सुवप् । खंतेऽभिनिवृद्धे दंते, वीत्तगिद्धी सदा जप् ॥ २६ ॥

व्याख्या—अल्पपिडाशी अल्पपानकः ‘ अल्पमापको ’ मितभाषी, सर्वदा विकथारहितः, तथा सुव्रतः, ‘ खंते ’ क्षान्तः, क्षमायात् ‘ अभिनिवृद्धे ’ अभिनिवृत्तो लोभादिजयात् ‘ दंतो ’ जितेन्द्रियः, यतः “ कपाया यस्य नो छिन्ना, यस्य नात्मवशं मनः । इन्द्रियाणि न गुमानि, प्रव्रज्या तस्य जीवनम् ॥ १ ॥ ” तथा वीतगृद्धि-राशमादोषरहितः, एवंविधः साधुः ‘ मदा ’ सर्वकालं समयमानुष्ठाने यतेव-यत्नं कुर्यादिति गाथार्थः ॥ २६ ॥

ज्ञाणजोगं समाहृद्, कायं विउत्सेज्ज सुवसो । तितिवखं परमं नच्चा, आमोक्खाए परिवप्पज्जासि तिवोमि ॥

व्याख्या—‘ ध्यानयोगं समाहृत्य ’ कायं ‘ देहप्रकृत्ययोगेषु प्रवृत्तं ’ ‘ वृत्तसृजेत् ’ परित्यजेत् ‘ सर्वतः ’ सर्वप्रकारेण, हस्तपादादिभ्योऽपि परपीडाकारी न व्यापारयेत् । तथा ‘ तितिवशं ’ क्षमां ‘ परमा ’ प्रधानां ज्ञात्वा ‘ आमोक्षाय ’ अशेषकमेक्षणं

× आत्मस्थानतिनिमित्तं कृतं व्यातिकरमेव स्यात्, न परलोकावधकमिति भावः ।

८ वीर्या-
व्ययने
निष्कलानि
तपोऽनुष्ठाना-
नादीनि
बालवीर्य-
वतः ।

यावत्परिव्रजेरिति संयमाऽनुष्ठानं कुर्यास्त्वमिति गाथार्थः ॥ २७ ॥ इतिः परिसमाप्त्यर्थे, ब्रवीमीति पूर्ववत् ।

इति श्रीपरमसुविहितस्वरतमच्छविभूषणश्रीमत्साधुरङ्गगणिवरगुम्फितायां श्रीमत्सूत्रकृताङ्गदीपिकायां
वीर्याव्ययनमष्टमं परिपूर्णम् ।

अथ नवमं धर्माव्ययनं प्रारभ्यते ।

कथरे धर्मो अक्खाए ? , माहणेण मईमया । अंजुं धम्मं अहातच्चं, जणगा ! तं सुणेह मे ॥ १ ॥
व्याख्या—जम्बूस्वामी सुधर्मस्वामिनमुद्दिश्येदमाह—‘कतरः’ किम्भूतो धर्म ‘आख्यातः’ कथितो ‘माहणेण’ ति
भगवता श्रीवर्द्धमानस्वामिना, कथम्भूतेन ? मतिमता, इति पृष्टे सुधर्मस्वाम्याह—‘अंजुं’ मायाप्रपञ्चरहितमवकं
, ‘अहातच्चं’ यथावस्थितं मम कथयतः शृणुत यूयं हे ‘जनकाः’ जनाः ! (यथा) भगवता प्रतिपादितं मया चाकर्णितं
तथा भवतां कथयामि, यूयं शृणुतेति गाथार्थः ॥ १ ॥

धर्मप्रतिपक्षभूतोऽधर्मस्त्वदाश्रितस्त्वावदर्थयितुमाह—

माहणा खत्तिया वेस्सा, चंडाला अहु वोक्कसा । एसिया वेस्सिया सुहा, जे य आरंभानिस्सिया ॥ २ ॥

भिधुर्जिनैराहितो मार्गः सम्यग्दर्शनज्ञानचात्रिआत्मकस्त्वं 'चरेत्' अनुतिष्ठेदिति गाथार्थः ॥ ६ ॥ अपि च—

चिच्चा वित्तं च पुत्ते य, णाईओ य परिगहं । चिच्चा ण अंतगं सोयं, निरवेक्खो परिवप् ॥ ७ ॥

व्याख्या—त्यक्त्वा वित्तं पुत्रान् ह्यतीस्वथा परिग्रहं च सर्वं ममत्वरूपं त्यक्त्वा, णकारो वाक्यालङ्कारे, अन्तं गच्छतीति अन्तगो-दुष्परित्यज इत्यर्थः । अन्तको वा विनाशकारीत्यर्थः । आत्मनि वा गच्छतीति आत्मगः, आन्तर इत्यर्थः । एवम्भूतं प्रोक्तं 'त्यक्त्वा' परित्यज्य, ओतो वा-मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकषायात्मकं, अनन्तगं अपारं वा परित्यज्य 'निरपेक्षः' सर्वममत्ता-स्नेहसम्बन्धशून्यः सन् मोक्षाय परिब्रजेत्, संयमानुष्ठाने तिष्ठेत् । य एवं संयमानुष्ठाने यत्नते स साधुर्विज्ञेय इति गाथार्थः ॥ ७ ॥

स एवं साधुरहिसादिषु व्रतेषु प्रयतेत, तत्राहिसाप्रसिद्ध्यर्थमाह—

पुढवी आऊ अगणी वाऊ, तणक्खसवीयगा । अंडया पोयजराऊ—रससंसेतडाभिभया ॥ ८ ॥

व्याख्या—* पृथिवीकायिकाः स्रग्भवादरपर्याप्तकापर्याप्तकमेदेन मिथाः, तथा अक्राय-अनिकाय-वायुकायिका-श्चैवम्भूता, एवं वनस्पतिकायिकालेशतः समेदानाह-तृणानि कुशादीनि, वृक्षाश्चूतशोकादिकाः, सवीजा-बीजसहिताः, बीजानि शालिगोधूमादीनि, एते एकेन्द्रियाः । पञ्चेन्द्रियानाह-अण्डजाः—शकुनिगृहकोकिलसरीसृपादयः, पोतजाः—हस्ति-

* ॐ नास्त्येव विद्वान्त्वर्गतो वृत्तिपाठः पुन्यपसनीयप्रतिद्विकेऽपि ।

शरमादयः, जरायुजा-गोमहिष्यादयः, रसा-द्विषिसौवीरकादेर्जाता रसजास्तथा संस्वेदजा-यूकामत्कुणादयः, उद्भिजाः-
खञ्जरीटकदर्दुरादय इति । अञ्जातभेदा हि दुःखेन रक्ष्यन्त इत्यतो भेदेनोपन्यास इति (गार्थार्थः) ॥ ८ ॥*

एतेहिं छहिं कायहिं, तं विज्जं परिजाणिया । मणसा कायवक्केणं, णारंभी ण परिग्गही ॥ ९ ॥

व्याख्या—साधुरेभिः पूर्वोक्तैः बद्धिभिरपि कार्यैः त्रसस्थायवरूपैः [सुक्ष्मवादर] पर्याप्तपर्याप्तकमेदभिन्नैर्नरम्भी न परि-
ग्रही स्यात् । तदेतद्विद्वान्-सश्रुतिको ज्ञपरिज्ञया ज्ञात्वा प्रत्याख्यानपरिज्ञया च मनोवाक्कायकर्मभिर्जीवोपमर्दकारिणमारम्भं
परिग्रहं च परिहरेदिति गार्थार्थः ॥ ९ ॥ शेषव्रतान्यधिकृत्याह—

मुसावायं वहिद्धं च, उग्गहं च अज्जाइया । स्तथादाणाइं लोगंसि, तं विज्जं परिजाणिया ॥ १० ॥

व्याख्या—मुषावादं ' वहिद्धं 'ति मैथुनं ' अवग्रहं ' परिग्रहमयाचित-मदत्तादानं, एतानि च मुषावादादीनि प्राण्यु-
पतापकारित्वात् शस्त्राणीव-शस्त्रप्रायाणि वर्तन्ते, सतश्च कर्मोपादानकारणान्यप्यस्मिंल्लोके वर्तन्ते । तदेतत्सर्वं विद्वान् ज्ञपरि-
ज्ञया ज्ञात्वा प्रत्याख्यानपरिज्ञया च परिहरेदिति गार्थार्थः ॥ १० ॥ किञ्च—

पलिउच्चणं च भयणं च, थंडिल्लुस्सयणाणि या । धूणादाणाइं लोगंसि, तं विज्जं परिजाणिया ॥ ११ ॥

व्याख्या—पञ्चमहाव्रतधारणमपि कषायिणो निष्फलं स्यात्, अतस्वत्साफल्यपादनार्थं कषायनिरोधो विधेय इति
दर्शयति । तत्र ' पलिउच्चणं (परिकुञ्चनं) साया ' भजनो ' लोभः ' स्थंडिलः ' क्रोधः ' उच्छ्रयो ' मानः, एतानि

व्याख्या—‘अर्थपदं’ धनोपार्जनोपायं, अथवा धृतक्रीडा, अन्यदपि प्राण्युपमर्दकारिशास्त्रं न शिक्षयेत्तथा ‘वेधो’ धर्मानुवेधस्तस्मादतीतं-धर्मानुवेधातीतं अधर्मप्रधानं वचो नो वदेत् । तथा ‘हस्तकर्म’ हस्तव्यापारप्रधानः कलहस्तं तथा विरुद्धवादं-विवादं, शुष्कवादं, तदेतत्सर्वं संसारअमणकारणं परिज्ञाय विद्वान् परिहरेदिति गाथार्थः ॥ १७ ॥

पाणहाओ य छत्तं च, णालीयं बालवीयणं । परकिरियं अन्नमन्नं च, तं विज्जं परिजाणिया ॥ १८ ॥

व्याख्या—उपानहौ काष्ठपादुके च तथा छन्नमातपादिनिवारणाय, तथा ‘नालिका’ धृतक्रीडाविशेषः, तथा बाल-व्यञ्जनं, तथा ‘परक्रिया’ परस्य-गृहस्थादेः क्रियां-सावद्यात्मिकां, इत्यादि सर्वं विद्वान् परिहरेदिति गाथार्थः ॥ १८ ॥
उच्चारं पासवणं, हरिणसु न करे मुणी । वियडेण वा वि साहडु, णायमेज्ज कयाइवि ॥ १९ ॥

व्याख्या—उच्चारप्रश्रवणादिकां क्रियां हरितेषु-बीजेषु अस्थण्डिले वा मुनिर्न कुर्यात्, तथा ‘विकटेन’ अचित्तेनो-दकेन संहृत्या-पनीय बीजानि हरितानि वा ‘नाचमेत’ न निर्लेपनं कुर्यात् किमुत्ताविकटेनेति गाथार्थः ॥ १९ ॥

परमत्ते अन्नपाणं, ण भुंजेज्ज कयाइवि । परवत्थं अचेलो वि, तं विज्जं परिजाणिया ॥ २० ॥

व्याख्या—‘परमात्रे’ गृहस्थभाजने अन्नपानकपरिसोर्गं न कुर्यात् । “कंसेसु+कंसपाएसु, कुंडमोएसु वा पुणो ।

+ ‘कास्येषु’ (कश्चोल्कादिषु) ‘कांस्यपात्रेषु’ (स्थालिकादिषु) ‘कुण्डमोदेषु’ हस्तिपादाकारमृन्मयभाजनेषु, भुञ्जानोऽशनपानादीनाचारतपरिभ्रमयति ।

भुञ्जन्तो अस्य पाणार्ह, आचारो परिभस्सह ॥ १ ॥ ” इत्यादि (दश. अ. ६ गा. ५१) गायामाण्यात्-गृह-
स्य पात्रेषु न भुञ्जीत । तथा अवेलोऽपि सन् ‘ परवस्त्रं ’ गृहस्य वस्त्रं न भुञ्जीत, परमाजनं परवस्त्रं च संयमविराधनाकारणं
मत्वा विद्वान् परिहरेदिति गायार्हः ॥ २० ॥

आसन्दी पलियंके य, निसिज्जं च गिहंतरे । संपुच्छणं सरणं वा, तं विज्जं परिजाणिया ॥ २१ ॥
व्याख्या—‘ आसन्दी ’ आसनविशेषः ‘ पर्यङ्कः ’ अयनविशेषः, [गृहस्यान्तर्मध्ये] गृहयोर्वा मध्ये ‘ निषद्या ’
उपवेशनं “ × गंभीरविजया एए, [पाणा दुष्पल्लेहगा । × × × × ” दश. अ. ६] इत्यादिवचनात् ।
तथा “ * गोयरजपविट्ठो उ, न निसीएज्ज कत्थह ” । [कहं च न पवंवेज्जा, चिट्ठित्ता ण व संजए ॥ ८ ॥ ”
दश. अ. ५. उ. २] इत्यादि । तथा गृहस्य गृहे कुशलादिप्रच्छनं, इत्यादि सर्वं संसारकारणं ज्ञात्वा विद्वान् परिहरे-
दिति गायार्हः ॥ २१ ॥

जसं किंतिं सिलोयं च, जा य वंदणपूयणा । सबलोयंसि जे कामा, तं विज्जं परिजाणिया ॥ २२ ॥
व्याख्या—यशः कीर्तिं श्लाघां च परिहरेत् । राजादिभ्यो वन्दनां-पूजनं सत्कारसन्मानादि न इच्छेत्-नाभिलषेत् ।

× ‘ गम्भीरविजया ’ अप्रकाशाश्रया ‘ एते ’ आसन्दकादयः, अत एतेषु प्राणा दुष्प्रतिलेख्या भवन्ति ।

* गोचराप्रप्रविष्टस्तु न निषीदेत्कचित् । कथां च न प्रबध्नीया, स्थित्वा न च सयतः ।

होलावायं सहीवायं, गोयावायं च नो वदे । तुमं तुमंति अमणुजं, सवसो तं न वत्तए ॥ २७ ॥

व्याख्या—होलावादः, सखिवादः, गोत्रोद्घाटनवादः—गोत्रवादः, इत्येवं साधुर्नो वदेत् । तथा 'तुमं तुमं' तिरस्कारवचनं, बहु वचनोच्चारणयोग्ये एकवचनान्तं अवहेलावचनं 'अमनोहं' प्रतिकूलं असमाधिजनकं अन्यदपि साधुर्न वदेदिति गार्थः ॥ २७ ॥

अकुसलिले सया भिक्खु, णेव संसणिगयं भवे । सुहल्ला तत्थुवस्सग्गा, पडिबुज्जेज्जे ते विज्ज ॥ २८ ॥

व्याख्या—भिक्खु—रक्कुशीलो भवेत् । न च कुशीलैः समं संसर्गं 'भजेत्' सेवेत्, कुशीलसंसर्गो सातागौरवस्वभावाः संयमोपधातकारिण उपसर्गाः सम्भवन्ति, यतस्ते सातागारवाश्रिता एवं वदन्ति—धर्माधारं शरीरं यथा तथा आधा-
कर्मादिना पालनीयमेव + । प्राहुकोदकेन दन्तपावनादि क्रियते तदा को दोषः ? उपायनादिधारणे को दोषः ? सास्त्रप्रव-
मत्पानि संहनानि अल्पदृढवश्च संयमे जन्तवः, इत्येवमादि कुशीलौकं श्रुत्वा अरण्यसन्चारवत् रज्यन्ते, इत्येतद्विद्वान्
विवेकी 'प्रतिबुद्ध्येव' जानीयात् । ज्ञात्वा च कुशीलसंसर्गं परिहरेदिति गार्थः ॥ २८ ॥

नन्नरथ अंतराएणं, परगेहे ण णिसीयए । गामकुमारियं किडुं, नातिवेलं हसे सुणी ॥ २९ ॥

व्याख्या—साधुर्गृहस्थगृहे कारणं विना नोपविशेत् । यतः—“तिष्ठमन्नयरागस्स, निसेज्जा जरस्स कप्पई । जराए

× “शरीर धर्मसयुक्तं, रक्षणायं प्रयत्नतः । शरीराच्छ्रवते धर्मः, पर्वतारसलिलं यथा ” ॥ १ ॥

अभिभूयस्स, वाहियस्स तवरिस्सणो ॥ १ ॥” इति [दश. अ. ६, गा. ६०] वचनात् कारणे गृहस्थगृहे उप-
विशतोऽपि न दोषः । तथा कश्चिदुपदेशलब्धिमान् धर्मोपदेशादिकारणे उपविशति तदा न क्षुण्णं । तथा ग्रामकुमारिका क्रीडा-
कन्दुकादिना, तां न कुर्यात् । तथा साधुर्नाविवेलं हसेत्, ज्ञानावरणोपाद्यविधकर्मबन्धभयान्न हसेत् । तथा चागमः—
“जीवेणं भन्ते ! हसमाणे वा उरस्सुयमाणे वा कह कम्मपगड्डीओ बंधह ?, गोयमा ! सत्तविहवंधए वा
अट्टविहबंधए वा ” इत्यादि ॥ २९ ॥

अणुस्सुओ उरालेसु, जयमाणो परिवए । चरियाए अपमत्तो, पुट्टो तत्थऽहियासए ॥ ३० ॥
व्याख्या—उदारेषु कामभोगेषु दृष्टेषु श्रुतेषु वा नोत्सुकः स्यात् । तथा मूलोत्तरगुणेषु उद्यमं कुर्वन् संयमे च यत्मानः
परिव्रजेत् । तथा चर्यायां भिक्षादिकायां अप्रमत्तः स्यात्, नाऽऽहारादिषु रसगार्ह्यं विदध्यादिति । तथा स्पृष्टश्च परीपहोप-
सर्गस्त्वन्नादीनमनस्कः कर्मनिर्जरा मन्यमानो विपहेत्—सम्यक् सहादिति गार्थार्थः ॥ ३० ॥

हस्समाणो न कुप्पेज्जा, तुच्चमाणो न संजले । सुमणो अहियासेज्जा, ण य कोलाहलं करे ॥ ३१ ॥
व्याख्या—यदिष्टिष्टिभिर्हन्यमानो न कुप्येत्, दुर्वचनान्युच्यमानो न सञ्जलेत्, न प्रतीपं—(प्रतिकूलं) वदेत्, किन्तु

सुमनाः सर्वं कोलाहलमकुर्वन्निधिसहेतेति गार्थार्थः ॥ ३१ ॥

१ जीवो भदन्त ! हसन्वा चरुकायमानो वा कति कर्मप्रकृतयो बन्नाति ?, गोतम ! सप्तविधबन्धको वाऽष्टविधबन्धको वा ।

ज्ञात्वा परिहरेत्, परिहृत्य च निर्वाणमशेषकर्मक्षयरूपं 'सन्धयेत्' प्रार्थयेत् ॥ ३६ ॥ इतिः परिसमाप्त्यर्थे, ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥

इति भीषरमसुषिहितस्वरतर्गच्छविभूषणश्रीमत्साधुरङ्गगणिवरसन्दृढायां श्रीमत्तद्वक्त्रकृताङ्गदीपिकायां

धर्माख्य नवमाध्यायनं समाप्तम् ।

अथ दशमं समाध्याख्यमध्ययनम् ।

अथ नवमानन्तरं दशमं समाधिनामाध्ययन प्रारभ्यते, समाधिमन्तरेण धर्मोऽपि न भवति, समाधिपूर्वक एव धर्मः स्यात्तत्रेयमादिगाथा—

आद्यं मर्हसमणुवीय धम्मं, अञ्जु समाही तमिणं सुणेह ।

अपडिन्न भिक्खू उ समाहिपत्ते, अनियाणभूत्तेसु परिव्वएज्जा ॥ १ ॥

व्याख्या — 'मतिमान्' केवलज्ञानी 'अनुविचिन्त्य' ज्ञानेन ज्ञात्वा ['आद्यं' ति] आख्यातवान् । किम् ? धर्मं श्रुत्वा रिप्राख्यं । कथम्भूत ? 'अञ्जु' अत्रकं सरलं, कौटिल्यपरिहारेणावकं तथ्यं धर्ममाख्यातवान् । स धर्मः समाधिः, समाधिं च धर्मव्यानादिकमिति । तमिमं धर्मं समाधिं वा मगवदुपादिष्टं शृणुत यूयमिति सुधर्मस्वामी प्राह । यत्राप्रतिज्ञो भिक्षुः

पु.पु.ग.क.क.

श्री.

दीपिका-

विवदम् ।

112811

तद्भावे दीनः सन् पार्श्वस्थादिभावं भजते । कश्चित्पूजनं वस्त्रपात्रादिना प्रार्थयेत् । श्लोककामी-महत्त्वार्थी व्याकरण-
गणितज्योतिषनिमित्तज्ञाज्ञाणि पठति कश्चित्स भावसमाधिभ्रष्टो भवेदिति नाथार्थः ॥ ७ ॥ किञ्च—

अहाकडं चैव निकामसीणे, निगामचारी य विसरणसेसी ।

इत्थीसु सत्ते य पुढो य बाले, परिगहं चैव पकुवमाणे ॥ ८ ॥

व्याख्या—साधुनाथाय कृतं आहारोपकरणादिक 'निकाममीणे' [अल्यर्थ] प्रार्थयते, तथा आधाकर्मादीनि तन्निमित्तं निमन्त्रणादीनि वा चरति । संयमोद्योगे विपणानां पार्श्वस्थादीनां विपणभावमेवेत, सदनुष्ठाने विपणः संसारपङ्कवासन्नो भवति । तथा 'बालो' 'उद्भूतः' स्त्रीषु 'पुत्रक' । तद्व्यापितवसिताङ्गोपाङ्गोन्नासक्तः, द्रव्यमन्तरेण न तत् प्राप्तिर्भवतीति विचिन्त्य द्रव्योपार्जनाय परिग्रहमेव प्रकुर्वन् पापं कर्म समुच्चिनोतीति गार्थः ॥ ८ ॥

वेराणुनिद्धे णिच्चयं करेति, इध्मे चुरे से दुहमदुभं ।

तस्मात् उ मेधावि सानिक्ख धम्मं, चरे सुणी सवओ विप्पमुक्के ॥ ९ ॥

व्याख्या—येन परोपतापरूपेण कर्मणा वैरमनुबध्यते जन्मान्तरशत्रुतायायी भवति, तत्र शुद्धो वैरानुशुद्धः । पाठान्तरे 'आरंभसत्तो'ति आरम्भे—सावधानुष्ठाने सत्तो निरनुकम्पः सन् 'निचयं' कर्मोपादानरूपं करोति । स एवम्भूतः उपात्तवैरः कृतकर्मोपचयः इवः स्थानाच्छुबो—शुबो जन्मान्तरमनुप्राप्तः सन् 'दुःखं' नरकादिघातनास्थानं

१० सप्त-

ਘੁਘੁਘੁ

द्रव्यादि-

त्याने

समाधिः ।

1128811

अथतो 'दुर्ग' विषमं दुरुत्तरं उच्यते । यत एवं तस्मान्मेधावी-विवेकी सम्पूर्णसमाधिगुणं जानन् धर्मं श्रुतचारित्ररूपं 'समीक्ष्य' पर्यालोच्य 'मुनिः' साधुः सर्वतो विप्रमुक्तः संयमाजुष्टानं चरेत् 'अन्वतिष्ठत् । योपि-आरम्भादिसङ्गाद्धि-प्रमुक्तोऽनिश्रितभावेन विहरेदिति गाथार्थः ॥ ९ ॥

आयं न कुञ्जा इह जीवियद्गु, असज्जमाणो य परिवण्ज्जा ।

निसम्म भासी य विणीय निद्धि, हिंसन्नियं वा ण कहं करेज्जा ॥ १० ॥

व्याख्या—साधुरिहासंयमजीवितार्थी 'आयं' द्रव्यादिलाभं न कुर्यात्, द्रव्यसञ्चयं न कुर्यात् । पाठान्तरे-
'छंदं ण कुञ्जा' 'छन्दं-प्रार्थनाऽभिलाषं इन्द्रियाणां स्वस्वविषयाभिलाषं वा न कुर्यात् । 'असज्जमानः' गृहपुत्रकल-
त्रादिषु सङ्गं-प्रतिबन्धं अकुर्वन् परिव्रजेत्-उद्यतविहारी भवेत् । किं कृत्वा ? 'विनीय' अपनीय गृद्धि विषयेषु 'नियम्य'
सम्यगवशान्य-पूर्वोचरेण पर्यालोच्य भाषको भवेत् 'हिंसन्नियं वा ण कहं करेज्जा' 'हिंसान्वितां-प्राण्युपमर्दरूपां
कथां न कुर्यात्, यदात्मनः परेषा च कर्मोपादानभूतं वचो न भाषणीयं, "जेणं परो दूमिज्जह, अवराहो होह जेण
भणिण्णं । अत्था पड्डह किलेसे, तं न हु जंपंति गीयत्था ॥ १ ॥" एतावता 'अश्लीत पिबत स्मादव मोदत हव
छिन्त प्रहरत पचत' इत्यादिकां पापोपादानभूतां वाचं न भाषेत इति गाथार्थः ॥ १० ॥

१ येन परो दूम्य(पीड्य)तेऽपराधो भवति येन भणितेन । आत्मा पतति कलेशे, तस्मैव जल्पन्ति गीतार्थाः ॥ १ ॥

पासादिकान् परीषहान् अक्षोभ्यतया निर्जरार्थमव्यासयेत्-अधिसहेत । तथा सुरभिगन्धं दुरभिगन्धं च, चयन्ददादक्रोश-
वभादिकैश्च परीषहान् मृशुश्रुतिविषयेदिति गाथार्थः ॥ १४ ॥ किञ्चान्यत्—

गुत्तो वर्देष य समाहिपत्तो, लेसं समाहट्टु परिवण्ज्वा ।

गिहं न छाए नवि छावण्ज्वा, संमिस्सभावं पयहे पयासु ॥ १५ ॥

व्याख्या—‘वाचा गुप्पो’ मौनवती सुपर्यालोचितवर्धमसम्बद्धभापी चेत्येवं भावसमाधिं प्राप्नो भवति । तथा भुद्धां
तेजोलेश्यादिकां ‘समाहृत्य’ उपादाय अशुद्धां च कृष्णादिकां लेश्यां परिहृत्य ‘परि’ समन्तात्संयमानुष्ठाने ‘वर्जयेत्’
नञ्छेत् । तथा गृहं स्वतोऽन्येन वा न छादयेत्, तथाऽपरमपि गृहादेः संस्कार न कुर्यात्, उरगवत् परकवविलिनिवासित्वा-
त्साधोः, अन्यदपि गृहस्थकर्तव्यं न कुर्यात् । तथा प्रजासु- [स्त्रीषु] समिमश्रभावं प्रजह्यात् । एतदुक्तं भवति-प्रव्रजि-
तोऽपि पचनपाचनादिकां क्रियां कुर्वन्-कार्यैश्च गृहस्थैः समिमश्रभावं भजते, यदि वा ‘प्रजासु’ स्त्रीषु स्त्रीभिर्वा सह
यः सन्मिश्रीभावस्तं अविकलसंयमार्थं परित्यजेदिति गाथार्थः ॥ १५ ॥ किञ्च—

जे केइ लोगंसि उ अकिरियआया, अन्नेण पुट्ठा धुयमादिसन्ति ।

आरंभसत्ता गटिता य लोए, धम्मं न याणांति विमुक्खहेउं ॥ १६ ॥

व्याख्या—ये केचन अस्मिँल्लोके अक्रिय आत्मान एवं मन्यन्ते, अक्रियात्मानस्तु सौख्यास्तेषां हि मते सर्वव्यापित्वा-

दात्मा निष्क्रियः पश्यते, तथा चोक्तं—“ अकर्ता निर्गुणो × भोक्ता, आत्मा कापिलदर्शने ” इति वचनात् । तथा अक्रियश्चेदात्मा तर्हि कथं मोक्षावाप्तिः ? एवं पृष्टाः सन्तस्ते सौर्याः अक्रियेऽप्यात्मनि ‘ भूतं ’ मोक्षं प्रतिपादयन्ति, ते तु पचनपाचनादिके स्नानार्थं जलावगाहनरूपे चारम्भे-सावधे सक्ताः, गुद्वाः लोके, मोक्षेकहेतुभूतं धर्मं श्रुत्वा रित्राख्यं न जानन्ति, कुमार्गग्राहिणो न सम्यगवगच्छन्तीति गार्थः ॥ १६ ॥

पुढो य छंदा इह माणवा उ, किरियाकिरीणं च पुढो य वायं ।

जायस्स बालस्स पकुव देहं, पवहुती वेरमसंजतस्स ॥ १७ ॥

व्याख्या—‘ पृथक्छन्दाः ’ पृथगभिप्रायाः, इहास्मिन्मनुष्यलोके मानवाः सन्ति । इह मनुष्यलोके ये केचन मानवाः सन्ति ते सर्वेऽपि पृथगभिप्राया एव सन्ति । कथं पृथगभिप्रायाः ? क्रियाअक्रिययोः पृथक्त्वेन, एके क्रियावादिनः एकेऽक्रियावादमाभिप्राय । एके वदन्ति—“ क्रियैव फलदा पुंसां, न ज्ञानं फलदं स्मृतम् । यतः स्त्रीभक्ष्यभोगज्ञो, न ज्ञानात्सुखितो भवेत् ॥ १ ॥ ” इति क्रियावादिनो वदन्ति । अन्ये एतद्विपर्ययेण अक्रियावादमाभिप्रायः, एवं च ना-नाऽभिप्राया मानवाः क्रियाऽक्रियादिकं पृथगवादमाभिप्रायः, मोक्षेकहेतुं धर्ममज्ञानानां, आरम्भमग्नाः, इन्द्रियवशगाः सातगारवाश्रिताश्चैतत्कुर्वन्ति—जातस्य ‘ बालस्य ’ सदसाद्रिवेकविकलस्य सुखैषिणो देहं खण्डयः कृत्वाऽऽत्मनः सुखमु-

× सत्त्वरजस्तमोगुणै रहितः ।

व्याख्या—संशुध्यमानो नरो मतिमान् पापादात्मानं निवर्त्तयेत् । किं कृत्वा ! 'हिंसा' प्राणीभ्यपरोपणं, तथा प्रसूतानि यान्यशुभकर्माणि, तानि दुःखोत्पादकानि वर्त्तन्ते, तथा वैराजुबन्धीनि-जन्मशतसहस्रदुर्मोचानि, अत एव महामयानीत्येवं मत्वा मतिमानात्मानं पापाञ्जिवर्त्तयेदिति गार्थः ॥ २१ ॥

मुसं न वृथा मुणि अत्तगामी, णिवाणमेयं कस्सिणं समाहिं ।

सयं न कुज्जा उ न कारवेज्जा, करंतमन्नंपि य नाणुजाणे ॥ २२ ॥

व्याख्या—'आप्तः' सर्वज्ञस्त्वदुपदिष्टमार्गगामी 'मुनिः' साधुर्मुखावाद-मयार्थं न ब्रूयात्, सत्यमपि प्राणु-पर्वोक्तं न वदेत्, एतन्मुखावादवर्जनं 'कृत्स्नं' सम्पूर्णं भावसमाधिं निर्वाणं चाहुः, तदेवं मुखावादमन्येषां वा व्रतानामति-चारं स्वयमात्मना न कुर्यात्, नाप्यपरेण कारयेत्तथा कुर्वन्तमप्यपरं नानुमन्येत इति गार्थः ॥ २२ ॥

उत्तरशुणानधिकृत्याह—

सुद्धे सिंया जाए न दूसएज्जा, अमुच्छिष्टए ण य अज्झोववन्ते ।

धितिमं विमुक्के ण य पूयण्ठी, न सिलोयकामी य परिवएज्जा ॥ २३ ॥

व्याख्या—'सुद्धे' निर्दोषे स्यात्-कदाचिज्जाते-प्राप्ते सत्याहारे साधू रागद्वेषाभ्यां न दूषयेत्, तत्राहारे न मूर्च्छित-अमूर्च्छितः, सकृदपि शोभनाहारालामे सति शुद्धिमकुर्वन्नाहारयति । धृतिमान् संयमे, विमुक्तः-सत्ताक्षाभ्यन्तरेण

ग्रन्थेन विप्रमुक्तः, तथा पूजनं-वस्त्रपात्रादि, तेनार्थः-पूजनार्थः, स पूजनार्थी, तदेवम्भूतो न भवेत् । तथा न श्लोक-
कामी-कीर्त्यर्थी काञ्चन क्रियां कुर्यादिति, निर्जरार्थी संयमं पालयेदिति गार्थार्थः ॥ २३ ॥

निवस्यन्मम गेहाड निरावकंखी, कायं विउसेज्ज नियाणछिन्ने ।

णो जीवियं णो मरणाभिकंखी, चरेज्ज भिक्खू वलया विमुक्के त्ति वेमि ॥ २४ ॥

उपाख्या—गृहाजिस्युत्थ ' निष्क्रम्य च ' प्रव्रजितोऽपि भूत्वा जीवितेऽपि निराकाङ्क्षी ' कायं ' शरीरं ' व्युत्सृज्य ' निष्प्रतिकर्मतया चिकित्सादिकमकुर्वन्निदानीं भवेत् । तथा जीवितं मरणं च नाभिकाङ्क्षेत् ' भिक्षुः ' साधुः ' वल-
यात् ' संसारबलयात् कर्मबन्धनाद्वा विप्रमुक्तः संयमानुष्ठानं चरेत्, इतिः परिसमाप्त्यर्थे, ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥ २४ ॥

इति श्रीपरमसुविहितवरतरगच्छविभूषणश्रीमत्साधुरङ्गाणिवरसङ्कलितायां श्रीस्रजकृताङ्गदीपिकायां

दशममध्ययनं समाध्याख्यं समाप्तमिति ॥

अतरिषु तरितेगे, तरिरसंति अणागया । तं सोच्चा पडिवक्खामि, जंतवो ! तं सुणेह मे ॥ ६ ॥

व्याख्या—यं मार्गं समाश्रित्य बहवोऽनन्ताः सत्त्वा अशेषकर्मक्षयात् संसारमतीर्षु-स्तीर्णवन्तः, साम्प्रतमपि संख्येया-स्तरन्ति, महाविदेहादौ सर्वदा सिद्धिसम्भावात्, अनागते च काले अनन्ता एव जीवास्तरिष्यन्ति । एवं कालत्रयेऽपि संसार-समुद्रोच्चारकं भावमार्गं तीर्थकुञ्जिरुपदिष्टं, तं चाहं सम्यक् श्रुत्वा युष्माकं प्रतिपादयिष्यामि । सुखमर्मस्वामी जम्बूस्वामिनं निश्चीकृत्यान्येषामपि जन्तूनां कथयतीति, एतदेव दर्शयितुमाह—हे जन्तवो ! अभिमृशवीभूय तं—चारित्रमार्गं मम कथयतः शृणुत यूयमिति गार्थार्थः ॥ ६ ॥ चारित्रमार्गस्य प्राणातिपातविरमणमूलत्वात्पूर्वं जीवस्वरूपनिरूपणार्थमाह—

पुढवीजीवा पुढो सत्ता, आडजीवा तहाऽगणी । वाडजीवा पुढो सत्ता, तणरुक्खा सवीयगा ॥ ७ ॥

व्याख्या—पृथिवीजीवास्ते च प्रत्येकशरीरत्वात् 'पृथक्' प्रत्येकं सत्त्वा-जीवा अवगन्तव्याः । तथा आपः-अग्नि-कायाश्च तथाऽपरे वायुजीवाः, एते सर्वेऽपि पृथक्सत्त्वाः—प्रत्येकशरीरिणः, वक्ष्यमाणवनस्पतेस्तु साधारणशरीरत्वेनापृथक्त्व-मप्यस्तीति । तत्र वनस्पतिकार्यो द्विधा—साधारणः प्रत्येकश्च । तत्र दृणानि-दर्मादीनि वृक्षाश्च—सहकारादयः । सवीजाश्च—[सह बीजैः] शालिगोधूमादिभिर्वर्चन्त इति सवीजकाः । एते सर्वेऽपि वनस्पतिकारिकाः अवगन्तव्या इति गार्थार्थः ॥ ७ ॥ अहावरे तसा पाणा, एवं छक्काय आहिया । इत्ताव एव जीवकाए, नावरे विज्झई काए ॥ ८ ॥

व्याख्या—सुगमैव, × नवरं—एतावन्त एव जीवाः षट्कायलक्षणाः, नापरे केचन जीवाः सन्तीति गाथार्थः ॥ ८ ॥

सवाहिं अणुजुत्तीहिं, मद्ममं पडिलेहिया । सवे अकंतदुक्खा य, अतो सवे न हिंसया ॥ ९ ॥

व्याख्या—सर्वाभिरप्यनुयुक्तिभिः—पृथिव्यादिविचिकायसाधकत्वेन अनुकूलयुक्तिभिः ‘ मतिमान् ’ विवेकी पृथिव्या-
दिजीवनिकायेषु जीवत्वं प्रसाध्य ‘ प्रत्युपेक्ष्य ’ पर्यालोच्य, तथा सर्वेऽप्यकान्तदुःखाः—दुःखद्विषः सुखार्थिनश्च [इति] मत्वा
मतिमान् सर्वानपि प्राणिनो न हिंसयादिति मनोवाकायकर्मभिः कृतकारितानुमतिमिश्र नवकेन भेदेन च तत् पीडाकारिण
उपमर्द्धान्निवर्तनीयमिति गाथार्थः ॥ ९ ॥

एयं खु नाणिणो सारं, जं न हिंसांति कंचण । अहिंसा समयं चेव, एतावंतं विजाणीया ॥ १० ॥

व्याख्या—+ एतदेव ज्ञानिनो ज्ञानस्य सारं—यत्कञ्चन प्राणिनमनिष्टदुःखं सुखार्थिनं न हिनस्ति, विदितगमार्थस्यै-
तदेव सारं—यत् प्राणातिपातान्निवर्तनं, ज्ञानमपि परमार्थतत्त्वदेव—यत्किञ्चित्प्राणातिपातान्निवर्तनं, प्राणीपीडाकारिणो ज्ञानमपि
अज्ञानमेवेति तत्त्वं, यतः—“ किं ? ताए पटियाए, पयकोडीए पलालभूयाए । जत्थित्थियं न नायं, परस्स पीडा न

× “ अथापरे प्रसाः प्राणिनो—द्वित्रिचतुष्पञ्चेन्द्रिया, एवं षट्काया आख्यातास्तीर्थकृद्भिः । ” इति हर्ष०

+ “ सुर्वान्यालङ्कारे निश्चये वा ” इति हर्ष० ।

१ किं ? तथा पठितया षट्कोट्या पलालभूतया । यत्रैतावन्न ज्ञातं, परस्य पीडा न कर्तव्या ॥ १ ॥

मोक्षेन किल धर्मश्रद्धालुतया कृपतृहागत्वननप्रपासनादिकां × प्राणुपमर्दकारिणीं क्रियां कर्तुकामः कश्चिद्धर्मबुद्ध्या
 पृच्छेत्—यदहं कृपतृहागत्वननादिकां पूर्वोक्तां क्रियां करोमि ? अस्ति कश्चिद्धर्मो न वेत्येवं पृष्ठः साधुः किं कुर्यात् ? तत्र तदुप-
 रोधाद्भयाद्वा[तं] प्राणिनो मत्तं नाजुजानीयात् । किम्भूतः ? आत्मना—मनोवाकायरूपेण गुप्तः आत्मगुप्तस्त्वया जितेन्द्रियः
 सन् साधुः सावधानुष्ठानं नाजुमन्येतेति गाथार्थः ॥ १६ ॥

तहा गिरं समारब्ध, अस्थि पुत्रांति नो वप् । अहवा नस्थि पुत्रांति, एवमेयं महद्भयं ॥ १७ ॥

व्याख्या—केनचिद्राजादिना कृपत्वननसम्रदानादिप्रवृत्तेन पृष्ठः साधुः—किमस्मदनुष्ठाने अस्ति पुण्यमाहोस्त्रिभारती-
 त्येवम्भूतां गिरं 'समारभ्य' निशम्याऽऽश्रित्य वा अस्ति पुण्यं नास्ति वा इत्युभयथापि महाभयमिति मत्वा नाजुमन्येतेति
 गाथार्थः ॥ १७ ॥ किमर्थं नाजुमन्येत ? इत्याह—

दाणद्वया य जे पाणा, हम्मंति तसथावरा । तेसिं सारक्खणद्वया, अस्थि पुत्रांति नो वप् ॥ १८ ॥

व्याख्या—अन्नपानदानार्थमाहारमुदकं च पचनपानादिकया क्रियया कृपत्वननादिकया चोपकल्पयेत्तत्र यस्माद्दन्त्यन्ते-
 व्यापाद्यन्ते असाः स्थवराश्च जन्तवस्त्वस्मात्तेषां (सं)रक्षणार्थं—रक्षार्थं साधुरात्मगुप्तोऽस्त्यत्र भवदीयेऽनुष्ठाने पुण्यमित्येवं
 नो वदेदिति गाथार्थः ॥ १८ ॥ यद्येवं नास्ति पुण्यमित्येवं ब्रूयादित्याह—

× सन्नदीका—दानशालाविकाम् ।

जोसिं तं उवकप्पंति, अन्नपाणं तहाविहं । तेसिं लाभंतरायंति, तन्हा णात्थित्ति नो वए ॥ १९ ॥
 व्याख्या—येषां जन्तूनां कृते तदन्नपानादिकं किल धर्मबुद्ध्योपकल्पयन्ति—तथाविधं प्राण्युपमर्हदोषदुष्टं निष्पादयन्ति,
 तन्निषेधे च यस्मात्तेषां-माहारपानार्थिनां तस्मान्नान्तरायो-विधनो भवेत्तदभावेन तु [ते] पीडयेन्न, तस्मात् कृपस्वन-
 सन्नादिके कर्मणि नास्ति पुण्यमित्येवमपि नो वदेदिति गार्थः ॥ १९ ॥

एनमेवार्थं पुनरपि स्पष्टतरं विमंणिपुराह—

जे य दाणं पसंसंति, वहमिच्छंति पाणिणं । जे उण पडिसेहंति, विन्तिच्छेयं करिंति ते ॥ २० ॥

व्याख्या—ये केचन प्रपासन्नादिकं दानं बहूनां जन्तूनामुपकारीति ‘प्रशंसन्ति’ श्लाघन्ते, ते परमार्थानभिज्ञाः प्रभूत-
 तरप्राणिनां तत्प्रशंसाद्वारेण तेषां प्राणिना ‘वधं’ प्राणातिपातमिच्छन्ति, तद्दानं तु प्राणातिपातमन्तरेण न भवेत् । ये
 पुनः किल स्रक्षमधियो वयं-गीतार्था इत्येवं मन्यमाना आगमसद्भावमजानन्तः ‘प्रतिषेधयन्ति’ निषेधयन्ति तेऽप्यगी-
 तार्थाः प्राणिनां ‘वृत्तिच्छेदं’ लाभान्तरायं कुर्वन्तीति गार्थः ॥ २० ॥

तदेवं राज्ञा अन्येन वा ईश्वरेण कृपतडागपानसन्नदानाबुद्धतेन पुण्यसद्भावं पृष्टुमुष्टुभिर्यद्विधेयं तद्वर्जयितुमाह—

दुहओ वि ते न भासंति, अत्थि वा नत्थि वा पुणो । आयं रयस्स हिच्चाणं, निवाणं पाउणंति ते ॥ २१ ॥

व्याख्या—यद्यस्मिन् पुण्यमित्येवं वदेयुस्तदाऽनन्तानां जीवानां स्रक्षमत्वादाणां सर्वदा प्राणत्याग एव स्यात्, प्रीणन-

व्याख्या—ते च परतीर्थिकाः जीवाजीवादिनवतत्त्वानभिज्ञाः सन्तो 'बीजानि' ग्रालिगोधूमादीनि तथा 'शीतोदकं' अप्राप्तोदकं, तौथ लहिरय—तद्भक्तैर्यदाहारादिकं निष्पादितं तत्सर्वमविवेकितया भुत्तवा, पुना रसलोलुपतया औद्देशिक-भक्तकृते आर्त्त[व्यानं]व्यायन्ति । न ह्येहिकसुखार्थिनां परिग्रहारभिमणां धर्मव्यानं भवति । तथा ते परतीर्थिकाः कथ-भूताः ? धर्माधर्मविवेके कर्त्तव्ये 'अलेदज्ञाः' अनिपुणास्तथा असमाहिताः, यतः—प्रायेणार्त्तव्यापिनस्तत्त्वसन्तोषिण एव भवन्तीति गार्थार्थः ॥ २६ ॥

जह। ढंका य कंका य, कुलला मभुका सिही । मच्छेसणं झियायांति, झाणं ते कलुसाहमं ॥२७॥

व्याख्या—यथा दङ्काद्याः पक्षिविशेषाः, मत्स्यान्वेपणपरं व्यानं व्यायन्ति, ते हि पक्षिणः आमिषजीविनो मत्स्य-प्राप्तिं व्यायन्ति, एवम्भूतं च व्यानं आर्त्तरौद्रव्यानरूपतयाऽत्यन्तकलुषमधमं च भवतीति गार्थार्थः ॥ २७ ॥

दाष्टान्विकं दर्शयितुमाह—

एवं तु समणा एगे, मिच्छदिट्टी अणारिया । विसएसणं झियायांति, कंका वा कलुसाहमा ॥ २८ ॥

व्याख्या—'एवमिति यथा दङ्कादयो मत्स्यान्वेपणपरं व्यानं व्यायन्ति, तज्ज्ञापिनश्च कलुषाधमा भवन्ति, एवं मिथ्यादृष्टयः भ्रमणाः अनार्याः शाक्यादयो विषयाणां प्राप्तिं व्यायन्ति, तज्ज्ञापिनश्च कङ्का इव कलुषाधमा भव-न्तीति गार्थार्थः ॥ २८ ॥ किञ्च—

सुद्धं मभं विराहिता, इहमेगे उ दुन्मती । उमगगया दुक्खं, घातमेसंति तं तथा ॥ २९ ॥

व्याख्या—एके शाक्यादयः ‘ सुद्धं ’ निर्दोषं सम्यग्दर्शनादिकं मोक्षमार्गं कुमार्गप्ररूपणया विराध्य इहा-स्मिन् संसारे मोक्षमार्गप्ररूपणप्रस्तावे वा एके-उन्मतीर्थीया ‘ दुर्मतयः ’ कुमतयः ‘ उन्मार्गेण ’ संसारवतारणरूपेण ‘ गताः ’ प्राप्ताः सन्त उन्मार्गगताः दुःख-मष्टप्रकार कर्म असातोदयरूपं च तथा घातं चान्तशः सन्मार्गविराधनया उन्मार्गगमनं च एषन्ते-अन्वेपयन्ति, दुःखमरणे घातशः प्रार्थयन्तीति गार्थार्थः ॥ २९ ॥ अथ शाक्यादीनां दृष्टान्तपूर्वकमाह—

जहा आसाविणिं नावं, जाइअंधो दुरुहिया । इच्छती पारमागंतुं, अंतरा य विसीयती ॥ ३० ॥

व्याख्या—यथा जालन्ध ‘ आसाविणी ’ शतच्छिद्रां नावमाख्या पारमागन्तुमिच्छति, न चासौ सच्छिद्रतया पारमाभी भवति, किन्तुवन्तराले एव निमज्जतीति गार्थार्थः ॥ ३० ॥

एवं तु समणा एगे, मिच्छदिट्ठी अणारिया । सोयं कस्सिणमावन्ना, आगंतारो महब्भयं ॥ ३१ ॥

व्याख्या—एवमेव श्रमणा एके शाक्यादयो मिथ्यादृष्टयोऽन्तार्या भावस्रोतः कर्माश्वरूपं कृत्स्नं सम्पूर्णमापन्नाः सन्तस्ते महाभय नारकादिस्वभावं दुःखमागन्तारः-आगमनशीला भवन्ति । न तेषां संसारोदधेरस्त्राविणीं नावां व्यवस्थितानामेवोत्तरणं भवतीति गार्थार्थः ॥ ३१ ॥

एवं शाक्यादयः श्रमणा मिथ्यादृष्टोऽन्तार्याः संसारस्रोतस्समापन्नाः सन्तो महाभयं नरकादिदुःखमाप्नुवन्ति, तव

स्यगङ्गा-

स्रं

दीपिका-
निवतम् ।

॥१३०॥

तथा ये चानागता-भविष्यदनन्तकालभाविनोऽनन्ता एव तेऽप्येवमेवोपन्यसिष्यन्ति । चञ्चद्वात् वर्तमानकालभाविनः
संख्येयास्तोऽप्येवमेवोपदिशन्ति कुर्वन्ति च । एतावता ते सर्वेऽप्येनं भावमार्गमृक्तवन्तोऽनुष्ठितवन्तश्च, तेषां सर्वेषामप्यहंतां
प्रतिष्ठान-माधारो मोक्षः, स ज्ञानितस्तेषां प्रतिष्ठान, को भावः ? यथा 'भूतानां' स्थावरजङ्गमानां 'जगती' त्रिलोकी
प्रतिष्ठानं, एवं ते सर्वेऽपि बुद्धाः ज्ञानितप्रतिष्ठानाः, एतावता 'ज्ञानितः' सर्वजीवानां दया, सैव सर्ववर्माणां मूलं सर्वो
ऽप्यहन्तः प्ररूपयन्तीति गार्थार्थः ॥ ३६ ॥

अहं णं वयमावन्नं, फासा उच्चावया फुसे । ण तेसु विणिहण्णेज्जा, वाएणोव महागिरी ॥ ३७ ॥

व्याख्या—'अथ' भावमार्गप्रतिपत्त्यनन्तरं तं मिथुं 'स्पर्धाः' परीपहोपसर्गरूपाः 'उच्चावचा' गुरुलववः
'स्पृशेयुः' अभिद्रवेयुः, स च साधुस्त्वैरभिद्रुतः संसारस्वरूपं विदन् कर्मनिर्जरा च भावयस्त्वैः परीपहोपसर्गैर्न विहन्यात्,
न संयमाऽनुष्ठानात् मनागपि विचलेत् । किमिव ? महाबाहौरेव महागिरि-मैरुरिति गार्थार्थः ॥ ३७ ॥

संबुडे से महापन्ने, धीरे दत्तेसणं चरे । निव्वुडे कालमाकंखी, ए(यं)वं केवल्लिणो मयं ॥ ३८ ॥ ति वेसि

व्याख्या—सः साधुः 'संबुतः' संवरयुक्तः, महाप्राज्ञो धीरः, स एवम्भूतः परेण दत्ते सत्याहारादिके एषणां चरेत् ।
तथा 'निर्वृतः' कषायोपशमाच्छीतोभूतः 'कालं' मृत्युं यावत् अभिक्ताह्वेत् । एतन्मया प्राक्प्रतिपादितं, तत् 'केवल्लिनः'
सर्वज्ञस्य मतं । एतच्च जम्बूस्वामिनमुद्दिश्य सुधर्मस्वाम्याह । तदेतद्वचनया मार्गस्वरूपं प्रशितं तन्मया न स्वमनीषिकया

११ मार्ग-

व्ययने

मनोह्रा-

मनोह्वैः

स्पर्शर-

करूपत्वं

मुनीनाम् ।

॥१३०॥

कथितं, किं तर्हि ? केवलिनो मतमित्येवं भवता ग्राह्यमिति गार्थार्थः ॥ ३८ ॥ [इतिः परिसमाप्त्यर्थे, ब्रवीमीति पूर्ववत्]

इति श्रीपरमसुविहितस्वरतन्त्रालविभूषण-श्रीमत्साधुरङ्गाणिवरगुम्फितायां श्रीध्वजकृताङ्गदीपिकायां

मार्गाध्ययनमेकादशं सम्पूर्णमिति ।

अथ द्वादशं समवसरणाभिधमध्ययनम् ।

उक्तमेकादशमध्ययनं साम्प्रतं द्वादशमारभ्यते ।

चत्वारि समोसरणाणिमाणि, पावाहुया जाइं पुढो वयंति ।

किरियं अकिरियं विणियंति तइयं, अज्ञाणमाहंसु चउत्थमेव ॥ १ ॥

व्याख्या—चत्वारि 'समवसरणानि' परतीर्थिकाभ्युपगमसमूहरूपाणि, यानि प्रावाहुकाः पृथक्पृथक् प्रवदन्ति, तानि चामूनि अन्वर्थाभिधायिभिः संज्ञापदैर्निर्दिश्यन्ते, तद्यथा—एके क्रियावादिनः एके अक्रियावादिनो विनयवादिनस्त्वैके, एके अज्ञानवादिन इति गार्थार्थः ॥ १ ॥ अथाज्ञानवादिन एव सर्वथा असम्बद्धप्रलापिनः, अतस्तानेवादावाह—

मतयस्ते वैनयिका अज्ञानाच्छादितः इति 'उदाहृतः' कथयन्ति । यथा 'स्वोऽर्थः' स्वर्गमोक्षादिकः सर्वोऽपि सर्वस्य विनयप्रतिपक्ष्या अस्माकमवभासते-आविर्भवति, प्राप्यते, अस्माकं मते सर्वोऽप्यर्थो विनयप्रतिपक्ष्या सिद्ध्यतीति (प्रत्युत्तरं दीयते) भावः, इति विनयवादिसमंतं । तत्र प्रतिविधीयते-नैकस्मादिनयादर्शसिद्धिः, किन्तु सम्यग्दर्शनानादिसम्भवे सति विनयस्य कल्याणभाक्त्वं भवति, नैककस्येति, तद्रहितो हि विनयोपेतः सर्वस्य प्रवृत्तया न्यत्कार + मवाप्नोति । ततश्च विवक्षितार्थावभासनाभावात्तेषामेव वादिनामज्ञानाद्भवत्वमेवावशिष्यते, नाभिप्रेतार्थावभासिरिति । उक्ता वैनयिकाः, साम्प्रत-मक्रियावादिदर्शनं निराचिकीर्तुर्गोपयार्थमाह-'लवावसंकी'त्यादि, 'लवं' कर्म, तस्मादपशङ्कितुं-अपसर्तुं शीलं येषां ते लवापशङ्कितो लोकायतिकाः शान्त्यादयश्च सर्वेऽप्यक्रियावादिनः क्रियां न मन्यन्ते, क्षणिकत्वात्सर्वपदार्थानां, "क्षणिकाः सर्वसंस्काराः" इति वचनात् यतिकञ्चित्क्रियते तत्सर्वमनागतमेवोच्यत इत्यक्रियत्वं, क्रियां विना कर्मबंधोऽपि नास्ति, एवं ते अक्रियावादिन उच्यन्त इति गार्थः ॥ ४ ॥

सन्निभस्त भावं सगिरा गहीए, से मुन्मुई होति अणाणुवादी ।

+ "न्यकारस्तु विरहिकया" इति हेमः श्लो. ४४१ । "विरहकारे परीभावः, परापर्यभिचो भवः ॥ ६८ ॥ न्यकारः सनिकारः स्यात्" इति शब्दरत्नाकरः काह ३ । "न्यग् निम्ने नीचकात्स्नर्ययोः" इत्यनेकार्थः १-७ । इत्यादिप्रामाण्यतो 'न्यकार' एव समीचीनमाभाति, पर न ज्ञायते केन हेतुना सर्वेऽप्यव्यादर्शेषु 'न्यत्कार' एवोपलभ्यते ।

इमं दुपक्खं इममेगपक्खं, आहं सु खलायतणं च कम्मं ॥ ५ ॥

व्याख्या—ते लोकायतिकाः ‘स्वगिरा’ स्ववाचैव गृहीता [सं]मिश्रभावं भजन्ते, एतावता स्ववाचैव बद्धाः, यस्यैव पदार्थस्यास्तित्व तस्यैव नास्तित्व प्रतिपादयन्ति, यस्यैव नास्तित्वं प्रतिपादयन्ति तस्यैवास्तित्वं प्रतिपादयन्ति, एवं मिश्रीभावं भजन्ते । यदि ते जीवादिपदार्थस्य सर्वस्याप्यभावं मन्यन्ते तर्हि तस्मिन् एवाभावं प्रतिपद्यन्ते, तथा शिष्यस्य शास्त्रस्य चामावं प्रतिपद्यन्ते । यदि सर्वशून्यता तर्हि कः कस्योपकुर्वते ? सर्वाभावप्रसङ्गात्, आत्मनः शिष्याणां शास्त्रस्य चाभावो जायते । एवं ते सर्वाभावप्रतिपादनात् असम्बद्धप्रलापिनः सन्तः मिश्रीभावं स्ववाचैव प्रतिपद्यन्ते । तथा सांख्या अप्यात्मनः सर्वव्यापित्वं मन्यन्ते अक्रियत्व च, एवं साङ्ख्या अप्यसमञ्जसमापिणः, यतस्तेऽप्यक्रियमात्मानमभ्युपगच्छन्तो बन्धमोक्षसङ्गावं च स्वाभ्युपगमेनैव सन्मिश्रीभाव व्रजन्ति । यतः सांख्यानां प्रकृतिविद्योने मोक्षः, यद्येवं तदा बन्धं विना न मोक्षः, पूर्वं कर्मणां बन्धस्ततो मोक्षः, कर्मबन्धस्तु क्रियां विना न स्यात् नमोक्षोऽपि क्रियां विना न स्यात् । एतावता आत्माऽपि सक्रियः, एवमात्मनः सक्रियत्वं स्ववाचैव प्रतिपन्नं सांख्यैरेवं स्ववचनेनैवात्मनोऽक्रियत्वं व्यवस्थाप्य पुनर्बन्धमोक्षप्ररूपणया चात्मनि सक्रियत्वं प्रतिपन्नं, एव मिश्रीभावं सांख्यानामप्यायातम् । सर्वदर्शनिनामपि ज्ञेयमिति । एतद्वर्णिकामात्र दर्शितमस्ति । अपरं टीकातोऽवगन्तव्यमिति । एव सर्वोऽपि परवादि समूहः स्याद्वादिना हेतुदृष्टान्तैर्व्याकुली क्रियमाणः सन् सम्यगुचरं दातुमसमर्थो यत्किञ्चनभाषितया “सुमुहं

स्वयणडाङ्ग-

स्वयं

दीपिका-

निवतम् ।

॥ १३४ ॥

कुतस्त्वस्योद्गमनमस्तमन वा ? यच्च जाड्वल्यमानं तेजोमण्डलं दृश्यते तद् आन्वमतीनां द्विचन्द्रादिप्रतिभास-सुगवुष्णिका-
कल्पं वर्तते । तथा न चन्द्रमा वर्द्धते शुक्लपक्षे नापि कृष्णपक्षे प्रतिदिनमपहीयते । तथा न मलिला-न्युदकानि ' स्यन्दन्ते '
पर्वतनिर्क्षरेभ्यो न स्रवन्ति । तथा ' वाताः ' सततगतयो न वान्ति । किं बहुनोक्तेन ? कुत्सोऽप्यय लोको ' वन्व्यो 'ऽर्थ-
शून्यो ' निवतो ' निश्चितः अभावरूप इति यावत् । सर्वमिदं यदुपलभ्यते तन्मायास्मिन्नेन्द्रजालकलयमिति गार्थार्थः ॥ ७ ॥

एतत् परिहर्तुकाम आह—

जहा हि अंधे सह जोतिषावि, रूवाहं णो पासति हीणणेने ।

संतं पि ते एवमकिरियवाहं, किरियं ण परसंति निरुद्धपद्मा ॥ ८ ॥

व्याख्या—यथा ह्यन्धो-जात्यन्धो हीननेत्रः ज्योतिषाऽपि-प्रदीपादिना सह वर्तमानोऽपि रूपाणि-घटपटादीनि
' न पश्यति ' नोपलभते, एव तेऽप्यक्रियवादिनः सदापि घटपटादिकं वस्तु तत्क्रियां चास्तिस्त्वादिकां परिरूपन्दादिकां
[वा] न पश्यन्ति । किमिति ? यतो निरुद्धप्रज्ञाः-ज्ञानावरणादिना समान्छादिता ' प्रज्ञा ' ज्ञानं येषां ते तथा, तथाहि-
आदित्योद्गमः सर्वान्धकारक्षयकारी कमलाकरोद्घाटनपटुः प्रत्यहं भवन्तुपलक्ष्यते, तत्क्रिया च देशादेशान्तरावासि
लक्षणा सर्वजगत्प्रतीताऽनुमीयते । तथा चन्द्रमा अपि प्रत्यहं क्षीयमाणः पुनः कलाभिषृङ्ग्या प्रवर्द्धमानश्चोपलभ्यते । तथा
सरितोऽपि प्राश्रुषि उत्कल्लोलाः वहमानाः दृश्यन्ते । वायवोऽपि वृक्षमङ्गकम्पादिभिरनुमीयन्ते । एवं च न सर्वाभावः,

१२ सम०-

व्ययने

शून्यवाद्-

निरा-

करणम् ।

॥ १३४ ॥

(या हि) सर्वशून्यताप्ररूपणा सा तु ह्यर्थेव, सर्वाभावे कः कस्याग्रे प्रतिपादयति ? कथकोऽपि नास्ति श्रोताऽपि नास्ति । स्वप्नादिकमपि कः पश्यति ? सर्वशून्यत्वात् । तथा यः सर्वशून्यवादी तस्याप्यभावः स्यात्, तस्माद्यत्किञ्चिद्देवदिति । तदेवं विद्यमानायां क्रियायां निरुद्धप्रज्ञास्तीर्थिका अक्रियावादमाश्रिताः । अनिरुद्धप्रज्ञास्तु यथावस्थितार्थवेदिनो भवन्ति, तथाहि—अवधिमनःपर्यायिकेवलज्ञानिनस्त्रैलोक्योदरविवरवर्तिनः पदार्थान् कसलमलकन्यायेन पश्यन्ति, समस्तश्रुतज्ञानिनोऽपि आगमबलेनातीतानागतानर्थान् विदन्ति, येऽप्यन्येऽष्टाङ्गनिमित्तपारगास्तेऽपि निमित्तबलेन जीवादिपदार्थपरिच्छेदं विदधतीति गाथार्थः ॥ ८ ॥ तदेवाह—

संवच्छरं सुविणं लक्षणं च, निमित्तदेहं च उत्पादयं च ।

अटुंगमेतं बहवे अहिता, लोगंसि जाणंति अणागताहं ॥ ९ ॥

व्याख्या—‘संवच्छरं’ (नाम) ज्योतिषं ‘सुविणं’ स्वप्नप्रतिपादको ग्रन्थः ‘लक्षणं’ सामुद्रिकादि [‘निमित्तं’ वाक्प्रशस्तशकुनादिकं] ‘देहं’ मष तिलकादि ‘औत्पातिकं’ उदकापातदिग्दाहनिर्घातभूमिकम्पादिकं, अष्टाङ्गनिमित्तं चाधीत्य लोके अतीतानि वस्तून्यनागतानि च जानन्ति, न च शून्यादिवादेष्वेवत् घटते, तस्माच्छून्यवादिनामक्रियावादिना च युक्तयो निरर्थकाः ॥ ९ ॥

अत्राह परः—ननु श्रुतज्ञानमपि व्यभिचरति, अष्टाङ्गनिमित्तान्यपि व्यभिचारीणि, अत इदमाह—

[ते एवमखंति समि(कल)च्च लोगं, तथा तथा समणा माहणा य ।

सयं कडं पाऽन्नकडं च दुक्खं, आहंसु विज्जाचरणं पमोखं ॥ ११ ॥]

व्याख्या—इय गाथा अन्यथा व्याख्यायन्ते—अनिरुद्धप्रज्ञा—स्तीर्थकरणधरादयः, लोकं चतुर्दशरज्ज्वारमक
, म[मेत्य]भीक्ष्व ' ज्ञात्वा एवमाख्यान्तीति सम्बन्धः । ' तथा तथा ' यथा यथा समाधिभागो व्यवस्थितस्तथा तथा
कथयन्ति । किं कथयन्ति ? तथा तथा—यत्किञ्चित् संसारान्तर्गतानाममुमता यदुःख यच्च सुख तत्स्वयमारमता कृतं
नान्येन केनचित्कालेश्वरादिना कृतमिति । पुनस्तीर्थकर गणधरादयः किमाहुः ? तदेवाह—' विद्या ' ज्ञानं ' चरणं '
चारित्र्यं, तत्प्रधानो मोक्षस्तं उक्तवन्तः, न ज्ञानक्रियाभ्यां समुदिताभ्या विना मोक्षः, एवमाख्यान्तीति गाथार्थः ॥ ११ ॥
अथैतानि समवसरणानि केन प्रणीतानि ? यच्चोक्तं यच्च वक्ष्यते इत्येतदाशङ्क्याह—

ते चक्खुलोगंसिह पायगा उ, मग्गाणुसासंति हितं पयाणं ।

तथा तथा सासयमाहु लोए, जंसी पया माणव ! संपगाढा ॥ १२ ॥

व्याख्या—ते तीर्थकरणधरादयो [इह—अस्मिन्] लोके चक्षुरिव वर्तन्ते, यथा चक्षुर्योभयदेशावस्थितात् पदार्थान्
परिहिनन्ति, एवं तेषां लोकस्य यथावस्थितपदार्थाविक्रमणं कारयन्ति । तथा ते च भगवन्तोऽस्मिंल्लोके ' नायकाः '
प्रधानाः सदुपदेशदानतो वा नायकाः, तथा ' मार्ग ' ज्ञानक्रियादिकं मोक्षमार्गमनुशासन्ति—प्रतिपादयन्ति । प्रजानां

‘ हितं ’ सद्गतिप्रापक-मनर्थनिवारकं । किञ्च-तथा तथा लोकं ज्ञाश्वतमाहुः, येन येन प्रकारेण द्रव्यास्तिकनयाभिप्रायेण यद्वस्तु ज्ञाश्वतं [तत्तथा] आहु-रुक्तवन्तः । यदिवा प्राणिगणः संसारान्तर्वर्ती यथा यथा ज्ञाश्वतो भवति तथा तथा आहुरिति । यथा यथा मिथ्यादर्शनाभिबुद्धिस्तथा तथा ज्ञाश्वतो लोकः, यथा च “ महारंभयाए महापरिणगहयाए ” इत्यादिभिश्चतुष्प्रकारैर्जीवा नारकायुक्तं यावन्निवर्तयन्ति तावत्संसारबुद्धिः । अथवा यथा यथा रागद्वेषादिबुद्धिस्तथा तथा संसारोऽपि ज्ञाश्वत इत्याहुः । यथा यथा कर्मोपचयमात्रा तथा तथा संसारान्निबुद्धिः, दुष्टमनोवाकायाभिबुद्धौ च संसारान्निबुद्धिरवगन्तव्येति । यस्मिंश्च संसारे ‘ प्रजाः ’ लोकाः हे मानव ! ‘ प्रगाढाः प्रकर्षण न्यवस्थिता इति गार्थः ॥ १२ ॥

अथ तत्पर्यटनद्वारेणाह—

जे रक्खस्मा वा जमलोइया य, जे या सुरा गंधवा य काया ।

आगासगामी य पुढो सिया जे, पुणो पुणो विप्परियासुर्वेति ॥ १३ ॥

न्याख्या—ये राक्षसात्मानो ये यमलौकिकात्मानः—सर्वे परमाधार्मिकाः, एतावता सर्वे भवनपतयो गृहीताः, ये च सुराः सौधमर्षादेवमानिकाः, च शुब्दाज्योतिष्काः, गान्धर्वा-विद्याधरास्तथा ‘ कायाः ’ शुथिवीकायादयः षडपि, तथा [आकाशगामिनः—सम्प्राप्तलब्धयश्चतुर्विधा देवा विद्याधराः पक्षिणो वायवश्च, ये च] शुथिव्याश्रिताः सर्वेऽपि जीवनिकायाः

अवगततत्त्वः सर्वाणि स्थानान्यशाश्वतानि, तथा नात्र संसारे-सुखलेशोऽप्यस्तीत्येवं मन्यमानोऽप्रमत्तः सन् संयमं पालयन् परिव्रजेदिति गार्थः ॥ १८ ॥ किञ्च—

जे आयओ परओ वा वि णच्चा, अलमप्पणो होति अलं परेसि ।

तं जोइभूतं व सयाऽऽवसेज्जा, जे पाउकुज्जा अणुवीइ धम्मं ॥ १९ ॥

व्याख्या—यः स्वयं सर्वज्ञ आत्मनस्त्रैलोक्योदरविवरवर्तिपदार्थदर्शी यथावस्थितं लोकं ज्ञात्वा, यश्च गणधरादिकः परत-स्तीर्थकरादेर्जीवादीन् पदार्थान् विदित्वा परेभ्य उपदिशति, स एवभूतो हेयोपादेयवेदी आत्मनः संसाराज्जातुमलं, आत्मानं भवादव्या लङ्घितुं समर्थः स्यात्, सदुपदेशदानेन परेषां च त्राता जायते, तमेवभूतं पदार्थप्रकाश[क]वया 'ज्योतीरूपं' चन्द्रार्कप्रदीपकरूपमात्महितमिच्छन् भवभयोद्विग्न आत्मानं धन्यं मन्यमान आ[वि]सेत्—] सेवेत, गुर्वन्तिक एव यावज्जीवं संवसेत् । उक्तं च—“नोणरस्स होइ भागी, थिरयरओ दंसणे चरित्ते य । धन्ना आवकहाई, गुरुकुल वासं न सुंचति ॥ १ ॥” गुरुकुलवासं के न मुञ्चन्ति ? ये कर्मपरिणतिं अनुविचिन्त्य यदि वा 'धर्म' श्रुतचारिजालयं श्राद्धधर्म साधुधर्मं वा 'अनुविचिन्त्य' पर्यालोच्य, तमेव धर्मं 'प्रादुर्क्युर्युः' प्रकटयेयुरते गुरुकुलवासं सदा आसेवन्ते, यदि-वा ज्योतिर्भूतं आचार्यं सततमासेवन्ते त एव आगमज्ञा धर्ममनुविचिन्त्य यथावस्थितं प्रादुर्क्युर्युरिति गार्थः ॥ १९ ॥

१ ज्ञानस्य भवति भागी स्थिरतरको दर्शने चारित्रे च । धन्या यावत्कथा गुरुकुलवास न मुञ्चन्ति ॥ १ ॥

अथ त्रयोदशं याथातथ्यमध्ययनम् ।

—ॐ नमो भगवते वासुदेवाय—

अथानन्तर त्रयोदशमारभ्यते याथातथ्याख्यं, तस्येयमादिगाथा—

आहातहियं तु पवेयइस्सं, नाणत्पकारं पुरिस्सस्स जातं ।

सओ य धम्मं अस्सतो असीलं, संतिं अस्संतिं करिस्सामि पाडं ॥ १ ॥

व्याख्या—‘ याथातथ्यं ’ तत्त्वं, तच्च परमार्थचिन्तायां सम्यग्ज्ञानादिकं-ज्ञानदर्शनचारित्ररूपं, एतत्पुरुषस्य-जन्तो-
र्यज्ञातं-उत्पन्नं, तदहं ‘ प्रवेदयिष्यामि ’ कथयिष्यामि । ‘ तु ’ शब्दो विशेषणे । वितथाचारिणस्तद्दोषांश्चाविर्भावयि-
ष्यामि । तथा नानाप्रकार वा विचित्रं पुरुषस्य स्वभावमुच्चावचं-प्रशस्ताप्रशस्तरूपं प्रवेदयिष्यामि । तथा ‘ सतः ’ सत्पुरु-
षस्य धर्मं श्रुतचारित्राख्यं तथा ‘ शीलं ’ उद्यतविहारित्वं, तथा शान्ति-मशेषकर्मक्षयलक्षणां प्रादुर्करिष्ये-प्रकटयिष्यामि ।
तथा ‘ असत् ’ अशोभनस्य परतीर्थिकस्य गृहस्थस्य पार्श्वस्थस्य वा ‘ अशीलं ’ कृत्स्नतशीलं अशान्तिमनिर्वाणरूपां संसृतिं
प्रादुर्भावयिष्यामीति गाथार्थः ॥ १ ॥

अहो य राओ य समुट्ठिण्हि, तहाणण्हि पडिलब्भ धम्मं ।

समाहिमाधातमजोसयंता, सत्थारमेवं फरुसं वयंति ॥ २ ॥

व्याख्या—‘अहोरात्र’महर्निशं सम्यगुत्थिताः—समुत्थितास्ते हि सदनुष्ठानवन्तस्तेभ्यः श्रुतधरेभ्यस्त्वथा [ताथा]गतेभ्य-
स्तीर्थकुङ्कुयो वा धर्मं संसारनिस्सरणोपायभूतं समवाप्य पुनः कर्मोदयान्मन्दभाग्यतया जमालिप्रभृतय आत्मोत्कर्षार्थीर्थकुदा-
[द्या]ख्यातं सम्यग्दर्शनादिकं मोक्षमार्गं ‘अजोपयन्तः’ अमेवन्तः—मम्यगकुर्वाणा निन्हवा वोटिकाश्च स्वकचिविरचितव्या-
ख्याप्रकारेण निर्दोषमपि सर्वज्ञप्रणीतं मार्गं विध्वंसयन्ति, कुनाग्नं प्ररूपयन्ति । एवं भापन्ते—असौ सर्वज्ञ एव न भवति, यः
‘क्रियमाणं कृत’मिति प्रत्यक्षेण विरुद्धं प्ररूपयतीति जमालिवचः, तथा ‘यः पात्रादिपरिग्रहान्मोक्षमार्गमाविर्भावयति मोऽपि
न सर्वज्ञः’ इत्येवं वोटिकाः प्रतिपादयन्ति, एवं सर्वज्ञोक्तमश्रद्धाना दृतिसंहननदुर्बलतया संयमभारं वोढुमसमर्थाः क्वचिद्विपी-
दन्तोऽपरेण केनापि वत्सलतया शिक्षिताः सन्तस्तं—शास्तरं परुषं वदन्ति—कर्कशं निष्ठुरं भापन्त इति गाथार्थः ॥ २ ॥

विसोहियं ते अणुकाहयन्ते, जे आयभावेण वियानरेज्जा ।

अट्टाणिए होंति बहूगुणाणं, जे नाणसंकाए सुसं वएज्जा ॥ ३ ॥

व्याख्या—कुमार्गप्ररूपणाऽपनयनद्वारेण विधोषितः सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राख्यो मोक्षमार्गस्त्वं मोक्षमार्गं ‘ते’
निन्हवा मिथ्यामतयः आत्मोत्कर्षात् स्वकचिविरचितव्याख्याप्रकारेण व्यामोहितवा ‘आत्मभावेन’ स्वाभिप्रायेण आचार्य-
पारम्पर्येणायातमप्यर्थं निषिद्धा अन्यथा व्याख्यानयन्ति । किमिति ? यतस्ते गम्भीराभिप्रायं सूत्रार्थं कर्मोदयात्पूर्वापरेण
यथावत्परिणामयितुमसमर्थाः पण्डितमानिन उद्वेगं प्रतिपादयन्ति । आत्मभावव्याकरणं महत्वेऽनर्थयि । स एवम्भूतः

आत्मनो जयमिच्छतीत्यर्थः । तथा 'विओसियं'ति व्यवसितं-उपशान्तं कलहं-विवादं यः पुनरप्युदीरयेत्-प्रज्वालयेत्, किमुक्तं भवति ? कलहकारिभिर्मिथ्यादुक्तादिना परस्परं धामितेऽपि तत्तद्व्रयात् येन पुनरपि तेषां क्रोधोदयो भवति । साम्प्रतमेतद्विपाकं दर्शयति-यथा सन्धः 'दण्डपथं' गोदण्डं [लघुमार्गं] गृहीत्वा व्रजन् अज्ञानतया कण्टकश्चापदादिभिः पीड्यते, एवमसावपि केवललिङ्गधारी अनुपशान्तक्रोधः कर्कशभाषी अधिकरणोदीपकः अनुपशान्तवृन्दः 'पापकर्मकारी' अनार्यकर्मकर्ता, एते सर्वेऽपि संसारे अनन्तशः [धुष्यन्ते-] पीड्यन्त इति भाथार्थः ॥ ५ ॥ किञ्चान्यत्—

जे विगहृष्टे अन्नायभासी, न से समे होति अहंज्ञपते ।

ओवायकारी य हिरीमणे य, एगंतदिट्टी य अमाइरुवे ॥ ६ ॥

व्याख्या—तथा यः कश्चित् साधुर्यद्यपि प्रत्युपेक्षणादिका क्रिया करोति तथापि युद्धप्रियः कश्चि [कचि] ब्रूवति, तथाऽन्यादयमाव्य-स्थानभाषी गुर्वाद्यधिक्षेपकारी [वा], यश्चैवम्भूतो नासौ 'समो' रक्तद्विष्टतया मध्यस्थो भवति, नापि 'अहंज्ञा-प्राप्तः' अकलहप्राप्तः, [यदि वा] सम्यग्दृष्टिभिः समो न भवति । अतः-अक्रोधनेन अर्ककशभाषिणा उपशान्तयुद्धानुदीर-केण न्यादयभाषिणा अहंज्ञाप्राप्तेन मध्यस्थेन च भाव्यमिति । एवं पूर्वोक्तदोषवर्जं सन्तुपपातकारी-आचार्यनिर्देशकारी, यथोपदेशं क्रियासु प्रवृत्तः सन्नोपदेशप्रवर्तको वा, तथा ह्रीमनाः, 'ह्री' लज्जासंयमो मूलोत्तरगुणभेदभिन्नः, तत्र मनो यस्य स ह्रीमनाः, [यदि वा] अनाचारं कुर्वन् आचार्यदिभ्यो लज्जते, तथा 'एगंतदिट्टी' एकान्तेन तत्त्वेषु जीर्वादिपदार्थेषु दृष्टि-

रेकान्तदृष्टिस्तथा ' अमाद्वस्त्वे ' न गुर्वादीन् लब्धना उपचरति, नाप्यन्येन केनचित्साद्वृद्धग्रन्थवहारं विधत्ते, एवंविधेन साधुना भाव्यमिति गाथार्थः ॥ ६ ॥ पुनरपि सद्गुणोत्कीर्तनायाह—

से पेसले सुहुमे पुरिसजाए, जच्चादिए चेव स उज्जुयारी ।

बहुं पि अणुसासिए जे तह(च्चे)च्चा, समे हु से होति अहंझपत्ते ॥ ७ ॥

व्याख्या—कश्चित्संसारोद्विग्नः प्रमादस्खलने गुर्वादिना [बहुषि] अनुशास्यमानस्त्वथैव सन्मार्गानुसारिणी ' अर्वा ' लेख्या—चित्तवृत्तिर्यस्य भवति स तथाऽर्चः । तथा स एव ' पेञ्चलो ' मिष्टवाक्यो विनयादिगुणसमन्वितः, तथा स्रक्ष्मदार्शि-
त्वात्स्रक्ष्मभाषित्वात्स्रक्ष्मः, स एव पुरुषजातः—स एव परमार्थतः पुरुषार्थीकारी, तथा स एव जात्यन्वितः—सुकुलोत्पन्नः, सुशीलान्वितो हि कुलीन इत्युच्यते, न सुकुलोत्पत्तिमात्रेण, तथा स एव ' ऋजुकारी ' यथोपदेशं यः प्रवर्तते, न पुनर्वक्रतया गुरुवचनं प्रतिकुलयति । तथा यश्च तथार्चः पेञ्चलः स्रक्ष्मभाषी जात्यादिगुणान्वितः क्वचिद्वक्रः ' समो ' मध्यस्थः, निन्द-
[यां पूजा]यां च न रुध्यति [नापि तुष्यति], तथा ' हंझा ' क्रोधो माया वा, तामप्राप्तः अहंझाप्राप्तः, एवंविधः साधु-
वीतरागतुल्यो भवतीति गाथार्थः ॥ ७ ॥

प्रायस्तपस्विनां ज्ञानावलेपो भवतीत्यतस्तमधिकृत्याऽह—

जे आवि अप्पं वसुमंति मत्ता, संखाय वायं अपरिच्छ कुज्जा ।

न्याख्या—न तस्य जातिमदः कुलमदो वा क्रियमाणः संसारे पर्यटतत्राणं भवति । यत्पुनः संसारोच्चारकत्वेन त्राण-
समर्थं तद्दर्शयति—ज्ञानं च चरणं च ज्ञानचरणं, तस्मादन्यत्र संसारोत्तरा[ण]नाशान विद्यते । एतच्च सम्यक्त्वोपबृंहितं[सुचीर्ण]
संसारदुत्तरायति “ ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्ष ” इति वचनात् । यः पुनः प्रव्रज्यां गृहीत्वाऽपि ‘ अगारिकर्म ’ गृहस्थकर्मा-
नुष्ठानं सावधारम्भं जातिमदादिकं वा सेवते, न चासावगारिकर्मणां सेवकोऽशेषकर्मोचनाय पारगो भवति, निःशेषकर्म-
क्षयकारी न भवतीत्यर्थः । देशमोचना तु प्रायशः सर्वेषामेव प्राणिनां प्रतिक्षणमुपजायत इति गाथार्थः ॥ ११ ॥

पुनरप्यभिमानदोषं दर्शयति—

निकिञ्चणे भिक्खु सुद्धहजीवी, जे गारवं होति सिलोगगामी ।

आजीवमेयं तु अबुद्धमाणे, पुणो पुणो विपरियासुवेति ॥ १२ ॥

न्याख्या—साधुनिकिञ्चनोऽपि ‘ भिक्षुः ’ परदत्तोपजीवी [‘ सुरुक्षजीवी ’] अन्तर्प्रान्ताग्रामोऽपि यः कश्चिद्गौरव-
प्रियो भवति, तथा ‘ श्लोककामी ’ आत्मश्लाघासमिलापी भवति, स च परमार्थमज्ञानानः, एतदेव अकिञ्चनत्वं सुरुक्ष-
जीवित्वं च आत्मश्लाघातत्परतया आजीविका—मात्मवर्त्तोपायं कुर्वाणः पुनः पुनः संसारकान्तारे ‘ विपर्यासं ’ जातिजरा-
मरणरोगशोकोपद्रवमुपैति—गच्छति । तदुत्तराणामभ्युद्यतोऽपि तत्रैव निमज्जतीत्ययं विपर्यास इति गाथार्थः ॥ १२ ॥

जे भासवं भिक्खु सुसाहुवादी, पडिहाणवं होति विसारए य ।

आगाढपणे सुविभावियत्पा, अन्नं जणं पन्नया परिहवेज्जा ॥ १३ ॥

व्याख्या—तथा यः साधुर्भाषणुणदोषज्ञः, तथा सुसाधुवादी-हितमित्रकृता, प्रियंवद इत्यर्थः, क्षीराश्वमध्वाश्व-
लब्धियुक्तस्तथा 'प्रतिभा[न]वान्' बुद्धिचतुष्टययुक्तः-परेणाश्विस्तत्कालमेवोत्तरदानममर्थः, यदिवा धर्मकथावसरे 'कोऽयं
पुरुषः ? कं च देवताविशेषं प्रणतः ? कतरद्वा दर्शनमाश्रितः ? इत्येवमासन्नप्रतिभतयाऽवेत्य यथायोगमुत्तरं ददाति ।
तथा 'विशारदो' 'ड्यग्रहणसमर्थः, चशब्दात् श्रोत्रभिप्रायज्ञः, तथा 'आगाढप्रज्ञः' परमार्थपर्यवसितबुद्धिः-तत्त्वार्थवेदी,
तथा 'सुविभावितारमा' सुधर्मवासनावासितः, एवंविधगुणान्वितः शोभनः साधुर्भवति । यश्चामीभिर्गुणैर्निर्जराहेतु-
भूतैर्युक्तोऽपि यदि मदं कुर्याच्चिदाऽन्येषां का वार्त्ता ? । कथं मदं करोति ? तद्यथा-यथाऽहमेव भाषाविधिज्ञस्तथा साधुवाद्य-
हमेव, न मतुल्यः प्रतिभा[न]वानस्ति । नापि च मतसमानो लौकिकलोकोत्तरशास्त्रार्थविशारदो अवगाढप्रज्ञः, सुभावितारमा-
ऽहमेवेति चैवमात्मोत्कर्षवानपरं जनं स्वकीयया प्रज्ञया 'परिभवेत्' अवहीलयति । तथाहि-किमनेन बाकुण्ठेन दुर्दुरुद्धेन
कुण्डिकाकार्पासकल्पेन ? नाऽसौ साधुवर्गः किमपि वेत्ति, वयमेव भगवदाज्ञावर्त्तिनः क्रमागता बहुश्रुता वा हत्यादिवाग्वि-
लासेन साधूनामवर्णवादेनात्मोत्कर्षपराः कचित्सभायां धर्मकथावसरे वा भवन्ति । तथा चोक्तं "अन्यैः स्वेच्छारचि-
ता-नर्थविशेषान् क्र[अ]प्तेण विज्ञाय । कृत्स्नं वाङ्मयमिति इति, खादत्यङ्गानि दर्पेण ॥ १ ॥ " ॥ १३ ॥

साम्प्रतमेतद्दोषाभिधित्सयाऽऽह—

अथगङाङ्ग
स्रवं
दीपिका-
न्वितम् ।

॥ १४६ ॥

सुतार्चः, तथा 'दृष्टधर्मा' अवगतयथावस्थितधर्मस्वरूपः, एवंविधो भिक्षुः क्वचिद्वसरे प्राप्तनगरादिषु भिक्षाऽर्थं प्रविश्य
एषणामनेषणां च ज्ञानन् अन्नस्य पानकस्य वा कृते, तत्र 'अ[नु]गृह्यो'ऽलोलुपः सन् सम्यग्विवहरेत् । आहारादावमूर्च्छितः
सम्यक् शुद्धां भिक्षां गृह्णीयादिति गार्थार्थः ॥ १७ ॥

एवंविधस्य साधोः कदाचित्संयमे रतिरतिश्च मादृष्यात्, सा चापनेतव्येतदाह—

अरइं रइं च अभिभूय भिक्खू, बहुजणे वा तह एगचारी ।

एगंतमोणेण वियागरेज्जा, एगस्स जंतो गतिरागती य ॥ १८ ॥

व्याख्या—महासुनेरप्यस्नानतया मलाविलस्यान्तर्धान्तबहुचणकादिमोजिनः कदाचित्कर्मोदयादरतिः संयमे समु-
त्पद्येत, तां चारतिमुत्पन्नामभिभवेत्-निराकुर्यात्, तथा रतिं चासंयमे अनादिभवाभ्यासादुत्पन्नां चाभिभवेत्, अभिभूय च
संयमोद्युक्तो भवेत् । पुनः साधुमेव विशिनष्टि-बहवो 'जनाः' साधवो गच्छन्वासितया संयमसहाया यस्य स बहुजनः, तथा-
एक एव चरतीति-एकचारी, न च बहुजन एकाकी वा केनचित्पृष्टोऽपृष्टो वा 'एकान्तमौनेन' संयमेन 'व्यागुणीयात्'
धर्मकथाऽवसरे संयमावाधया किञ्चिद्धर्मसम्बद्धं ब्रूयात् । किमसौ ब्रूयादित्याह-एकस्य जन्तोः शुभाशुभसहायस्य 'गतिः'
परलोके गमनं भवति, तथा आगति-रागमन भावान्तरादुपजायते शुभाशुभकर्मसहायस्य, यतः—“एकः प्रकुर्यते कर्म,
शुनक्त्वेकश्च तत् फलम् । जायते अियते चैक, एको याति भवान्तरम् ॥ १ ॥” इत्यादि । ततः संसारे परमार्थतो

॥ १४६ ॥

१३ याथा-
तथ्या
व्ययनेऽ-
पनेतव्यत्वं
संयमारतेः

न कश्चित्सहायो धर्ममेकं विहाय, एतद्विगणय्य संयम[स्तेन तत्] प्रधानं वा ब्रूयादिति गार्थार्थः ॥ १८ ॥ किञ्च—
सयं समिच्चा अदुवा वि सोच्चा, भासेज्ज धम्मं हितयं पयाणं ।

जे गरहिया साणियाणत्पओगा, ण ताणि सेवंति सुधीरधम्ममा ॥ १९ ॥

व्याख्या—‘स्वय’ आत्मना परोपदेशमन्तरेण संसारकारणानि मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकपाययोगरूपाणि ‘समेत्य’ ज्ञात्वा
तथा मोक्षं तत्कारणानि च सम्यग्ज्ञानदर्शनचारित्राणि, एतत्सर्वं स्वत एव ज्ञात्वा अन्यस्माद्वाऽऽचार्यदिः सकाशाच्छ्रुत्वा
अन्यस्मै सुमुखवे धर्मं भाषेत । किमभूतं ? ‘प्रजानां’ स्थावरजङ्गमानां जन्तूनां हितं धर्मं ब्रूयादिति उपादेयं प्रदर्शयति—ये ‘गहिंता’ जुगुप्सिता मिथ्यात्वादयः कर्मबन्धहेतवः, सनिदानाः ‘प्रयोगा’ व्यापारा ममास्मात्सकाशात्
किञ्चित्पूजालाभसत्कारादिकं भविष्यतीत्येवमभूतनिदानाञ्जसारूपास्तौश्च चारित्रविश्रभूतान् महर्षयः सुधीरधर्माणो ‘न सेवन्ते’
नानुतिष्ठन्ति, न वदन्तीति गार्थार्थः ॥ १९ ॥ किञ्च—

केसिंचि तक्काइ अबुद्धं भावं, खुदंपि गच्छेज्ज असइहाणे ।

आउस्स कालाइयारं वधाए, लक्खाणुमाणे य परस्स अट्टे ॥ २० ॥

व्याख्या—‘केषांचिन्मिथ्यादृष्टीनां कुतार्थिकभावितानां ‘तर्कया’ चित्तैर्केण दृष्टाभिप्रायं अबुद्धा कश्चित्सामुः श्रावको
वा स्वधर्मस्थापनेच्छया कुतार्थिकविरस्कारप्राप्यं वचो ब्रूयात्, [स च] तीर्थिकस्तद्वचनमश्रद्धानोऽतिकटुकत्वं भावयन्

आहत्तहीयं समुपेहमाणे, सवेहिं पाणेहिं निहाय दंडं ।

नो जीवियं नो मरणाहिकंखी, परिव्वण्ण्ण वलया विमुक्के ति वेमि ॥ २३ ॥

व्याख्या—‘याथातथ्यं’ धर्ममार्गं सूत्राजुगतं सम्यक् ‘प्रेक्षमाणः’ पर्यालोचयन् ‘सर्वेषु’ स्थावरजङ्गमेषु प्राणिषु दण्डं प्राणिवधात्मकं परित्यज्य प्राणात्ययेऽपि याथातथ्यं धर्मं नोहेषयेत् । तथा ‘जीवितं’ असंयमजीवितं जन्तुदण्डेन नाभिकाहेत् । परीपहपरराजितो वेदनासमुद्घातगतोऽपि तद्वेदनामसहमानो जलानलादिना जन्तुघातेन न मरणमभिकाहेत् । तदेवं सर्वेष्वपि प्राणिपूषरतदण्डो जीवितमरणापेक्षारहितः संयमाजुष्ठानं चरेद्दुष्टकविहारी भवेत् । मेधावी ‘वलयेन’ मायारूपेण मोहनीयकर्मणा वा विप्रमुक्त इति, इतिः परिसमाप्त्यर्थे, ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥ २३ ॥

इति श्रीपरमसुविहितवरतरगच्छविभूषणप्रीमत्सङ्ग्रहसङ्कलितायां श्रीसूत्रकृतानिषधद्वितीयाङ्गादीपिकायां

समाप्तं याथातथ्याध्ययनं त्रयोदशमिति ॥

अथ चतुर्दशं ग्रन्थाभिधमव्ययनम् ।

उक्तं त्रयोदशमव्ययनं, साम्प्रतं चतुर्दशमारभ्यते ग्रन्थाख्यं, बाह्यग्रन्थपरित्यागाद्याथातथ्यं स्यात्, अव(स्त्वद्)-
एवाह, तत्रेयमादिगाथा—

गंधं विहाय इह सिक्त्वमाणे, उट्टाय सुबंभचेरं वसेज्जा ।

ओवायकारी विणयं सुसिक्खे, जे छेए विप्पमायं न कुज्जा । १ ॥

व्याख्या—‘इह’ प्रवचने ज्ञातसंसारस्वभावः साधुः सम्यगुत्थानेन उत्थितो ‘ग्रन्थं’ परिग्रहं धनधान्यहिरण्य-
द्विपदचतुष्पदादिरूपं त्यक्त्वा ग्रहणासेवनारूपा च शिक्षां कुर्वाणः सम्यगासेवमानो नवभिर्ब्रह्मचर्यशुसिभिर्गुप्तः [सु]ब्रह्मचर्य-
वसे-चित्तिष्ठेत्, यदिवा [ब्रह्मचर्य-] संयमस्त्वमावसेत्-तं सम्यक्कुर्यात् । गुर्वन्तिके यावज्जीवं वसमानो यावद्भयुद्यतविहारं
न प्रतिपद्यते तावदाचार्यवचनस्य ‘अवपातकारी’ गुरोरादेशकारी विनयं सुष्ठु शिक्षे-द्विदव्यात् । तथा यश्चेको-निपुणः
स संयमानुष्ठाने सदाचार्योपदेशे वा विविधं प्रमादं न कुर्यादिति गार्थार्थः ॥ १ ॥

जहा दियापोतमपत्तजायं, सावासगा पविउं मन्नमाणं ।

तमचाइयं तरुणमपत्तजायं, ढंकाइ अवत्तगमं हरेज्जा । २ ॥

बलं स्फोरयन् साधुगुणैर्युक्तो भवति । साधुर्हि यत्र स्थानं कायोत्सर्गादिकं विधत्ते तत्र सम्यक् प्रत्युपेक्षणादिकां क्रियां करोति, कायोत्सर्गं च मेरुरिव निष्प्रकंपी विधत्ते, तथा शयनं च कुर्वन् संस्कारकं भुवं कायं च प्रत्युपेक्ष्य उचितकाले गुर्वनुज्ञातः स्वपेत्, तत्रापि जाग्रदिव नात्यन्तं निस्सह इति, एवमासनादिष्वपि योज्यम् । तदेवमादिषुसाधुक्रियायुक्तो गुरुकुलवासी साधुर्भवतीति स्थितम् । अपि च-गुरुकुलवासे निवसन् पञ्चसमितिषमितः त्रिगुप्तिगुप्तः 'आहु[आगत]प्रज्ञः' सज्जात- [कर्तव्या]कर्तव्यविवेकः [स्वतो भवति] परस्यापि च व्याकुर्वन् समितिगुप्तीनां यथावस्मिपतस्वरूपप्रतिपालनं तत्फलं च [पृथक्-पृथग्] वदेत्-प्रतिपादयेदिति गार्थार्थः ॥ ५ ॥

सद्गणि स्तोत्रा अद् भेरवाणि, अणासवे तेसु परिवर्णजा ।

निदं च भिक्खू न पसाय कुज्जा, कदं कदंची वितिनिच्छतिज्ञे ॥ ६ ॥

व्याख्या—शब्दान् श्रुतिमधुरान् श्रुत्वा अथवा 'भैरवान्' कर्णकटुकान् श्रुत्वा ('तेषु' अनुकूलप्रतिक्लेशब्देषु) 'अनाश्रवो' रागद्वेषरहितो भूत्वा 'परि' समन्ताद्ब्रजेत्-संयमानुष्ठायी भवेत् । तथा निद्रां च प्रमादं च स साधुर्न कुर्यात् । एवं निषिद्धसर्वप्रमादः सन् गुरोरन्तिके [कथङ्कथमपि] विचिकित्सां चित्तविप्लविरूपां 'वितीर्णो'ऽतिक्रान्तो भवति । [यदिवा मद्गृहीतोऽयं पञ्चमहाव्रतभारोऽतिदुर्वहः] कथङ्कथमप्यन्तं गच्छेत् ? इत्येवम्भूतां 'विचिकित्सां' चित्तविप्लवति गुरुप्रसादात्तीर्णो भवति । अन्येषामपि तदपनयनसमर्थः स्यादिति गार्थार्थः ॥ ६ ॥ किञ्च—

डहरेण बुद्धेणऽणुसासितो उ, रायणिष्णा वि समवष्णं ।
सम्मं तयं थिरतो णाभिगच्छे, णिज्जंतए वावि अपारए से ॥ ७ ॥

व्याख्या—स साधुः गुरुसमीपे वसन् कचित्प्रमादस्वलितः सन् केनापि क्षुल्लकेन प्रमादाचरणं प्रति निषिद्धस्त्वथा 'बुद्धेन वा' [वयोऽधिकेन] श्रुताधिकेन वा ' अनुशासितो'ऽभिहितो रत्नाधिकेन समवयसा वा अनुशासितः कुर्याति, यथाऽहमनेन द्रमकप्रायेणोत्तमकुलप्रसूतः सर्वजनसम्मत एवं लोकसमक्षं शिक्षित, इत्येवमनुशास्यमानो न मिथ्यादुष्कृतं ददाति नापि तदनुशासनं सम्यक्स्थिरतो वाऽपुनःकरणतयाऽभिगच्छेत्—न प्रतिपद्येत्, सम्यक् अप्रतिपद्यमानश्चासौ संसारस्रोतसा 'नीयमान' उल्लमानोऽनुशास्यमानः कुपितोऽसौ न संसारार्णवपारगो भवति किन्त्वपारग एव भवतीति गार्थार्थः ॥ ७ ॥

विउट्ठिणं समयणुसिट्ठि, डहरेण बुद्धेण उ चोइए य ।

अब्भुट्ठियाए षड्दासिए वा, अगारिणं वा समयणुसिट्ठे ॥ ८ ॥

व्याख्या—विरुद्धोत्थानेनोत्थितं असम्यक्चारिणं साधु दृष्ट्वा कश्चित् परतार्थिको गृहस्थो वा स्वसमयेन शिक्षयेत्, यथानैवंविधमनुष्ठानं भवतामागमे व्यवस्थितं कथं त्वमेवंविधाचरणं कुरु ? अथवा केनापि साधुना अर्हत्प्रणीतानामनुसारेण मूलोचरगुणाऽऽचरणे स्खलितः सन् आगमं प्रदूर्य अभिहितः, यथानैवस्वरितगमनादिकं भवतामनुज्ञातं,

एवं तु सेहेवि अपुष्टधर्मे, धर्मं न जाणाति अबुद्धमाणे ।

से कोविष्ट जिणवयणेण पच्छा, सुरोदये पासति चक्खुणेव ॥ १३ ॥

व्याख्या—एवं 'शिष्योऽप्यपुष्टधर्मा-अनीतार्थः अभिनवप्रव्रजितो [सूत्रार्थानभिज्ञत्वादबुध्यमानो] धर्मं न जानाति, स एव पश्चात्सूर्योदये यथा निर्मलचक्षुः सर्वं पश्यति तथा शिष्योऽपि गुरुकुलवासात् जिनवचनेन 'कोविदो'ऽभ्यस्त-सर्वज्ञप्रणीतागमत्वाभिपुणः सन् सर्वान् जीवादीन् पदार्थान् पश्यतीति गार्थः ॥ १३ ॥

कदाचिच्चक्षुषाऽन्यथाभूतोऽप्यर्थोऽन्यथा परिछिद्यते, तद्वथा-मरुमरीचिकातिचयो जलभ्रान्त्या, किञ्चुकनिचयोऽन्याकारेणापीति । न च सर्वज्ञप्रणीतागमस्य कचिदपि व्यभिचारः, तद्व्यभिचारेण हि सर्वज्ञत्वहानिप्रसङ्गात्, +तत्सम्भवस्य चानवज्ञत्वेन प्रतिपेक्षुमशक्यत्वादिति । शिक्षको हि गुरुकुलवासितया जिनवचनाभिज्ञो भवति, तत् कोविदश्च सम्यग्मूलोत्तरगुणान् जानाति, तत्र मूलगुणानधिकृत्वाह—

उट्ठं अहेयं तिरियं दिस्सासु, तस्मा य जे थावर जे य पाणा ।

सदा जए तेसु परिवव्वजा, मणप्पओसं अविकंपमाणे ॥ १४ ॥

व्याख्या—उर्ध्वमधस्तिर्यग् दिक्षु विदिक्षु च ये व्रताः स्थावराः प्राणिनस्तेषु [सदा] 'यतः' यत्नं कुर्वन्

+ सर्वज्ञप्रणीतागमोक्तपदार्थसम्भवस्य सर्वज्ञसम्भवस्येति वा ।

संयमात्तुष्टायी परिव्रजेत्-संयमं पालयेत् । तेषु प्राणिषु-अपकारिषु मनसापि प्रद्वेषं न गच्छेत्, आस्तां तावदूर्वचनदण्डप्रहारा-
दिकं, मनसापि न विरूपकं चिन्तयेत् । ' अविक्मपमानः ' संयमादविचलन् सदाचारमनुपालयेदिति गाथायः ॥ १४ ॥

कालेण पुच्छे समिधं पयासु, आइक्स्वभाणे द्विवयस्स वित्तं ।

तं सोयकारी य पुढो पवेस्से, संखा इमं केवलियं समाहिं ॥ १५ ॥

व्याख्या—गुरोरन्तिके वसन् विनय करोति, कथम् ? आचार्यस्य समीपे अवसर ज्ञात्वा प्रष्टव्यकाले द्वितीयं पुच्छेत् ।
कथम्भूतस्य गुरोः समीपे ? ' प्रजासु ' मर्वजन्तुषु समितस्य, सदाचारानुष्ठायिन इत्यर्थः । म च गुरुस्तेन पुष्टः आचक्ष्णः
शुश्रूषयितव्यो भवति । ततश्च ' द्विविक्कस्य ' मुक्तिगमनयोग्यस्य पुरुषस्य वृत्त-माचारं भाषते, भाषमाणश्च वन्दनीयः पूज
नीयो भवति । तानि च गुरुवचांसि पृथक् पृथक्श्रोत्रकारी श्रोत्रे-कर्णे धारयति, यथोपदेशकारी आज्ञाविधायी सन् पृथक्
हृदये प्रवेक्षयति-चेतसि स्थापयति । किं कृत्वा ? ' संख्याय ' सम्यग् ज्ञात्वा, किम् ? इमं ' केवलिकं ' केवलिना कथितं
' समाधि ' सम्यङ्मार्गमाचार्यादिना कथितं स्वहृदये धारयेदिति गाथायः ॥ १५ ॥ किञ्च—

अस्स सुठिच्चा तिविहेण तायी, एएसु या संति निरोहमाहु ।

ते एवमक्खंति तिलोगदंसी, ण भुज्जमेयंति पमायसंगं ॥ १६ ॥

व्याख्या—अस्मिन् गुरुकुलवासे वसता यच्छ्रुतं, श्रुत्वा च हृदयेऽवधारितं, तस्मिन् समाधिमारोगे स्थित्वा ' त्रिविधेन '

न मत्तुत्यो हेतुशक्तिभिरर्थप्रतिपादयितेत्येवं मानं न सेवेत-न कुर्यात् । नाप्यात्मनो बहुश्रुतत्वेन [तपस्वित्वेन वा] प्रकाशनं कुर्यात् । तथा न चापि प्रज्ञावान् कस्यापि परिहासं कुर्यात् यदिवा अनवशुद्ध्यमाने श्रोतरि न तदुपहासं कुर्यात् । न चापि चाशीर्वादं ' बहुश्रुतो बहुधनो दीर्घापूर्वा [त्वं] भूया ' इत्यादि व्यागुणीयादिति भाग्यार्थः ॥ १९ ॥

भूताभिसंकादं दुमुंलमाणे, ण णिववहे मंतपदेण गोयं ।

ण किंचि मिच्छे मणुओ पयासुं, असाहुधम्ममाणि ण संवएज्जा ॥ २० ॥

व्याख्या—' भूताभिशङ्कया ' जन्तूपमर्दशङ्कया आशीर्वादं सावधं जुगुप्सन्न ब्रूयात् । न ' मन्त्रपदेन ' विद्याप्रशुज्जनेन ' गोत्रं ' [वाक्]संयमं निस्सार कुर्यात्, न राजादिना सार्द्धं जन्तुजीवोपमर्दकं मन्त्र कुर्यात् । तथा ' मनुष्यो ' भिक्षुः प्रजासु व्याख्यानं कुर्वन् लाभपूजासत्कारादिकं नेच्छेत्-नाभिलषेत् । तथा असाधूना धर्मान्-लागवधवर्पणादिनाल संवदेत्-न ब्रूयादिति भाग्यार्थः ॥ २० ॥ किञ्च—

हासं पि णो संवति पावधम्मसे, ओए तहीयं फरुसं वियाणे ।

नो तुच्छए णो य विकंथएज्जा, अणाड[अणाड]ले वा अकसाइ भिक्खू ॥ २१ ॥

व्याख्या—यथा परात्मनोहरियमुत्पद्यते तथा ' न सन्धयेत् ' न कुर्यात् । तथा ' पापधर्म ' सावधं वचो न वदेत्, तथा कुप्रावचनिकाभोत्पासयेत् । तथा ' ओजो ' रागद्वेपरहितः सन् तथ्यमपि ' परुषं ' कठोरं वचः परिहरेत्, सावधं वचो

ज्ञपरिज्ञया ज्ञात्वा प्रत्याख्यानपरिज्ञया परिहरेत्, पूजासत्कारादिना 'नो तुच्छए' नोन्मादं कुर्यात् । तथा 'णो य विकंथएज्जा' आत्मश्लाघा न कुर्यात् । तथा अनाकुलो × व्याख्यानावसरे, तथा 'अकपायी' कषायरहितो भवेच्छुः-साधुरिति गार्थार्थः ॥ २१ ॥

संकेल-याऽसंकेतभाव भिक्खू, विभज्जवायं च वियागरेज्जा ।

भासादुगं धम्मसमुट्ठितेहि, वियागरेज्जा समयया सुपन्ने ॥ २२ ॥

व्याख्या—साधुः सन्नार्थे निःशङ्कितोऽपि शङ्केत, नो गर्वं कुर्यात्, अहमेवार्थवेत्ता, न मतुल्यः कश्चिदपरोऽस्तीति न गर्वं कुर्वीत । तथा 'विभज्जवादं' पृथगर्थनिर्णयवादं व्यागुणीयाद्यदिवा 'विभज्जवादं' स्याद्वादं वदेत् । विभज्जवादमपि भाषाद्वितयेनैव ब्रूयादित्याह—भाषयोराद्यचरमयोः सत्या—ऽसत्याऽमुपयोर्द्विकं भाषाद्विकं, तद्भाषाद्वयं क्वचित्पृष्टोऽपृष्टो वा धर्मकथावसरे व्यागुणीयात् । समयम् संयमानुष्ठानेन समुत्थितैः साधुभिः सह, न पुनः कुत्रिमैरुदायिनुपमारक्वत्, एवंविधैः साधुभिः सह विहरन् चक्रवार्चिद्रमकयोः समतया रागद्वेषरहितो वा शोभनप्रज्ञो भाषाद्वयोपेतः सम्यग्धर्मव्यागुणीयादिति गार्थार्थः ॥ २२ ॥ किञ्च—

अणुगच्छमाणे वितहं वियाणे, तहातहा साहु अकक्खसेणं ।

× “अणाहले” इति पाठान्तरे “अनाविलो-लोभादितिरपेक्षः स्यात्” इति दर्पणम् ।

वगच्छतीति गार्थः ॥ २५ ॥ किञ्च—

अल्लसए नो पच्छन्नभासी, नो सुत्तमर्थं च करेज्ज ताई ।

सत्थारभत्ती य अणुवीइ वायं, सुयं च धम्मं पडिवाययंती ॥ २६ ॥

व्याख्या—सर्वज्ञोक्तमागमं न लब्धये—न दृष्येतथा न प्रच्छन्नभापी भवेत्, सिद्धान्तार्थ—सार्वजन्यं, तद् प्रच्छन्नभाषणेन न गोपयेत् अप्यशब्दभाषणेनापि न स्रं दृष्येतथा अर्थं न गोपयेत् । तथा 'जायी' पट्टकाप्रपालकः । तथा प्रच्छन्नं चार्थं नापरिणताय भाषेत्, सिद्धान्तग्रहस्यमपरिणतस्याग्रे प्रकटनं दोषायैव संपद्यते । तथा 'शास्ता' परहितैकरतः, तथा शास्तरि या व्यवस्थिता भक्तिस्तथा अनुविचिन्त्य—ममानेनोक्तेन न काचिदाभाधा स्यादित्येवं पर्यालोच्य यथा श्रुतं गुरोः सकाशे तथैव प्रतिपादयेत्, न सुखशीलता मन्यमानो यथाकथञ्चित्छेदिति गार्थः ॥ २६ ॥

से सुद्धसुत्ते उवहाणवं च, धम्मं च जे विंदति तत्थ तत्थ ।

आदेज्जवक्के कुसले वियत्ते, से अरिहइ भासिउं तं समाहि ति वेमि ॥ २७ ॥

व्याख्या—अनया रीत्या यः प्ररूपयति तस्य स्रं शुद्धं कथ्यते, स धर्मोपदेशकः शुद्धस्रं इति । तथोपधानं—तपश्चरणं यद्यस्य स्रस्यभिहितमागमे तद्विद्यते यस्यामावुपधानवान्— । तथा 'धर्म' श्रुतचारित्राख्यं, यः सम्यग्वेत्ति 'तत्र तत्रे'ति

+ रसुट भवन्त्यतेऽनेन, यदुत—सर्वेऽप्यागमग्रन्थाः सति सामर्थ्ये सामग्रीसम्पन्ना ये च योगोद्धतानपरपर्यायोपधानपुरस्सरमेवाभ्येतव्या इति ।

[य] आज्ञाग्राह्योऽर्थः स आज्ञयैव प्रतिपत्तव्यो हेतुकश्च सम्यग् हेतुना, यदिवा स्वसमयसिद्धोऽर्थः स्वसमये व्यवस्थापनीयः परसमयसिद्धश्च परसमये । अथवोत्सर्गापवादयोर्व्यवस्थितोऽर्थस्त्वभायामेव यथास्वं प्रतिपादयितव्यः । एतद्वृणसम्पन्नश्च ' आदेयवाक्यो ' ग्राह्यवचनो भवति । तथा ' कुशलो ' निपुणः आगमप्रतिपादनेन सदनुष्ठानेन च व्यक्तः, सोऽर्हति-योग्यो भवति ' तं ' सर्वज्ञोक्तं ज्ञानादिकं मात्रसमाधिं भाषितुं, नापरः कश्चिदिति गार्थार्थः ॥ २७ ॥ इतिः परिसमाप्त्यर्थे, ब्रवीमीति पूर्ववत् ।

इति श्रीपरमसुविहितखरतरगच्छविभूषणश्रीमत्साधुरङ्गगणिवरविरचिताया श्रीसूत्रकृताभिधद्वितीयाङ्ग-
दीपिकाया समाप्तं ग्रन्थाख्यं चतुर्दशमध्यायनमिति ।

तीर्त्वा पारगामिनी भवति, तथा जीवोऽपि भावनाविशुद्धात्मा संसारार्णवं तीर्त्वा पारगामी स्यात् । संसारदुःखेभ्यो मुच्यते इति गार्थः ॥ ५ ॥

तिउट्टई उ मेहावी, जाणं लोणंसि पावणं । तुट्ठंति पावकम्मणि, नवं कम्ममकुवओ ॥ ६ ॥

व्याख्या—स भावनायोगशुद्धात्मा नौरिव जले समारे परिवर्तमानः ‘तिउट्टति’ + ‘तुट्ठति’ सर्वबन्धनेभ्यो मुच्यते । ‘मेहावी’ पण्डितः पुनः अस्मिन्लोके यत् किमपि पापकर्म सावधानुष्ठानरूप, तत् जपरिज्ञया ज्ञात्वा प्रत्याख्यानपरिज्ञया परिहरेच्छुद्ध्यति मुच्यते कर्मभ्य इति । तस्यैवं कर्मस्वरूपं जानतो नवानि कर्माण्यकुर्वतः निरुद्धाश्रयद्वारस्य विक्रष्टव्यपक्षरण-वतः पूर्वसञ्चितानि कर्माणि ब्रुवन्ति । नव च कर्माकुर्वतोऽशेषकर्मक्षयो भवतीति गार्थः ॥ ६ ॥

केपाञ्चिन्मते कर्मक्षयानन्तरं मोक्षावाप्तौ स्वतीर्थनिकारदर्शनतः पुनः संसारमिगमनं भवतीदमाशङ्क्याह—

अकुवओ णवं नरिथ, कम्मं नाम विजाणई । विज्ञाय से महावीरे, जेण जाई ण सिज्जइ ॥ ७ ॥

व्याख्या—तस्य सर्वज्ञस्याशेषक्रियारहितस्य नव ज्ञानावरणादिक कर्म ‘नारिथ’ न भवति, कारणमावात्तत्कार्या-भावः, कर्माभावे च पुनः कुतः संसारेऽवतरणं ? तस्य सर्वज्ञस्य रागद्वेषाभावाच्चदर्शनतिरस्काराभिनिवेशोऽपि न भवत्येव, एतदुणोपेतः कर्मस्वरूपं जानाति । नमनं नाम-कर्मनिर्जरणं, तच्च सम्यग् जानाति, विज्ञाय च कर्मवन्द्यं तत्संवरनिर्जरणो-

— “ त्रिभ्यो मनोवाष्पायेभ्योऽशुभेभ्यः ” इति बृहदृत्तिः ।

पायं चासौ महावीरस्तत्करोति, येन कृतेनास्मिन् संसारोदरे न पुनर्जायते, जन्माभावाच्च नापि भ्रियत इति गार्थार्थः ॥ ७ ॥
 केन कारणेन संसारे न जायते न भ्रियते ? इत्याशङ्क्याह—

ण मिज्जई महावीरे, जरस्स नरिथि पुरेकडं । वाउव जालसच्चैति, पिथा लोणंस्सि इरिथओ ॥ ८ ॥

व्याख्या—स महावीरः परित्यक्ताशेषकर्मा न जात्यादिना मीयते, न भ्रियते वा, जातिजरामरणशोणशौकैर्वा संसारे पर्यटन्न भ्रियते—न पूर्यते । किमिति ? यतस्तरयैव जात्यादिकं भवति यस्य पुराकृत कर्म विद्यते, यस्य भगवतो महावीरस्य पुराकृत कर्म न विद्यते, न तस्य मरणं [जातिजरामरणैर्मरण वा] समान्यते, जन्मनोऽभावात् । तस्य कथं पुराकृतकर्मभावाः ? यतस्तरस्य स्त्रीः पराभवं कर्तुं न शक्नोति, यथा वायुरग्निज्वालामतिक्रामति—अग्निमध्ये भूत्वा व्रजति, पर वायुर्न दह्यते, एवं लोके स्त्रीरपि प्रिया अग्निज्वालासमाना, साधुर्वायुसमानः, यथा वायुरग्नेर्मध्ये भूत्वा व्रजति पर न दह्यते तथा साधुरपि न स्त्रीभिर्जीयते, न स्त्रियः पराभवितुं शक्नुवन्ति, स्त्रीसमगर्तिकर्मवन्धस्तदभावात्कर्मवन्धभावा इति गार्थार्थः ॥ ८ ॥

इरिथओ जे ण स्तेजंति, आइमोक्खा हु ते जणा । ते जणा बंधणुस्सुक्का, णावकंखंति जीवितं ॥ ९ ॥

व्याख्या—ये महासत्त्वाः स्त्रियो न सेवन्ते, स्त्रीप्रसङ्गं नाभिलषन्ति, ते साधवः आदिमोक्षा अवगन्तव्याः । आदौ मोक्षस्तेषामेव यैः स्त्रीप्रसङ्गो निर्धारितः, नान्ये आदिमोक्षाः, ते तु स्त्रीपाशबन्धनोन्मुक्ततयाऽशेषकर्मवन्धनोन्मुक्ताः सन्तो

स्वयणडाङ्ग-

स्वयं

दीपिका-

निवतम् ।

॥ १६० ॥

से हु चक्रवृ मणुस्साणं, जे कंखाए य अंतए । अंतेण खुरो वहती, चक्रं अंतेण लुट्ठति ॥ १४ ॥

व्याख्या—हुरवधारणे, स एव प्राप्तकर्मविवरोऽनीदृशस्य खेदज्ञो भव्यमनुष्याणां 'चक्षुः' सदसत्पदार्थाविर्भावनाज्ञेन-भूतो वर्तते । किमभूतोऽसौ ? 'कक्षाया' 'मोरोच्छाया' 'अन्तको' विषयवृष्णायाः पर्यन्तवर्त्ति । आह परः—किमन्तवर्ती विवक्षितमर्थं साधयति ? साधयत्येव, अमुमेवार्थं दृष्टान्तेन माधयन्नाह 'अतेन' पर्यन्तेन क्षुरो [नापितोपकरणं,] वहति, तथा चक्रमपि—रथाङ्गं अन्तेनैव मार्गे प्रवर्त्तते, इदमुक्तं भवति—यथा क्षुरादीनां पर्यन्त एवार्थक्रियाकरी. एवं विषयकषाया-त्मकमोहनीयान्त एव ससारक्षयकारीति गार्थार्थः ॥ १४ ॥

अंताणि धीरा सेवंति, तेण अंतकरा इहं । इह माणुस्सए ठाणे, धम्मसमाराहिडं नरा ॥ १५ ॥

व्याख्या—अन्तप्रान्तानि धीराः सेवन्ते, तेन चान्तप्रान्ताभ्यसनेनान्तकराः—संसारस्य तत्कारणस्य कर्मणो वा क्षय-कारिणो भवन्ति । 'इहे'ति मनुष्यलोके आर्यक्षेत्रे वा, न केवलं त एव तीर्थङ्करादयोऽन्येऽपीह मनुष्यलोके स्थानं प्राप्ताः सम्यग्ज्ञानदर्शनचारित्र्यात्मकं धर्ममाराधयित्वा 'नराः' मनुष्याः सदबुद्धानमामग्रीमवाप्य निष्ठितार्था-उपरतसर्वद्वन्द्वा भवन्तीति गार्थार्थः ॥ १५ ॥

निट्ठियट्ठा व देवा वा, उत्तरीइ इमं सुयं । सुतं च मेयमेगोसिं, अमणुस्सेसु णो तहा ॥ १६ ॥

व्याख्या—एवंविधपूर्वोक्तसयमक्रियाधारिणः 'निष्ठितार्थाः' कृतकृत्या भवन्ति, केचन प्रचुरकर्मतया सत्यामपि

१५ आ-
दानी-
याध्ययने
बोधिदुर्ल-
भत्वमल्लव
पुण्यानाम् ।

॥ १६० ॥

जं मयं सवसाहूणं, तं सच्चं सल्लगत्तणं । साहइत्ताण तं तिन्ना, देवा वा अभविंसु ते ॥ २४ ॥

व्याख्या—सर्वसाधूना यन्मत-मभिप्रेतं, तदेतत् सत्संयमस्थानं । तत् कीदृशं संयमस्थानं ? श्रव्यकर्त्तनं, श्रव्य-पापानुष्ठानं 'कर्त्तयति' छिन्नाच्च तच्छ्रव्यकर्त्तनं, तच्च संयममुहुक्तविहारिणः 'साधयित्वा' सम्यगाराध्य बहवः संसारकान्तारं तीर्णाः । अपरे तु सर्वकर्मक्षयमावाहेवा अभूवन् । ते चावाप्तसम्यक्त्वाः सच्चारित्रिणो वैमानिकत्वमवाप्नुः प्राप्नुवन्ति प्राप्स्यन्ति चेति गाथार्थः ॥ २४ ॥ सर्वोपसंहारार्थमाह—

अभविंसु पुरा धीरा, आगमिस्सा वि सुवता । दुज्जिवोहस्स मगरस्स, अतं पाउकरा तिन्ने त्ति वेमि ॥ २५ ॥

व्याख्या—'पूर्व'मतीते काले बहवो 'धीरा'श्चारित्रिणोऽभूवन्, वर्त्तमानकाले च सन्ति, आगमिन्ति च काले 'सुवताः' संयमानुष्ठायिनो भविष्यन्ति । ये किं कृतवन्तः कुर्वन्ति करिष्यन्ति ? चेत्याह—यस्य 'निर्वो' दुर्निवो] यस्य 'अतीव दुष्प्रापस्य ['मार्गस्य'] ज्ञानदर्शनचारित्र्याख्यस्य अन्तं परमकाष्ठामत्राप्य तस्यैव मार्गस्य 'प्रादुर्कराः' स्वतः मन्मार्गानुष्ठायिनोऽन्येषां च 'प्रादुर्भावकाः' प्रकाशकाः सन्तः संसारार्णवं तीर्णास्तरन्ति तद्विष्यन्ति चेति गाथार्थः ॥ २५ ॥ इतिः परिसमाप्तौ, ब्रवामीति पूर्ववत् ।

इति श्रीपरमसुविहितखरतरगच्छविभूषणश्रीमत्साधुरङ्गगणिमङ्कलितया श्रीछत्रकृतमिषाद्वितीयाङ्गदीपिकायां समाप्तमादानीयाख्य पञ्चदशमध्यायनमिति ॥

अणुत्तरे य से ठाणे, कासवेणं पवेइए । जं किच्चा निवुडा एगे, निढुं पावंति पंडिया ॥ २१ ॥

व्याख्या—‘अनुत्तरं’ प्रधानं [तत्] स्थानं समयमाख्यं ‘काश्यपेन’ श्रीवर्द्धमानस्वामिना ‘प्रवेदितं’ कथितम् । कथम्भूतम् ? यदनुत्तरं संयमाख्यं स्थानं ‘कुत्वा’ अनुपालय ‘निर्हुताः’ निर्वाणमनुग्राप्ताः, निर्हुताश्च सन्तः संसारचक्र-बालस्य ‘निष्ठा’ पर्यवसानं पण्डिताः प्राप्नुवन्ति । तदेवम्भूतं संयमस्थानं काश्यपेन प्रवेदितं यदनुपालय सिद्धिमवाप्नु-वन्तीति गाथार्थः ॥ २१ ॥ अपि च—

पंडिए वीरियं लुछुं, निधायाय पवत्तगं । धुणे पुवकडं कम्मं, णवं चावि ण कुवती ॥ २२ ॥

व्याख्या—‘पण्डितो’ विवेकी ‘वीर्यं’ कर्ममोहलनसमर्थं सत्संयम[वीर्यं] तपोवीर्यं वा ‘लब्ध्वा’ प्राप्य निःशेषकर्मणो निर्वाताय प्रवर्तकं पण्डितवीर्यं बहुभवशतदुर्लभं कथञ्चित्कर्मविवरादवाप्य ‘धुनीयात्’ अपनयेत् । पूर्वभवेच्च-नेकेषु यत्कृतं कर्म अष्टप्रकारं तत् पण्डितवीर्येण धुनीयात्, नवं चाश्वनिरोधाच्च करोत्यसाविति गाथार्थः ॥ २२ ॥ किञ्च—

न कुवती महावीरे, अणुपुवकडं रयं । रयसा संसुहीभूतो, कम्मं हिच्चा ण जं मयं ॥ २३ ॥

व्याख्या—‘महावीरः’ कर्मविदारणसहिष्णुः सन् आनुपूर्वेण-मिध्यात्वाविरतिप्रमादकपाययोगैर्यत्कृतं रजोऽप-जन्तुभिरुदसौ न करोति । स च तत्प्राक्तनं कर्म अवष्टभ्य [सत्संयमात्संस्तुखीभूतः,] तदभिमुखी भूतश्च यदष्टप्रकार-कम्मं, तत्सर्वं हित्वा भक्ष्यक्त्वा मोक्षस्य सत्संयमस्य वा सम्मुखीभवतीति गाथार्थः ॥ २३ ॥ अन्यच्च—

सम्यग्दर्शनप्राप्तिर्दुर्लभा । तथा ' दुर्लभा ' दुरापा तथाभूता-सम्यग्दर्शनप्राप्तिरयोग्या ' अर्चा ' लेख्या-ऽन्तःकरणपरिणतिर-
कृतधर्माणामिति, तत्रापि ये शुद्धं धर्मं प्ररूपयन्ति तेषामर्चा दुर्लभा । एतावता शुद्धधर्मप्ररूपिणो दुर्लभास्तथा धर्मप्रतिपत्ति-
योग्यास्तेऽपि सुदुर्लभा इति गार्थार्थः ॥ १८ ॥ किञ्च—

जे धम्मं सुद्धमकखंति, पडिपुत्तमणोलिसं । अणोलिसस्स जं ठाणं, तस्स जन्मकहा कुओ ? ॥ १९ ॥

व्याख्या—ये महापुरुषा वीतरागाः परिहितैकरताः ' शुद्धं ' अवदातं विशुद्धं धर्मं प्ररूपयन्ति-आख्यान्ति, स्वतः

समाचरन्ति [च] । ' प्रतिपूर्णं ' सम्पूर्णं यथाख्यातचारित्ररूपं वा ' अनीदृशं ' अनन्यसदृशं धर्ममाख्यानत्यनुतिष्ठन्ति च ।

तदेवमनीदृशस्या-नन्यसदृशस्य ज्ञानचारित्रोपेतस्य यत्स्थानं मोक्षालयं, तन्माप्तस्य तस्य प्राणिनः कुतो जन्मकथा ?

जातो मृतो वेत्येवंरूपा कथा स्वप्नान्तरेऽपि न, तस्य कर्मवीजामावाञ्जलममृत्युकथा न विद्यते । " दग्धे वीजे यथाऽत्यन्तं,

[मादुर्भवति नाह्वरः । कर्मवीजे तथा दग्धे, न रोहति भवाह्वरः ॥ १ ॥] " इति वचनादिति गार्थार्थः ॥ १९ ॥

कुतो कथा इ मेधावी, उपपज्जाति तथा गया । तहानया अपडिन्ना, चक्खु लोगस्सऽणुत्तरा ॥ २० ॥

व्याख्या—कर्मवीजाभावात् ' कुतः ' कस्मात्कदाचिदपि ' मेधाविनो ' ज्ञानात्मकास्तथा-पुनरनाष्टर्या गताः,

यथा पुनरस्मिन् संसारे अशुचिगर्माधानं न समुत्पद्यन्ते, न कथञ्चित्कर्मोपादानाभावादुत्पद्यन्ते । एतावता सिद्धिगतानां

पुनरागमनं नास्तीति भावः । यतस्ते तीर्थंकराः ' तथागताः ' अप्रतिज्ञा-निदानरहिताः निराशंसास्तथा लोके ' अनुचराः ' सर्वोत्तमाः सर्वलोकस्य चक्षुर्भूताः सर्वज्ञा भवन्तीति गार्थार्थः ॥ २० ॥

सम्यक्त्वादिकाया सामग्र्या न तद्भव एव मोक्षमास्फन्दन्ति, अपितु सौधर्माद्याः पञ्चो[पञ्चानु]त्तरविमानावसाना देवा भवन्त्येतल्लोकोचरीये प्रवचने श्रुतं-आगम एवभूतः सुधर्मस्वामी वा जन्मवृत्तामिनमुद्दिश्यैवमाह-यथा मयैतल्लोकोचरीये भगवत्प-हर्तृपलब्धं । तद्यथा-अवाससम्यग्दर्शनः सिद्ध्यति वैमानिको वा भवतीति, परमेतन्मनुष्यगतावेव मोक्षगमनं पञ्चो[पञ्चानु]त्तरविमानगमन चेतीति गाथार्थः ॥ १६ ॥

मनुष्यगतावेतजान्यत्रेति दर्शयितुमाह—

अतं करिति दुक्खाणं, इहमेगेसि आहियं । आघायं पुण एगेसिं, दुल्लभेऽयं समुस्सए ॥ १७ ॥

व्याख्या—न ह्यमनुष्या अशेषदुःखानामन्त कुर्वन्ति, तथाविधसामग्र्यभावात् । यथा एकैषां वादिनामाख्यातमेतत्, एके वादिन एवमाख्यान्ति-देवा एवोत्तरोत्तर स्थानमास्फन्दन्तोऽशेषहेतुप्रहाण कुर्वन्ति, एतावता देवा अपि मोक्षगतयो भवन्ति(इति)एके वादिनः-शक्यादयः प्रतिपादयन्ति, तदपास्तं, मनुष्या एव सिद्धिगमनाहर्हि, नापरे । परमेकैषां गणधरादीनामेतदाख्यातं, तद्यथा-युगसमिलान्दिन्यायावासकर्मविवरात् योऽय शरीरममुच्छ्रयः सोऽकृतधर्मोपायेरसुसिद्धि-महासमुद्रअट्टरत्नवहुलभो भवतीति गाथार्थः ॥ १७ ॥ अपि च—

इओ विद्धंस्समाणस्स, पुणो संवोहि दुल्लहा । दुल्लहाओ तहऽच्चाओ, जे धम्मदुं वियागरे ॥ १८ ॥

व्याख्या—‘इतो’ मनुष्यमवादिध्वंममानस्याकृतपुण्यस्य पुनरस्मिन् ससारे परिश्रमतो जीवस्य बोधिः सुदुर्लभा-

अथ षोडशोऽंगाध्यायनम् ।

उक्तं पञ्चदशमध्ययनं, साम्प्रतं षोडशमारभ्यते—

पूर्वोक्तेषु पञ्चदशस्वध्ययनेषु येऽर्थाः प्रतिपादितास्तेऽत्र संक्षेपतः प्रतिपाद्यन्ते तत्रेयमादि(सूत्रं—)गाथा—

अहाह भगवं—एवं से दंते द्रविण वोसट्टुकाए ति वच्चे ।

व्याख्या—‘भगवान्’ उत्पन्नदिव्यज्ञानः सदेवमनुजायां पर्वदीदं नश्यमाणमाह, तथा—‘एवमसौ’ पञ्चदशा-

ध्ययनोक्तार्थयुक्तः सुसाधुदर्शितः—इन्द्रियनोद्दिश्यदमनात्, द्रव्यभूतो—मूर्तिगमनयोग्यस्तथा ‘व्युत्सृष्टकायः’ निष्प्रतिकर्म

शरीरतया देहेऽपि प्रतिबन्धरहितः । एवंविधः साधुः पूर्वोक्तपञ्चदशाध्ययनार्थोपयुक्तः कीदृज्वाच्यः]गुच्यते ? इत्याह ।

माहणे ति वा समणे ति वा भिक्खू चि वा निर्गंथे ति वा । पडिआह—भंते ! कहं [नु] दंते द्रविण

वोसट्टुकाए ति वच्चे [माहणे ति वा समणे ति वा भिक्खू ति वा णिगंथे ति वा] ? तन्नो ब्रूहि

+ “गाथाछन्दसोपनिबद्धस्य प्राकृतस्य मधुरत्वादित्यभिप्रायो ‘गीयते’ पठ्यते मधुराक्षरप्रवृत्त्या गायन्ति वा तामिति । यत

एवमतस्तेन कारणेन गाथामिति तां ब्रूवते ” यदिवा “गाथीकृताः—पिण्डीकृता विक्षिप्ताः सन्त एकत्र मीलित्वा अर्था यस्याः सा

गाथेति, अथवा सामुद्रेण छंदसा या निबद्धा सा गाथेत्युच्यते ” इति ब्रूहृत्त्वो ।

गतमेवात्महितमिच्छन् प्रतिविरतो भवेत् । एतावता सर्वस्मादपि सावधानुष्ठानाद्विरति कुर्यादिति भावः । एवम्भूतो दान्तः शुद्धो द्रव्यभूतो निष्प्रतिकर्मतया व्युत्सृष्टकायः श्रमणो वाच्यः ॥ ३ ॥ साम्प्रतं भिक्षुशब्दार्थं विवृणोति—

एत्थ वि भिक्खू अणुज्जए विणीए नामए दंते दविए वोसट्टकाए संविधूणिय विरुवरूवे परी-
सहोवसग्गे अज्झएपजोगसुद्धादाणे, उवाट्टिए ठिअएपा संखाए परदत्तभोई भिक्खू ति वच्चे ॥ ४ ॥

व्याख्या—अत्रापि य एते पूर्वमुक्ता गुणाः—ब्राह्मणश्रमणशब्दार्थास्त एव भिक्षुशब्दविषये अवगन्तव्याः, अभी चान्ये-
'अणुज्जए' अभिमानरहितः, तथा 'विणीए' विनीतः, तथा 'नामए' सदा शुर्वदी प्रहो भवति 'दंते दविए वो-
सट्टकाए' इत्यादि पूर्ववत् । एवंविधो भिक्षुर्थत्करोति तदर्शयति—'संविधूणीय' सम्यग्विधूय-अपनीय 'विरुपरूपाण्'
नानाप्रकारान् परीषहोपसर्गान् अधिसस्र-विधूय 'अवपात्तमयोगेन' निर्मलचित्तपरिणामेन 'शुद्धादानेन' निस्तुष-
चारित्रेण सम्यगुत्थानेन—सच्चारित्रोद्यमेनोत्थितस्तथा 'स्थितो' मोक्षावनि व्यवस्थितः, परीषहोपसर्गैरगञ्जितः,
संसाराभारतं 'सलयाय' सम्यक्परिज्ञाय दुष्प्राप्यता कर्मभूमेर्बोधैः सुदुर्लभत्वं च ज्ञात्वा संसारोत्तरणसामग्री चावाप्य
'परदत्तभोजी' विशुद्धाहारग्रहणशीलः, एवंविधगुणकलितो भिक्षुरिति वाच्यः ॥ ४ ॥

अथ निर्ग्रन्थशब्दार्थं विवृणोति—

एत्थ वि निर्गंथे एगे एगविज्ज बुद्धे संहिन्नसोए सुसज्जते सुसमिते सुसामाहए आयवायपत्ते

विजु दुहओ वि सोयपडिच्छिन्ने णो पूयासक्कारलाभट्टी धम्मट्टी धम्मविजु णियागपडिच्छिन्ने समि-
[सम]यं चरे दंते दविण्ण वोसट्टकाए निगंथे ति वच्चे ॥ ५ ॥

व्याख्या—अत्रापि ब्राह्मणश्रमणभिभुवत्पूर्वोक्तगुणयुक्तो निर्ग्रन्थो वाच्यः । विशेषमाह 'एणे' एको रागद्वेष-
रहितत्वात् 'एणविजु' आत्मानमेकमेव [परलोकगामिनं] जानाति "एणस्स होह मरणं, एणो च्वेव उववज्जर्ह" इति
वचनात् कोऽपि कस्यापि सहायो, नरकादिषु एक एव वेदनामनुभवति, मुक्तावप्येक एव याति, अथवा समारे न कोऽप्या-
त्मीयः—अहमेक एवाऽस्मि, अथवा 'एको' मोक्षः संयमो वा, त वेत्तीति । 'हुद्धो' उन्नततत्त्वः 'संछिन्नसोए' सम्यग्-
छिन्नाश्रवद्वारः—स्थगिताश्रवद्वार इत्यर्थः । तथा 'सुसंयतः' कर्मवत्संयतगान्धो निरर्थकक्रायक्रियारहितः । तथा [सु]समितः
पञ्चभिः समितिभिः 'सुसामापिकः' समश्रुतिमित्रः । तथा आयवायपत्ते—तथाऽऽत्मन उपयोगलक्षणस्य जीवस्यासंख्येय-
प्रदेशात्मकस्य संकोचविकाशभाजः स्वकुतफलश्रुजः प्रत्येकमाधारणशरीरतया व्यवस्थितस्य द्रव्यपर्यायतया नित्याद्यनन्त-
धर्ममूर्तिमकस्य वा वाद—आत्मवादस्त्वं प्राप्त आत्मवादप्राप्तः, सम्यक्—यथाऽवस्थितात्मस्वतन्त्रववेदीत्यर्थः । तथा 'विद्वान्'
अवगततत्त्वः, तथा 'द्विधाऽपि' द्रव्यतो भावतश्च, तत्र द्रव्यतः सद्वृत्तेन्द्रियो भावतो रागद्वेषरहितः, एवं द्विधाऽपि परि-
च्छिन्नसोताः, तथा नो पूजासत्कारलाभार्थी, किन्तु निर्जरापेक्षी सर्वास्तपश्चरणादिकाः क्रिया विदधाति । तथा 'धर्मार्थी'
श्रुतवर्मचारित्रधर्मोपेत इत्यर्थः, सर्वाः क्रिया धर्मार्थमेव करोति, न पूजाद्यर्थं क्रियास्तु प्रवर्तते । तथा 'धम्मविजु' धर्म
स्वरूपं तत्फलं च स्वगर्वावाहितलक्षण सम्यग्वेत्ति । धम्मं च सम्यग् जानानो यत्करोति तद्वर्णयति—'नियानो' मोक्षमार्गस्त्वं

प्रतिपक्षः—नियामप्रतिपक्षः । तथाविधश्च यत् कुर्यात्तदर्थयति—‘समि[सम]यं चरे’ समतां समभावरूपं वासीचन्दनकलपा-
चरे—दञ्जुतिष्ठेत् । तथा दान्तो द्रव्यभूतो व्युत्पष्टकायश्च । एतद्गुणसमन्वितश्च निर्ग्रन्थ इति वाच्यः ॥ ५ ॥

एवं चत्वारोऽप्येकार्थस्त्वथा श्रीसुधन्मार्स्वामी जन्मवृश्भुतिसाधूनुद्दिश्येदमाह—

से एवमेव जाणह जमहं भयंतारो त्ति वेमि । पढमो सुयखंधो समत्तो ॥

व्याख्या—‘से’ इति यन्मया कथितं तं एवमेव जानीत यूयं, नान्यो मद्वचसि विकल्पो विधेयः, यस्मादहं सर्वज्ञाज्ञया
ब्रवीमि, न च सर्वज्ञा भगवन्तो भयाज्ञातारो रागद्वेषाभावादन्वया भुवते, ततो मया यत् कथितं तत्तथैव प्रतिपत्तव्यम् । इतिः
परिसमाप्त्यर्थे, ब्रवीमीति पूर्ववत् । षोडशं गाथाव्ययनं समाप्तम् (तत्समाप्तौ च समाप्तोऽयं गाथाषोडशाख्यः प्रथमः श्रुतस्कन्धः।)
* श्रीञ्जिनदेवसरीणा—मादेशेन चिरायुषां । उपजीव्य बृहद्वृत्तिं, कृत्वा नामान्तर पुनः ॥ १ ॥

श्रीसाधुरद्गोपाध्यायै—द्वितीयाङ्गस्य दीपिका । संक्षेपरुचिजीवाना, हिताय सुखबोधिनी ॥ २ ॥* [त्रिभिर्विशेषकम् ।]
लिलिखे बरल्लग्रामे, निधिनन्दशरैक(१५९९)वत्सरे (सौम्ये) । कार्तिके (हि शुभे) मासे, (मुदा) चतुर्मासकपर्वाणि ॥ ३ ॥*

इति श्रीपरमसुविहितखरतरगच्छविभूषणाचार्यवर्यश्रीमञ्जिनदेवसूरिवराज्ञावर्त्तिपाठकप्रवरश्रीमत्साधुरङ्ग-
गणिवरसङ्कलिताया श्रीमत्सूत्रकृताङ्गदीपिकाया प्रथमः श्रुतस्कन्धः संपूर्णः ॥

अहिंसाप्रसन्नसर्गसिद्धिरेन्द्रस्तुति ०८-००	तत्त्वार्थटीका हारिभद्राया ६-०-००	प्रवचनपरीक्षा	"
नवपदप्रकरणवृहद्वृत्तिः ४-०-००	पर्युपणादशतकं	— प्राप्तिस्थानः —	
		सुरत—श्री जैनानंदपुस्तकालय, गोपीपुरा सुरत.	
		पालीताणा—भास्तर कुंवरजी दामजी, मोती कडीयानी मेडी.	
संवत् १९९३ पोष शुद्ध १.			

२१७

नारकि जीव,
अज्ञानी पवन
आगमें जलाये
मांसका खाव

परेंण ।

॥ २४ ॥

परेंण

तेअगुणा परेंण)
(महंता) बहुत
) रक्त और
कटाचित्

होनेके कारण
भरी हुई कुम्भी

पक्कं ते द्वे
द्वे-‘बालः’
बालाग्नि-
वृहत्तरा
व्यव-